

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

ВБД-31.331. (575.3)

ТБК-60.6 (2Т)

М – 37

Бо ҳуқуқи дастнавис

МАЧИДОВ АБДУЛМАЧИД АБДУҲАМИДОВИЧ

ТАҲҚИҚИ ИҚТИСОДӢ-ОМОРИИ БОЗОРИ

МЕҲНАТИ МИНТАҚАВӢ

(ДАР МИСОЛИ ВИЛОЯТИ СУҒД)

**Диссертатсия
барои дарёфти дараҷаи илмии
номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи
ихтисоси 08.00.08.01 – Омор**

Роҳбари илмӣ:

Собирзода Нуралӣ Миралӣ,
доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент

ДУШАНБЕ – 2023

МУНДАРИҶА

МУҚАДДИМА	
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДИИ ТАҲҚИҚОТИ ОМОРИИ БОЗОРИ МЕҲНАТИ МИНТАҚАВӢ	13
1.1. Ҷанбаҳои назариявии таҳқиқоти омории бозори меҳнат ва муаммоҳои он дар шароити рушди иқтисоди минтақа.....	13
1.2. Манбаҳои маълумот ва марҳилаҳои таҳқиқоти омории нишондиҳандаҳои бозори меҳнат дар сатҳи минтақавӣ.....	27
1.3. Низоми нишондиҳандаҳои бозори меҳнат ва усулҳои таҳқиқи омории онҳо.....	41
БОБИ 2. ТАҲҚИҚИ ОМОРИИ ВАЗӢИ БОЗОРИ МЕҲНАТ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД	61
2.1. Таҳлили омории тағйирёбии нишондиҳандаҳои бозори меҳнат дар вилояти Суғд.....	61
2.2. Муқоисаи минтақавии нишондиҳандаҳои асосии бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҳлили омории онҳо.....	87
2.3. Таҳқиқи омории шароит ва омилҳои таъсиррасон ба нишондиҳандаҳои бозори меҳнати вилояти Суғд.....	102
БОБИ 3. МОДЕЛСОЗИИ ИҚТИСОДӢ-ОМОРИИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ БОЗОРИ МЕҲНАТИ ВИЛОЯТИ СУҒД	126
3.1. Истифодаи моделҳои иқтисодӣ-оморӣ дар таҳқиқи нишондиҳандаҳои бозори меҳнати вилояти Суғд.....	126
3.2. Ояндабинии нишондиҳандаҳои бозори меҳнати вилояти Суғд ва натиҷаҳои он.....	136
ХУЛОСА	150
РӮЙҲАТИ АДАБИЁТ	157
ЗАМИМАҲО	178

НОМГҶҶИ ИХТИСОРАҶО ВА АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ

АМИТ – Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

АИУ – Арзиши иловашудаи умумӣ

АОПҶТ – Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ВАО – Вазорати ахбори омма

ВМКБ – Вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон

ИДМ – Иттиҳоди давлатҳои мустақил

КБОМ – Конфронси байналмилалӣ оморчиёни меҳнат

КОА – Комиссияи олии аттестатсионӣ

КСН – Коэффитсиенти сарбории наврасон

КСП – Коэффитсиенти сарбории пиронсолон

КСУ – Коэффитсиенти сарбории умумӣ

МММ – Маҷмуи маҳсулоти минтақа

НТҶ – Ноҳияҳои тобеи марказ

СБМ – Созмони байналмилалӣ меҳнат

СММ – Созмони Милалӣ Муттаҳид

СМР – 2030 – Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030

ТБСМШ – Таснифоти байналмилалӣ стандартии мақом дар шуғл

ТБМ – Ташкилоти байналмилалӣ меҳнат

ТҚК – Таҳқиқоти қувваи корӣ

СНС – СҶМ

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Асоси таъмини некӯахлоқии халқ, беҳдошти сатҳи зиндагии аҳолии мамлакат, бозори меҳнати инкишофёфта ба шумор меравад, зеро имкониятҳоро барои амалигардии донишҳои касбӣ ва навгонҳои фароҳам оварда, сифатан ва миқдоран подоши моддии меҳнати сарфкардашударо медахад. Ташкили чунин шакли бозори меҳнат дар заминаи омӯзиши омории имконияти минтақаҳо, мавҷудияти захираҳои меҳнатӣ, шароит ва омилҳои таъсиррасон имконпазир мегардад.¹

Самаранокии сиёсати шуғли аҳолии мамлакат бояд хусусияти хоси рушди иқтимоӣ, иқтисодӣ ва демографии минтақаҳоро ба назар гирад. Барои таҳия ва татбиқи босамари он, дар маҷмуъ арзёбии объективии вазъияти бозори меҳнат ва минтақаҳои алоҳидаи он зарур аст. Феълан таҳқиқи вазъи бозори меҳнат дар ҳар як минтақаи кишвар ва инчунин бо усули омории муайян намудани тамоюлҳои асосии рушди онҳо вазифаи муҳим ба ҳисоб меравад. Зеро, нишондиҳандаҳои бозори меҳнат дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз мавқеи ҷуғрофӣ, имкониятҳои иқтимоӣ-иқтисодӣ, омилҳои экологӣ, демографӣ ва дигарҳо вобастагӣ дорад. Вилояти Суғд 17,8% масоҳати мамлакатро ташкил намуда, дар соли 2021-ум шумораи аҳолии он 2823,9 ҳазор нафар, зичии аҳоли 112,1 нафар дар як км² ва захираҳои меҳнатӣ 1652,2 ҳазор нафарро ташкил мекард, ки мутаносибан ин маълумотҳо дар ВМКБ 44,5% масоҳати мамлакат, шумораи аҳоли 231,4 ҳазор нафар, зичии аҳоли 3,7 нафар дар як км² ва захираҳои меҳнатӣ 142,0 ҳазор нафар баробар аст.²

Дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд низ нобаробар ҷойгир шудани шумораи аҳоли ва кормандони кироя ба назар мерасад. Чунончи, ҳиссаи шумораи аҳолии шаҳри Истаравшан дар соли 2021-ум 10,2%, шаҳри Панҷакент 11,1% ва ноҳияҳои Мастҷоҳ 4,7%, Бобочон Ғафуров 13,8%-и шумораи умумии аҳолии вилоятро ташкил медоданд, аммо шумораи миёнаи кормандони кироя

---

¹ Мачидов А.А. Ҷанбаҳои назариявии таҳқиқоти омории бозори меҳнат [Матн] / А.А. Мачидов, Ф.М. Аҳмадов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2018. – № 4 (67). – С. 191-206.

² Омори солонаи вилояти Суғд [Матн] // Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 94 ва омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С. 28.

муттаносибан дар шаҳрҳои Истаравшан ва Панҷакент 47,9 ва 50,4 ҳазор нафар, дар ноҳияҳои Мастҷоҳ ва Бобоҷон Ғафуров муттаносибан 36,9 ва 32,1 ҳазор нафар рост меояд, ки аз нобаробар ҷойгир шудани қувваи корӣ дар шаҳру ноҳияҳои вилоят дарак медиҳад.³ Аз маълумоти омори бармеояд, ки имкониятҳои рушди нишондиҳандаҳои бозори меҳнати минтақа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гуногун буда, таҳлили омории минтақавиро талаб менамояд, то ин ки имконоти минтақаҳо ошкор карда шуда, дифференсиатсияи онҳо ба низом дароварда шаванд.

Ҳамаи гуфтаҳои боло муҳимияти мавзӯи таҳқиқотро баён намуда, дақиққунонии онро дар бар гирифтааст, ки омӯзиши иловагиро талаб менамояд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Мавзӯи бозори меҳнат ва муносибатҳои меҳнатӣ ҳанӯз дар замонҳои қадим яке аз масъалаи махсуси омӯзиши таҳқиқоти илмҳои иқтисодӣ ба шумор мерафт. Асосҳои назариявӣ ва методологии ҷанбаҳои ташкил ва рушди бозори меҳнат, ошкор кардани нақши он дар рушди муносибатҳои истеҳсолӣ ва беҳдошти фаъолияти хоҷагидорӣ субъектҳои иқтисодӣ, дар қорҳои илмии муҳаққиқон: Ҷ. Кейнс, Ҷ. Кларк, Д. Рикардо, К. Маркс, А. Пигу, М. Пиоре, Ж.Б. Сей, А. Смит, Р. Солоу, Ҷ. Хикс хуб дарҷ гардидааст.

Дар илми омор натиҷаҳои асосии таҳқиқоти бозори меҳнат аз ҷониби муҳаққиқони зерин: Н.А. Волгина, С.Г. Михнев, Т.Н. Агапова, О.Э. Башина, В.С. Боровик, Г.Л. Громько, М.И. Глинская, И.И. Елисеева, Е.А. Ефимова, Е.В. Зарова, Н.В. Зубаревич, А.Г. Коровкин, О.В. Кучмаев, Е.М. Либанова, В.Н. Петюх, А.А. Пристанева, Л.П. Харченко, Л.И. Ниворожкина, А.Ю. Ощепков, Н.М. Римашевски ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Масъалаҳои шуғл, муҳочират, бекорӣ, муаммоҳои рушди иқтисодиёт, сатҳи зиндагӣ, дифференсиатсияи даромадҳо ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли дар шароити муосир, ки вазъи бозори меҳнатро ифода мекунанд, дар қорҳои илмии муҳаққиқони ватанӣ ба монанди: Д.Б. Қодирзода, Т.Ҷ. Усмонова, Э.Ш. Зарипов,

---

³ Омори солони вилояти Суғд [Матн] // Сарраёсати Агентии омили назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 23-101.

С.Қ. Улмасов, З.С. Султонов, Ҳ. Умаров, П.Д. Хоҷаев, Ф.С. Обидов, Д.С. Амонова, Р.У. Мутиева, Д.М. Набиева, Г.Г. Саломова, Р.М. Бобоева ва дигарон инъикос шудааст.

Аз нигоҳи оморӣ таҳлил ва таҳқиқи нишондиҳандаҳои бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳқиқотҳои илмӣ муҳаққиқони зерин: Қ.Х. Хушвахтзода, С.С. Мирзоев, М.А. Эргашева, И.А. Субҳонкулов, Ф.М. Аҳмадов, М.А. Одинаев, О.Қ. Раҷабов ва дигарон хуб инъикос гардидааст.

Қайд намудан зарур аст, ки бисёре аз ин муҳаққиқони соҳаи омор нишондиҳандаҳои бозори меҳнатро дар сатҳи минтақаҳо пурра таҳқиқ накарда, таъсири омилҳоро ҷудо карда наомӯхтаанд. Аз маълумотҳои оморӣ бармеояд, ки ҳолати бозори меҳнат дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон гуногун буда, хусусиятҳои хоси худро доранд. Аз ин рӯ мо чунин мешуморем, ки ҳангоми таҳияи сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат, хусусиятҳои минтақавӣ бояд ба инобат гирифта шаванд, зеро шароит ва омилҳои таъсиррасон дар минтақаҳо аз ҳамдигар тафовут доранд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи татбиқи нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи омили факултети баҳисобгирӣ ва иқтисоди рақамии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар мавзӯи «Гузариш ба низоми ҳисобҳои миллии ва методологияи байналхалқӣ барои арзёбии вазъи демографӣ» иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот омӯзиши асосҳои назариявӣю методии бозори меҳнат ва дар ин замина таҳқиқи иқтисодӣ-омории таъсири шароит ва омилҳои таъсиррасон ба бозори меҳнати вилояти Суғд ташкил медиҳад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои расидан ба ҳадафи гузошташуда дар диссертатсия, масъалаҳои зерин бояд ҳалли худро ёбанд:

- дар заминаи омӯзиш ва натиҷагирӣ муносибатҳои назариявӣ оид ба мафҳуми бозори меҳнат ва бозори меҳнати минтақа, пешниҳод намудани мафҳуми оморӣ онҳо дар шароити рушди иқтисоди минтақа;

- муайян кардани вазифаҳои асосии омӯзиши фаъолияти бозори меҳнати

минтақа ва марҳилаҳои таҳқиқоти оморӣ он, пешниҳоди низоми нишондиҳандаҳои оморӣ бозори меҳнати минтақа, гурӯҳбандӣ ва усулҳои ҳисоби онҳо дар шароити рушди иқтисоди минтақа;

- ошкор кардани дараҷаи тағйирёбии нишондиҳандаҳои оморӣ бозори меҳнати вилояти Суғд ва таъсири онҳо ба сатҳи некуаҳволии аҳоли;

- таҳқиқи минтақавии нишондиҳандаҳои асосии бозори меҳнат, ошкор кардани тафовут ва хусусияти онҳо;

- муайян намудани шароит ва омилҳои асосии таъсиррасон, коркарди модели мувофиқи иқтисодӣ-оморӣ дар самти таҳқиқоти оморӣ бозори меҳнати вилояти Суғд ва ояндабинии нишондиҳандаҳои он.

Объекти таҳқиқот таҳқиқи нишондиҳандаҳои оморӣ бозори меҳнати вилояти Суғд бо истифода аз усулҳои иқтисодӣ-оморӣ ба шумор меравад.

Мавзӯи таҳқиқот таҳлили иқтисодӣ-оморӣ нишондиҳандаҳои тавсифкунандаи бозори меҳнат дар вилояти Суғд мебошад.

Фарзияи илмӣ таҳқиқоти диссертатсионӣ аз асоснок кардани зарурати рушди воситаҳои методологии таҳқиқоти оморӣ бозори меҳнати минтақавӣ иборат мебошад, ки маҷмуи иттилооти боэътимод, саривақтӣ ва мувофиқро барои дастгирии таҳлил, арзёбии самаранокии марказҳои давлатии шуғли аҳоли имкон медиҳад ва омилҳои муҳимро, ки ба ҳолат ва сохтори шуғли аҳоли таъсир мерасонанд, муайян намуда, инчунин танзими бозори минтақавӣ меҳнатро бо дар назардошти принсипи тағйирпазирӣ дар асоси натиҷаҳои омӯзиши оморӣ тадбирҳои андешидашуда доир ба таъмин кардан бо кор ва кам кардани бекорӣ амалӣ мегардонад.

Асосҳои назариявӣ таҳқиқоти диссертатсионӣ асарҳои олимони иқтисодшинос, аз ҷумла оморшиносони хориҷию ватанӣ, ки ба таҳлили оморӣ бозори меҳнат ва омӯзиши нишондиҳандаҳои он машғул шудаанд, ҳамзамон, маълумотҳои оморӣ ба шумор меравад, ки ҳолати бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла вилояти Суғдро дар макон ва замон таҷассум намуда, шароит ва омилҳои таъсиррасонро муайян мекунад.

Асосҳои методологии таҳқиқоти диссертатсионӣ усулҳои умумии илмӣ

ва оморӣ, усули чамъбаст ва гурӯҳбандӣ, банизомдарории чадвалӣ, усулҳои графикӣ, низоми нишондиҳандаҳои вариатсионӣ, усули муқоисавии оморӣ, нишондиҳандаҳои тафовути сохторӣ, усулҳои таҳлили регрессионӣ ва коррелятсионӣ, усулҳои индексӣ ва ояндабинӣ ба шумор мераванд.

Сарчашмаи маълумоти таҳқиқоти диссертатсионӣ санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баҳши ҳифзи меҳнат, Паёмҳои солони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Барномаи рушди вилояти Суғд барои солҳои 2015-2020, маълумотҳои таҳқиқоти бучаи хонавода, маълумоти омории маҷмуаҳо, барӯйхатгирии аҳоли ва дигар нашрияхҳои даврии Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раёсати Хадамоти назорати давлатӣ дар соҳаи меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳоли дар вилояти Суғд, маълумотҳои таҳлилии СММ, Кумитаи омори байнидавлатии ИДМ, ҳисоботҳои Бонки умумичаҳонӣ ва Созмони ҷаҳонии меҳнат, маводи ҷопиву электронии ВАО, маводи илмии конфронсҳо ва дигар маълумотҳои муаллиф ба шумор мераванд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Корҳои таҳқиқотӣ дар назди кафедраи омори факултети баҳисобгирӣ ва иқтисоди рақамии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон гузаронида шудааст.

Навгонии илмии таҳқиқот натиҷаҳои илмии зерин ба ҳисоб мераванд:

➤ дар асоси таҳқиқи назарияҳои илмӣ мафҳуми омории бозори меҳнат ва бозори меҳнати минтақа дар шароити рушди иқтисоди минтақа таҳия карда шудааст, ки тибқи он бозори меҳнати минтақа воҳиди алоҳидаи маъмурӣ-ҳудудӣ таъриф гардида, бо хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатии равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодии заминаи хоҷагидорӣ, таҳассусӣ, соҳавӣ-функционалӣ, сохтори ҳудудии истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ фарқ намуда, дар макон ва замон шарҳ дода шавад;

➤ вазифаҳои асосии омӯзиши фаъолияти бозори меҳнати минтақа пешниҳод гардида, тибқи он самтҳои рушди бозори меҳнати минтақавӣ ҳамчун низом, нақши ҳоси ҳар як унсур ва зернизом дар стратегияи рушди муназзами

бозори меҳнат, ҳаҷм ва усули тақсими захираҳо дар байни унсурҳо ва зернизомҳои бозори меҳнати минтақавӣ муайян карда шуда, назорат аз болои фаъолият ва рушди бозори меҳнати минтақавӣ ҳамчун низом муҳим арзёбӣ мегардад. Ҳамзамон, нақшаи марҳилаҳои таҳқиқоти омории бозори меҳнати минтақа коркард гардида, низоми нишондиҳандаҳои омории он таҳия, гурӯҳбандӣ ва усулҳои ҳисоби онҳо дар шароити рушди иқтисодии минтақа пешниҳод шудааст;

➤ дараҷаи тағйирёбии нишондиҳандаҳои омори бозори меҳнати вилояти Суғд таҳқиқ гардида, ошкор шуд, ки нишондиҳандаҳои бозори меҳнат бештар аз ҳисоби сохтори захираҳои меҳнатӣ, сохтори даромади пулии хоҷагиҳои хонавода ва хусусиятҳои демографии минтақа, аз ҷумла сохтори ҷинсию синнусолии аҳоли, тақсимоли он вобаста ба ҷойи зист, шиддатнокии равандҳои муҳоҷират ва ғайра вобаста буда, таъсири онҳо ба сатҳи некуаҳволии аҳоли таҳқиқ карда шудааст;

➤ тафовути нишондиҳандаҳои асосии бозори меҳнати минтақавӣ ва хусусиятҳои онҳо таҳқиқ гардида, тағйиротҳои назаррас дар сохтори бозори меҳнати минтақавӣ ошкор карда шудааст;

➤ шароити омилҳои асосии таъсирирасон ба фаъолияти бозори меҳнати вилояти Суғд муайян карда шуда, модели мувофиқи иқтисодӣ-оморӣ коркард ва ояндабинии нишондиҳандаҳои асосии бозори меҳнати вилояти Суғд гузаронида шуд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

➤ мафҳуми омории бозори меҳнат ва бозори меҳнати минтақа дар асоси таҳқиқи назарияҳои илмӣ таҳия карда шудааст;

➤ вазифаҳои асосии омӯзиши фаъолияти бозори меҳнати минтақа муайян шуда, нақшаи марҳилаҳои таҳқиқоти омории он коркард гардидааст. Низоми нишондиҳандаҳои омории бозори меҳнат таҳия, гурӯҳбандӣ ва усулҳои ҳисоби онҳо пешниҳод шудааст;

➤ тамоюли тағйирёбии нишондиҳандаҳои омори бозори меҳнати вилояти Суғд ошкор гардида, таъсири онҳо ба сатҳи некуаҳволии аҳоли таҳқиқ карда

шудааст;

➤ бозори меҳнати минтақавӣ дар пояи нишондиҳандаҳои асосӣ, дифференсиатсия карда шуда, хусусиятҳои онҳо баҳо дода шудаанд;

➤ маҷмуи шароит ва омилҳои таъсиррасон ба фаъолияти бозори меҳнати вилояти Суғд муайян ва ояндабинӣ шуда, модели иқтисодӣ-оморӣ коркард гардидааст.

Аҳамияти назариявӣ таҳқиқот. Дар диссертатсия хулоса ва тавсияҳои назариявӣ илман асосноккардашуда оид ба таҳқиқи омории бозори меҳнати минтақа, муаммоҳои он дар шароити рушди иқтисодии минтақа коркард карда шудаанд. Истифодаи усулҳои оморӣ дар таҳқиқи нишондиҳандаҳои бозори меҳнати минтақа пешниҳод шудааст, ки на танҳо дар чараёни таълим инчунин дар фаъолияти амалӣ мавриди истифода қарор гирифта метавонанд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки муқаррароти асосӣ ва тавсияҳои дар диссертатсия пешниҳодгардида метавонад аз ҷониби Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои мақсадҳои танзимкунии бозори меҳнати минтақаҳои ҷумҳурӣ истифода гарданд. Татбиқи муқаррароти таҳиягардида дар таҳқиқи иқтисодӣ-омории бозори меҳнати минтақа, инчунин дар мактабҳои олии, ҳангоми омӯзиши фанҳои «Омори бозори меҳнат», «Омори иҷтимоӣ» ва «Омори иқтисодӣ» истифода шуда метавонад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Бо гузаронидани таҷрибаҳо, дақиқии маълумотҳо, кифоягии ҳаҷми маводи таҳқиқотӣ, коркарди омории натиҷаҳои таҳқиқот ва интишорот тасдиқ мегардад. Хулоса ва тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот дар асоси таҳлили илмии натиҷаи таҳқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ пешниҳод карда шудааст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ.

Диссертатсия дар заминаи Феҳристи шиносномаҳои ихтисосҳои соҳаи иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси **08.00.08.01 – Омор**, ки аз ҷониби ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардидааст, таҳия гардидааст. Диссертатсия, ба бандҳои зерини шиносномаи ихтисоси **08.00.08.01 – Омор** мутобиқ аст: 6. Вижагиҳои ташаккули ҳисоботи оморӣ аз рӯи соҳаҳо, ҳудудҳои

марзию маъмурӣ ва дигар бахшҳои фаъолияти хоҷагидорӣ; 11. Методҳои коркарди иттилооти оморӣ: таснифот ва гурӯббандӣ, методҳои таҳлили зухуроти иҷтимоӣ иқтисодӣ ва равандҳо, амсиласозии оморӣ, таҳқиқоти конюктуралӣ иқтисодӣ, фаъолиятнокии тижоратӣ, ошкоркунии трендҳо ва даврҳо, ояндабинии инкишофи зухурот ва ҷараёнҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ; 12. Методологияи мониторинги иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, таъмини омории идоракунии сохторҳои маъмурию ҳудудӣ; андозагирии нобаробариҳои рушди ташкилоти ҳудудӣ; 16. Таҳқиқоти дақиқи омории бозтавлиди аҳоли, соҳаҳои ҷамъиятӣ, иқтисодӣ ва молиявӣ ҳаёти ҷамъиятӣ, ки ба ошкорнамоӣ, ҷенкунӣ, таҳлил, ояндабинӣ, моделсозии конюктуралӣ таъсисёбанда ва коркарди вариантҳои ояндабинии тараққиёти корхонаҳо, ташкилотҳо, соҳаҳои иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар давлатҳо пешбинӣ шудаанд.

Саҳми шахсии довталаби дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии довталаб аз коркарди тавсияҳои назариявӣ ва амалӣ оид ба муайян ва арзёбии вазъи бозори меҳнат дар вилояти Суғд иборат аст, ки усулҳои омории омӯзиши пурра ва ҳамачонибаи бозори меҳнат, коркард, таҳлил ва пешниҳоди ҳулосаҳоро аз натиҷаи таҳқиқоти оморӣ дар бар гирифтааст. Натиҷаҳои алоҳидаи таҳқиқоти диссертатсиониро метавон дар таҳияи ҳуҷҷатҳои стратегӣ ва татбиқи барномаҳои иҷтимоӣ, ба таври васеъ истифода бурд.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои асосӣ ва нуқтаҳои муҳимми таҳқиқоти диссертатсионӣ дар конференсияҳои илмию назариявӣ байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ, инчунин дар конференсияҳои ҳарсолаи ҳайати профессорону устодон ва кормандони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ироа гардидаанд. Нуқтаҳои муҳимми таҳқиқоти диссертатсионӣ дар якҷанд конференсияҳои илмию назариявӣ байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ маъруза карда шудааст. Бештари мақолаҳои довталаб дар солҳои 2012-2023, дар маводи конференсияҳои илмию амалии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон рӯйи ҷоп омадаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Доир ба мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ 11 мақола (дар ҳаҷми 4,2. ҷ.ч. нашр гардидааст) аз инҳо 7

мақола дар маҷаллаҳои (нашрияҳои) илмии тақризшавандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон чоп шудаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз номгӯйи ихтисораҳо, муқаддима, се боб, ки аз 8 зербоб таркиб ёфтааст, хулоса ва тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот, рӯйхати адабиёт бо 178 номгӯй иборат мебошад. Диссертатсия аз 181 саҳифаи матни чопӣ таркиб ёфта, 22 диаграмма, 4 расм, 35 ҷадвал, 45 формула ва 5 замимаро дарбар мегирад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДИИ ТАҲҚИҚОТИ ОМОРИИ БОЗОРИ МЕҲНАТИ МИНТАҚАВӢ

1.1. Ҷанбаҳои назариявии таҳқиқоти омории бозори меҳнат ва муаммоҳои он дар шароити рушди иқтисоди минтақа

Яке аз ҳадафҳои асосии фаъолияти самараноки иқтисоди миллӣ бозори меҳнат ба шумор меравад, зеро саҳми бозори меҳнат дар рушди иқтисоди миллӣ назаррас мебошад.

Дар марҳилаи гузариши мамлакат ба иқтисоди инноватсионӣ ва рушди иқтисоди минтақа оҳиста-оҳиста сохтори бозори меҳнат тағйир ёфта, талабот ба кадрҳои баландихтисос, ки тавонанд бо технологияи муосир ва инноватсионӣ дар бахшҳои иқтисодӣ, маориф ва илм шуғл варзанд меафзояд.

Аз ин ҷо бармеояд дар назди институтҳо, ки барои омода намудани кадрҳо таҳрезӣ шудаанд, алалхусус мактабҳои таҳсилоти умумӣ, миёна ва муассисаҳои олиӣ таълимӣ, муассисаҳои тақмили ихтисос вазифаи нав мегузорад ва талаб мекунад, ки фаъолияти ҷамоҳангшударо дар масъалаи омода ва бозомузии захираҳои меҳнатӣ, насли нав бо назардошти тағйиротҳои дар мундариҷаи талаботҳои бозори меҳнат ба амал омада вусъат бахшанд.⁴

Доир ба масъалаи болозикр муҳаққиқи ватанӣ қайд кардааст, ки «дар натиҷаи ҷаҳонишавӣ, дар бозори меҳнат муборизаи рақобатпазирӣ шадид гардида истодааст, ки натиҷаи ғолибият дар мадди аввал иқтисодии инсониро таъмин менамояд. Шаклҳои рақобат барои захираҳои инсонӣ ҷамагуна имтиёзҳо ва кафолати иҷтимоӣ, инчунин рушди низоми маориф ва омода намудани кадрҳоро тақозо менамояд».⁵

⁴ Шамсов И.С. Взаимодействия рынка труда и системы подготовки кадров в условиях цифровизации экономики [Текст] / И.С. Шамсов // Таджикистан: экономика и управление. – 2020. – № 1. – С. 67-75.

⁵ Юсуфбеков Ю.Р. Трудовая миграция в структуре социально-трудовых отношений в Республике Таджикистан. Коллективная монография [Текст] / Ю.Р. Юсуфбеков / Ответственный редактор Мутиева С.Дж. – Душанбе, 2016. – С. 11-37.

Бояд дар назар дошт, ки бозори меҳнат қисми муҳимми иқтисодиёти кишвар ва унсури мураккаби иқтисоди бозаргонӣ мебошад... таъминоти аҳоли бо маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ аз истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ вобаста аст.⁶

Мубрамияти мавзуи мазкурро Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паёми соли 2022 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд, ки «Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти худро ба самти ноил шудан ба ҳадафҳои дар Стратегияи миллии рушд пешбинигардида равона карда, баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардумро тавассути ҳалли масъалаҳои пешрафти устувори иқтисодӣ, тақвияти нуруи инсонӣ, тақмили низоми идораи давлатӣ, тавсеаи имкониятҳои содиротии мамлакат, беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ, инкишофи бахши хусусӣ ва беҳбуди вазъи бозори меҳнат ҳадафи олии худ эълон намудааст».⁷ Дар ин замина Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2019-2021-ро «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон намудаанд, то ин ки ба рушди бозори меҳнати минтақаҳои мамлакатамон мусоидат намоянд. Ҳамзамон, зимни ироаи паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 қайд гардид, ки ҳукумати мамлакат то соли 2026 бо истифода аз тамоми имкониятҳо дар бобати ба касбу ҳунаромӯзӣ ҷалб кардани шахрвандони аз 18-сола боло, ки касбу ҳунар надоранд ва саросар соҳибкасб гардонидани аҳоли чораҷӯӣ намояд.

Ёдовар бояд шуд, ки дар Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти меҳнат, таълимот, касбомӯзию баландбардори сатҳи касбият ва ғайраҳо таҳия

---

⁶ Ахмадов Ф.М. Статистический анализ трудовых ресурсов Республики Таджикистан [Текст] / Ф.М. Ахмадов, М.А. Эргашева // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – 2019. – № 4 (Ч. 1). – С. 164-167.

⁷ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.12.2022 [Захираи электронӣ]. – URL: <https://www.president.tj> (санаи мурочиат: 04.02.2023).

гардидааст, чиҳати пурра ташкили иқтидори меҳнатӣ ва инчунин самаранок истифода намудани онҳо ҳамаи шароитҳо муҳаё карда шудааст. Масалан, дар моддаи 5-уми Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин қайд карда шудааст: «ҳар кас ҳуқуқ дорад бе ягон табъиз ва маҷбуркунӣ меҳнатро озодона интиҳоб намояд ва ё ба меҳнат озодона ризоият диҳад, ба малакаи худ ба меҳнат ихтиёрдори кунад, касб ва самти фаъолиятро интиҳоб кунад».⁸

Бозори меҳнат ҷузъи муҳимми иқтисодӣ ва иҷтимоии ҳаёти ҷомеа ба шумор рафта, дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаи мубрам арзёбӣ мегардад.⁹ Дар ин замина, таҳқиқи омории нишондиҳандаҳои бозори меҳнат дар минтақаҳои мамлакат ба маврид мебошад, зеро минтақаҳо вобаста ба мавқеи ҷуғрофӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва дигар имкониятҳои истехсолию хизматрасонӣ фарқ дошта, таҳқиқи омории онҳо имконияти ошкор кардани ин тафовутро медиҳад.

Бояд ёдовар шуд, ки вилояти Суғд аз рӯи мавқеи ҷуғрофӣ, нишондиҳандаҳои шуғл ва бекорӣ, фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ, нисбат ба дигар минтақаҳо афзалият ва тафовут дорад. «Хусусияти хоси вилоят дар он аст, ки чиҳати ҷалби сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ ва татбиқи онҳо дар бунёди инфраструктураи саноатӣ, хизматрасонӣ, кишоварзӣ ва дигарҳо пешсаф мебошад».¹⁰ Бинобар ин бозори меҳнати минтақаи мазкур дорои модели равшан ва возеҳ буда, сатҳи зиндагии аҳолии ин минтақа аз ҳисоби шуғли бештари аҳоли сол то сол беҳтар шуда истодааст.

Азбаски бозори меҳнат фарогири муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва равонӣ мебошад, танҳо тавассути истифодаи усулҳои оморӣ, таҳқиқи нишондиҳандаҳои бозори меҳнат афзалиятнок буда, имконият медиҳад, ки бартарият ва тафовути ҷойдоштаро ошкор намуда, муқоисаи

---

⁸ Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2016. – № 7, мод. 5.

⁹ Раҷабов О.Ҷ. Таҳлили омории тағйирёбии нишондиҳандаҳои асосии бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / О.Ҷ. Раҷабов, Ф.М. Аҳмадов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Илмҳои иқтисодӣ, соҳибкорӣ ва соҳаи иҷтимоӣ. – 2021. – № 1 (35). – С. 88-95.

¹⁰ Мачидов А.А. Ҷанбаҳои назариявии таҳқиқоти омории бозори меҳнат [Матн] / А.А. Мачидов, Ф.М. Аҳмадов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. – № 4 (67). – С. 191-206.

минтақавии онҳоро ба роҳ монем. Дар ин замина хулоса ва тавсияҳои илмӣ худро ҷиҳати ба эътидол овардани вазъи бозори меҳнат пешниҳод намоем.

Бо назардошти омӯзиш ва таҳқиқи муаммоҳои истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар Тоҷикистон, бояд қайд намуд, ки ҷанбаҳои алоҳидаи ташаккул, тақсимот, ҷобачогузорӣ ва истифодаи иқтисодии меҳнатӣ вобаста ба мунтазам тағйирёбии вазъи бозори меҳнат ва хусусиятҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат равишҳои илмӣ-методологии нави таҳқиқотро тақозо менамояд.¹¹ ва дар шароити муосир барои таъмини суръати баланди афзоиши иқтисодӣ ташкил ва мунтазам тақмил додани шароитҳои самаранок истифода намудани иқтисодии меҳнатӣ дар сатҳҳои гуногун зарур аст.¹²

Дар бештари адабиёти иқтисодӣ, бозори меҳнатро ҳамчун низоми муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодии байни давлат, корфармо ва қувваи корӣ кироя оид ба маҷмуи муносибатҳои меҳнатӣ, хариду фурӯши хизматрасониҳои меҳнатӣ мешуморанд, ки дар тайёркунии, баландбардории касбии кормандон ва ҷалбкунии аҳоли ба раванди истеҳсолот нақши муҳим дорад. Дар ин замина, бозори меҳнат ҳамчун дилхоҳ падидаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ шарҳ дода шуда, зарур аст, ки дар навбати аввал моҳият, вазифаҳо, давраҳои рушд ва дурнамои фаъолият дар шароити иқтисоди бозоргонӣ муқаррар карда шаванд.

Ба андешаи муҳаққиқ И.А. Шамсов «Бозори меҳнат аз рӯйи табиати иқтисодии худ, ки яке аз бозорҳои захираҳоро ифода мекунад, дар зинаҳои бозорҳои мушаххас мавқеи комилан беназир ва бартаридоштаро ишғол мекунад. Ва ин бартарӣ ба вижагии молҳои дар ин бозор гардишшаванда – қувваи корӣ вобаста аст. Мол – қувваи корӣ бояд доимо бозтавлид гардад, то ин ки сифати истеъмолии худро гум накунад ва ҳар дафъа дар сатҳи баландтар такрористеҳсол гардад, зеро рақобат дар бозори меҳнат шароити

---

¹¹ Рустамов Р.У. Механизми истифодаи иқтисодии меҳнатии аҳоли дар бозори меҳнат (Дар мисоли корхонаҳои сохтмони Ҷумҳурии Тоҷикистон) [Матн]: дисс. ... номзади илмҳои иқтисодӣ / Р.У. Рустамов. – Душанбе, 2021. – С.11.

¹² Амонова Д.С. Реформирование социально-трудовых отношений в условиях перехода к рыночной экономике (На примере Республики Таджикистан) [Текст]: автореф. дисс. ... д-ра экон. наук: 08.00.05 / Д. С. Амонова. – М., 2008. – С. 8-11.

такмили додани қобилияти кормандро ба меҳнат шартӣ зарурӣ мегардонад, ки дар афзоиши ҳаҷми умумии сармояи инсонӣ ифода меёбад».¹³

Ҳамзамон, олими ватанӣ Ҳодиев Д.А. қайд менамояд, ки сармояи инсонӣ – ин маҷмуи дониш ва қобилиятҳои эҷодкорона, инчунин доштани истеъдод, саломатӣ, сифатҳои шахсӣ ҳавасмандии шахсон, ки дар натиҷаи сармоягузориҳо ба таълим, омодагии касбӣ техникаӣ, тандурустӣ, муҳоҷират ва инчунин тарбияи кӯдакон бо мақсади дар оянда гирифтани даромад мебошад.¹⁴

Дар афкори иқтисодӣ миқдори назарраси гуногунондешӣ оид ба мафҳуми «бозори меҳнат» мавҷуд аст, ки бо нишонаҳои махсуси алоҳида аз якдигар фарқ мекунад. Ин равишҳои гуногуни назариявӣ барои фаҳмидани мафҳуми бозори меҳнат ва нақши он дар ҳаёти ҷамъиятӣ, инчунин барои муайян намудани объект, ки дар муносибат ба тафсири бозори меҳнат ба даст меояд, алоқаманд аст.

Назарияи муносири бозори меҳнат дар асоси низоми бунёдшудаи муносибатҳои ба ҳам алоқаманди байни мақомоти давлатӣ, субъектҳои хоҷагидорӣ ва аҳоли ташаккул меёбад. Илова бар ин, мақомоти давлатӣ, аз ҷумла ҳукумат, дар таъмини ҳифзи иҷтимоии аҳоли ҳамчун кафил баромад мекунад ва инчунин корфармоён дар корхонаҳои шакли давлатӣ ин вазифаро дороянд. Субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун кордиҳандаи асосӣ дар худ соҳибони воситаҳои истеҳсолиро таҷассум мекунад ва талабот ба меҳнатро муайян мекунад; аҳоли ба сифати қувваи корӣ, ки меҳнати онҳо дар бозори меҳнат бо мақсади ба даст овардани даромад пешниҳод карда мешавад, баромад мекунад.¹⁵

---

¹³ Шамсов И.С. Особенности функционирования рынка труда в Таджикистане [Текст] / И.С. Шамсов, Ш.Н. Юсупов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2015. – № 2 (Қ. 6). – С. 18.

¹⁴ Ходиев Д.А. Особенности развития человеческого капитала в условиях переходного периода (На примере Республики Таджикистан) [Текст]: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Дадахон Абдуллоевич Ходиев. – Душанбе, 2011. – 160 с.

¹⁵ Бандур С.И. Стратегические направления регулирования рынка труда и занятости населения [Текст] / С.И. Бандур, А.А. Кучинская // Государственное управление в сфере рынка труда и занятости населения: Материалы междунар. научно-практической. конф. / Под ред. В.А. Храмова. – М.: ИПК ДЗСУ, 2005. – С. 135-138.

Дарки илмии бозори меҳнат ва муносибатҳои меҳнатӣ, дар асарҳои асосгузори иқтисоди сиёсии классикӣ А. Смит, Д. Рикардо, Ж.Б. Сея ва дигарон хуб дарҷ гардидааст. Ба андешаи А. Смит боигарии миллат дар ҷараёни истеҳсолот пайдо мегардад. Манбаи он – меҳнати инсон: «Меҳнати солони ҳар як миллат дар худ фонди аввалиндараҷа ро ифода мекунад, ки ба онҳо имкони мавҷуд будани шароити зиндагӣ, маҳсулот диҳад».¹⁶

Дар асоси назарияи бозори меҳнат (бо назардошти фикру ақидаҳои мактабҳои алоҳидаи илмӣ) муносибатҳои соҳибмулкӣ дар муносибат бо ин ё он воситаҳои истеҳсолот ҷойгир аст.

Аз назарияҳои болозикр бармеояд, ки муҳаққиқон бозори меҳнatro ҳамчун муносибати байни фурӯшандагон ва харидорони қувваи корӣ муайян мекунанд, ки дар ҷараёни фаъолияти иқтисодӣ робита доранд.

Дар муқаррароти мазкур фаҳмиши «Бозори меҳнат метавонад дар нақши институт ё механизм баромад кунад», ки дар он харидорон ва фурӯшандагон дар муносибат ҳамчун табодули мол баромад карда, ҷараёни хариду фурӯши маҳсулоти «неруи корӣ»-ро амалӣ мекунанд». Ин ҳолат ба ҳамкориҳои маҷмуии соҳибмулкони ва фурӯшандаҳои неруи корӣ оварда мерасонад.

Олимони тоҷик Қодиров Д.Б., Ашуров И.А., Комилов С.Ҷ. дар рушди назарияи бозори меҳнат саҳми назаррас гузоштаанд. Ба ақидаи онҳо, бозори меҳнат дар худ низоми муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодиро таҷассум намуда, сатҳи рушд ва тавозуни манфиатҳои бадастовардаро дар давраи муайян байни қувваҳои дар бозор иштироккунанда: соҳибкорон, кормандони кироя ва давлатро инъикос мекунад.¹⁷ Онҳо дуруст қайд мекунанд, ки бозори меҳнат ҳамчун соҳаи ташаккули талабот ва тақлифот ба қувваи корӣ амал мекунад. Бозори меҳнат дар маънои маҳдуд – ҷойест,

---

¹⁶ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Текст] / А. Смит. – М.: Соцэгиз, 2007. – 684 с.

¹⁷ Кадыров Д.Б. Экономика рынка труда: монография [Текст] / Д.Б. Кадыров, И.А. Ашуров, С.Дж. Комилов. – Душанбе: Илм, 2010. – С. 36.

ки байни кирокунанда ва пешниҳодкунандаи меҳнат муомила карда мешаванд.

Ба андешаи Ғоибназаров С.М. мафҳуми бозори меҳнат – низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ, иҷтимоӣ, аз ҷумла меъёрҳои ҳуқуқӣ ва институтҳои, ки такрористеҳсол ва истифодаи самараноки қувваи кории ҷамъиятро таъмин мекунанд, фаҳмида мешавад. Муҳаққиқ муаммоҳои танзими бозори меҳнати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистонро омӯхта, қайд мекунад, ки «бозори меҳнат бояд ҳамчун маҷмуи муносибатҳои иҷтимоӣ муҳнатӣ оид ба истифодаи қувваи кории коргар дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ баррасӣ карда шавад».¹⁸

Ба андешаи Г. Саломова «Бозори меҳнат яке аз зернизомҳои иқтисоди бозаргонӣ буда, аз як тараф ба қонунҳои умумии иқтисодии ташкили он, ки ба иқтисоди бозаргонӣ хос аст ва аз дигар тараф, дар заминаи шароити иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии давлатӣ мушаххас асос ёфтааст».¹⁹

Шарҳи бозори меҳнат, ки ҳамаи андешаҳои дар боло овардашударо муттаҳид мекунад, лоиқи таваҷҷуҳ аст, бахусус, Д.П. Богиня, Г.Т. Куликов, В.М. Шамота, Л.С. Лисогор, В.И. Костра, В.А. Мандыбура, А.А. Гришнова, М.В. Семькина, А.Н. Левченко бозори меҳнатро ҳамчун низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ оид ба мардикор ва пешниҳоди қувваи корӣ муайян мекунанд, ки дар соҳаҳои иқтисодӣ харид ва фурӯш мешавад. Дар он раванди муносибатҳои байни харидорон ва фурӯшандагони меҳнат ба амал меояд ва инчунин ҳамчун механизми мураккаби иҷтимоӣ иқтисодии мафҳуми шароити меҳнатро таъмин ва пардохтро барои меҳнат муайян мекунад.²⁰

---

¹⁸ Ғоибназаров С.М. Регулирование аграрного рынка труда Республики Таджикистан [Текст]: дисс. ... канд. эконом. наук: 08.00.05 / С. М. Ғоибназаров. – Душанбе, 2015. – С. 10.

¹⁹ Саломова Г.Г. Формирование рынка труда в условиях переход к рыночными отношениями [Текст]: авторефер. дисс. ... канд. экон. наук / 08.00.01/ Г. Г. Саломова. – Душанбе, 2006. – С. 11.

²⁰ Социально-экономический механизм регулирования рынка труда и заработной платы [Текст] / Кол. монография. – М.: Институт экономики НАНУ, 2001. – 300 с.

Чи тавре ки қайд карда шуд, ҳамчун маҳсулоти асосӣ дар бозор, неруи корие баромад мекунад, ки объекти хариду фурӯш ба ҳисоб меравад ё объекти интиқоли ҳуқуқ ба соҳибмулкӣ.

Оид ба масъалаҳои бозори меҳнат Е.М. Либанов қайд мекунад, ки «Бозори меҳнат падидаи мушаххаси низоми иттиҳодияи ҷамъиятии музди меҳнат дар шароити муносибатҳои молӣ-пулӣ мебошад». Ба андешаи ӯ бозори меҳнат ин низоми васеи иҷтимоию иқтисодие мебошад, ки бо бозорҳои меҳнати минтақаҳои дигар бо ҳаракати муҳоҷирати аҳоли сахт алоқаманд аст. Е.М. Либанов чунин меҳисобад, ки бозори меҳнат ҳамчун низоми муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ байни корфармоён ва қувваи корӣ, бо мақсади «қонеъ намудани аввалин талабот ба меҳнат ва дигарон бо ҷойҳои корӣ, ки манбаи воситаҳои пулӣ барои зистан ба ҳисоб меравад, фаъолият мекунад».²¹

Муҳаққиқи ватанӣ Комилов С.Ҷ. бозори меҳнатро чунин тавсиф додааст: «бозори меҳнат ҳамчун низоми муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ байни субъектҳо дар муҳити махсуси институтсионалӣ рушд ёфта, инчунин ҳамкорӣ менамояд».²²

Дар дақиқ намудани тавзеҳи дараҷаҳои «Бозори меҳнат» олимони рус М.А. Винокуров ва Н.А. Горелов низ мафҳуми нисбатан муҳим ворид намудаанд. Онҳо бозори меҳнатро аз ду мавқеъ тавзеҳ додаанд: дар ҳолати аввал, бозори меҳнат ҳамчун ҳамкориҳои муштараки байни талабот ва таклифот ба неруи корӣ, бо нархи муқарраршуда ба меҳнат ва шароити фаъолияти корӣ баррасӣ мешавад. Дар акси ҳол бозори меҳнат низоми муносибатҳои иҷтимоию меҳнатии байни корфармоён ва аҳолиро бо иштироки ташкилотҳои ҳукуматӣ ва ҷамъиятӣ дар бораи музди меҳнат ва шароити кор, кафолати иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли ифода мекунад.²³

---

²¹ Либанова Е.М. Рынок труда: монография [Текст] / Е.М. Либанова. – Киев: Центр учебной литературы, 2003. – 224 с.

²² Комилов С.Дж. Теория инновационного развития. Монография [Текст] / С.Дж. Комилов. – Душанбе: Шарки озод, 2019. – С. 151.

²³ Винокурова М.А. Экономика труда [Текст] / М.А. Винокурова, Н.А. Горелова. – СПб.: Питер, 2004. – 627 с.

Дар заминаи назарияҳои болозикр мо чунин мешуморем, ки мафҳуми омории «Бозори меҳнат» – яке аз ҷузъиёти мураккаби иқтисодӣ буда, дар худ як қатор нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, демографӣ ва ҳуқуқиро фарогир аст, ки бештари онҳо байни ҳамдигар алоқамандии зич доранд. Маҳз бозори меҳнат яке аз категорияҳои асосии тавсифкунандаи вазъияти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, хусусиятҳои рушди минтақаҳо аз ҷумлаи таркибдиҳандаҳои инноватсионӣ ба шумор меравад.²⁴

Дар баробари ин, асосҳои назариявии ташаккул ва фаъолияти бозори меҳнат дар сатҳи минтақавӣ ҳанӯз пурра муайян карда нашудаанд. Корҳои илмӣ мавҷуда роҷеъ ба таҳлил ва арзёбии фаъолияти бозори меҳнат дар сатҳи минтақавӣ на ҳамеша хусусияти мукамалӣ дорад, бисёре аз мушкилоти методологӣ ҳанӯз дар сатҳи коркард қарор доранд, гарчанде дар баъзе самтҳо муваффақиятҳои муайян ба даст омадаанд.

Дар заминаи мушкилоти мазкур бояд қайд кард, ки бахши минтақавии фаъолияти бозори меҳнат дар нақшаи методологӣ чун звенои сусти боқӣ мемонад. Ин аз ҷиҳати мушкилии муносибатҳои субъективӣ-объективӣ ба бозори меҳнат вобаста аст. Аз ҷумла, дар сатҳи минтақавӣ, хусусиятҳои рафтори демографии аҳоли ва ҷойгир намудани қувваҳои истеҳсоли дар минтақаҳо, хусусияти сохтори маҷмуи хоҷагидорӣ минтақаҳо, ҳаёти иҷтимоии қуваҳои корӣ ва ғайра фарқ мекунад. Маҳз хусусиятҳои мазкур фаъолияти бозори меҳнатро дар сатҳи минтақавӣ муайян мекунад, дар муносибатҳои миқдорӣ ва сифатӣ талабот ва пешниҳод ба қувваҳои корӣ таъсир мерасонанд.²⁵

Дар айни замон бояд қайд кард, ки мутавозунии бозорҳои меҳнати минтақавӣ, таъмини баробарвазнии дарозмуҳлати устуворро дар бозори меҳнати мамлакат таъмин намуда, вазифаи хеле мушкил, ки дар натиҷаи тағйирёбии вазъ байни талабот ва тақлифот ба захираҳои меҳнатӣ, таъсири

---

²⁴ Мачидов А.А. Ҷанбаҳои назариявии таҳқиқоти омории бозори меҳнат [Матн] / А.А. Мачидов, Ф.М. Аҳмадов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. – № 4 (67). – С. 191-206.

²⁵ Колот А.М. Социально-трудовые отношения: теория и практика регулирования. Монография [Текст] / А.М. Колот. – М.: Финансы, 2004. – 230 с.

омилҳои номусоиди дохилӣ ва берунӣ ва мушкилоти объективӣ дар давраи бӯҳрон ба ҳисоб меравад.²⁶

Андешаҳои муосири иқтисодӣ шарҳи гуногуни мафҳуми «Бозори меҳнати минтақа»-ро пешниҳод мекунад, ки на танҳо бо хусусиятҳои алоҳидаи худ, балки бо шарҳҳои гуногуни категорияи мазкур низ фарқ мекунад. Ин, пеш аз ҳама бо равишҳои гуногуни назариявӣ роҷеъ ба фаҳмиши моҳияти бозори меҳнати минтақа, саҳми он ва мафҳуми объекти мушаххас, ки дар асоси он шарҳ дода мешавад, алоқаманд аст.

Бо назардошти асосҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусан моддаи 7 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки мафҳуми воҳидҳои маъмурию ҳудудиро эътироф мекунад, таърифи омории бозори меҳнати минтақаро мо чунин пешниҳод менамоем: «Бозори меҳнати минтақа» ин воҳидҳои маъмурию ҳудудие мебошанд, ки бо хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатии равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодии заминаи хоҷагидорӣ, таҳассусӣ, соҳавӣ-функционалӣ, сохтори ҳудудии истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ фарқ намуда, дар макон ва замон шарҳ дода мешавад.

Бозори меҳнати минтақа қисми ҷудонашавандаи бозори меҳнати миллӣ ба ҳисоб меравад, ки низоми муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодиро дар ҳудудҳои алоҳида инъикос намуда, ҳамаи давраҳои таҷдиди қувваи кориро вақте фаро мегирад, ки кори ҷамъиятӣ зери таъсири муносибати талабот ва тақлифоти қувваи корӣ, вазъи бозор, низоми шарикӣ иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ, меъёрҳои ахлоқӣ-этникӣ ва анъанаҳои миллӣ қарор дорад.

Таҷрибаи ислоҳоти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳодат медиҳад, ки омӯзиши хусусиятҳои бозори меҳнат, ҳам дар назария ва ҳам дар амалия зарур аст. Марҳилаи якуми омӯзиши назариявӣ мушкилоти мавҷуда мебошад, ки аз муайян кардани ҷой дар байни навъҳои дигари бозорҳо, моҳияти иқтисодӣ, хусусиятҳои фаъолият, тамоюлҳои рушд, хусусиятҳои минтақавӣ ва ғайра ба ҳисоб меравад.

---

²⁶ Ковальский В. Региональный рынок труда и особенности его формирования и регулирования [Текст] / В. Ковальский, А. Коверзнев // Украина: аспекты труда. – 2003. – № 4. – С. 3-7.

Ба андешаи муҳаққиқ Зарипов Э.Ш. хусусиятҳои фаъолияти бозори меҳнат аз як қатор омилҳои зерин вобаста мебошанд:

– мувофиқакунонии шароити меҳнат ва музди меҳнат байни кордихандаҳо ва коргарон;

– таъмини кормандон бо имконияти бадастории воситаҳо барои фаъолияти мунтазам;

– ҳавасмандгардонии кормандон ва кордихандагон;

– таъмини истеҳсолот бо захираҳои истеҳсолӣ, инчунин тақсимоли он ба соҳаҳо, минтақаҳо ва корхонаҳо.²⁷

Муҳаққиқи ватанӣ профессор Амонова Д.С. хусусиятҳои иҷтимоӣ-иқтисодии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил намуда, гузаронидани ислоҳоти муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатиро бо роҳи танзими бозори меҳнат ва ҳалли муаммоҳои шуғли аҳолии асоснок мекунад. Ӯ қайд мекунад, ки сатҳи шуғли аҳолии бо сатҳи бекорӣ алоқамандии мустақим дорад ва дар марҳилаи кунунӣ сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодии бозори меҳнати мамлакат бояд ба таъминоти иҷтимоии сатҳи шуғли қобили қабул тавассути бунёди ҷойҳои корӣ, азнавтақсимкунии қувваи корӣ дар соҳаҳо, минтақаҳо ва намудҳои шуғл диққати махсус равона гардад.²⁸

Оморшиноси ватанӣ Одинаев М.А. чунин мешуморад, ки фаъолияти меҳнати инсон яке аз омилҳои асосии муайянкунандаи тамоюли тағйирёбии рушди иқтисодӣ мебошад. Фаъолияти меҳнатӣ дар навбати худ, боиси ба вуҷуд омадани асос барои васеъ кардани имкониятҳои мавҷуда ва афзоиши шуғли аҳолии, ки боиси пайдо шудани ҷойҳои кории иловагӣ ва ташкили намудҳои нави фаъолият мегардад. Дар ин замина, чунин хулоса баровардааст, ки рушди иқтисодӣ ва ҳалли мушкилоти шуғли аҳолии барои яқдигар ҳамчун восита ва натиҷа доништа мешаванд.²⁹

---

²⁷ Зарипов Э.Ш. Таҳлили хусусиятҳои бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] Э.Ш. Зарипов, О.Ҷ. Раҷабов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2018. – № 9. – С. 144-147.

²⁸ Амонова Д.С. Реформирование социально-трудовых отношений в условиях перехода к рыночной экономике (На примере Республики Таджикистан) [Текст]: автореф. дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05 / Амонова Дильбар Субхоновна. – М., 2008. – С. 8.

²⁹ Одинаев М.А. Вопросы моделирования зависимости роста ВВП страны от состояния рынка труда [Текст] / М.А. Одинаев // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – 2019. –

Тибқи назарияи илмии Е.П. Михайлов, дар асоси муқаррароти бозори меҳнат зарур аст, ки иловатан санадҳои мувофиқи ҳуқуқӣ барои муносибати байни корфармоён, хадамоти давлатии шуғли аҳоли, агентии кадрҳо ва шахсоне, ки дар ҷустуҷӯи кор мебошанд, ворид карда шаванд.³⁰

Мавҷудияти шароити иҷтимоию иқтисодии фаъолияти меҳнатӣ, кафолатҳои иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли бо мувофиқати миқдорӣ ва сифатии байни ҷузъҳои асосии бозори меҳнат, аз ҷумла талабот ба меҳнат, пешниҳоди меҳнат ва музди меҳнат муайян карда мешавад. Бозори меҳнат мутобиқи қонунгузории иқтисоди бозорӣ, ки таъмини талабот ва пешниҳод ба нуруи кориро ба танзим мебарорад, озодии иқтисодӣ ва мустақилиятро муқаррар менамояд.

Аммо, ба назари мо, моҳияти нисбатан пурраи бозори меҳнатро вазифаҳои он мекушояд. Зеро А.А. Пристанев чунин меҳисобад, ки вазифаҳои асосии бозори меҳнат инҳоянд: ҳамоҳангсозии манфиатҳои иқтисодии байни субъектҳои муносибатҳои меҳнатӣ (кормандон ва корфармоён); таъмини муҳити рақобатпазир; нигоҳдории мутавозунӣ байни талабот ба меҳнат ва таъминоти он; таъмини таносуби тақсимооти меҳнат дар доираи сохтори эҳтиёҷоти иҷтимоӣ ва рушди техника; ташаккули захираҳои меҳнатӣ; мусоидат ба сохтори оптималии касбии қувваи корӣ; батанзимдарорӣ ва ҳавасмандгардонии меҳнат; муқаррар намудани баробарвазнии меъёри музди меҳнат; таъсир ба шароитҳои татбиқи нуруи корӣ; ба даст овардани маълумоти зарурӣ доир ба сохтори талабот ва тақлифот, ғунҷоиш, вазъи бозор.³¹

Ба андешаи мо вазифаҳои омили бозори меҳнат дар шароити имрӯза ин омӯзиши маълумоти ҷорӣ оид ба аҳолии иқтисоди фаъол, шуғлварзанда, бекор, таркиби шуғл аз рӯйи соҳаҳо ва ихтисосҳо; таҳқиқи маълумот оид ба ҳаракати қувваи корӣ; омӯзиши маълумотҳо оид ба фонди вақт, таркиби он,

---

№ 6. – С. 27-33. Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – 2019. – № 4 (Ч. 1). – С.164-167.

³⁰ Васильченко В.С. Управление трудовым потенциалом. Монография [Текст] / В.С. Васильченко, А.М. Гриненко, А.А. Гришнова, Л.П. Керб. – М.: Финансы, 2005. – 403 с.

³¹ Пристанева, А.А. Рынок труда: занятость и безработица [Текст] / А.А. Пристанева. – Киев, 1993.

инчунин ҳисобкунии нишондиҳандаҳои истифодаи вақти корӣ; таҳқиқи маълумот оид ба хароҷот барои қувваи корӣ, сохти динамикаи онҳо; омӯзиши маълумот оид ба низоъҳои меҳнат, инчунин ҳисобкунии нишондиҳандаҳои низоъҳои меҳнатиро барои соҳаҳо, сабабҳои бавуҷудӣ ва ғайра ба шумор меравад.

Мо чунин мешуморем, ки музди кори мувофиқ қувваи кориро ташаккул дода, ҳиссаи аҳолии шуғлварзандаро зиёд мегардонад, аммо дараҷаи баланди онро бе назардошти тақозо ва арзаи қувваи корӣ таъмин кардан номумкин аст.

Муҳаққиқи ватанӣ Қодиров Д.Б. дар заминаи таҳқиқи ақидаҳои концептуалии бозори меҳнат, собит намудааст, ки яке аз концепсияҳои дурусти илмии бозори меҳнат, ин дар равишҳои классикӣ, неоклассикӣ, интитуционалӣ ва марксистӣ дида мешавад. Инчунин «раванди ташаккули бозори меҳнат фарқияти байни арзаю тақозо ва қувваи корӣ муайян гардида, онҳоро аз рӯйи сохтори шуғли аҳолӣ, аз рӯйи соҳаҳо, минтақаҳо, хусусиятҳои синну сол, сатҳи музди меҳнат, сифати иҷрои қувваи корӣ ва сатҳи бекорӣ аз якдигар ҷудо менамояд».³² Ҳамзамон ӯ қайд мекунад, ки ҳангоми фуруши хизматҳои меҳнатӣ мубодилаи эквивалентӣ пайдо мешавад, яъне музди меҳнат ҳамчун пардохти пулии истифодабарии хизмати меҳнати кирояи коргарро ифода менамояд.³³

Ҳар қадар музд, ки кормандон барои меҳнати худ талаб мекунанд, бештар бошад, ҳамон қадар кордиҳандагон теъдоди камтари онҳоро киро карда метавонанд (қонуни тақозо). Мувофиқан, ҳар қадар музде, ки кордиҳандагон омодаанд барои иҷрои ягон навъи кор диҳанд, камтар бошад, ҳамон қадар камтар одамон тайёранд машғули чунин кор шаванд (қонуни арза).³⁴

---

³² Кодиров Д.Б. Благосостояние населения: теория и пути повышения: монография [Текст] / Д.Б. Кодиров, Х.Х. Раджабов. – Душанбе: Сохибкор, 2015. – С. 140.

³³ Ҳамон ҷо. – С. 137.

³⁴ Набиева Д.М. Вазъи бозори меҳнат ва шуғли аҳолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Д.М. Набиева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ. – 2015. – № 2 (8). – С. 298.

Дар назарияҳои илмии бештари муҳаққиқони соҳаи иқтисодӣ вазифаҳои асосии бозори меҳнат чунин пешниҳод гардидааст: вазифаҳои тақсимои иҷтимоии меҳнат, иттилоотӣ, миёнаравӣ, таҷдид, ҳавасмандгардонӣ, беҳбудсозӣ ва танзим. Ба андешаи мо, вазифаи тақсимои иҷтимоии меҳнат, ҷудо намудани субъектҳои асосии бозори меҳнат ва тақсими онҳо ба сохтори дорои хусусиятҳои ихтисосӣ – касбӣ, бахшҳои иқтисодӣ ва минтақаҳои кишвар мебошад.

Вазифаи иттилоотӣ ба даст овардани иттилооти эътимоднок дар бораи харид ва фурӯши қувваи корӣ, арзиши он, шароити кироя ва ғайраҳо дар бар мегирад. Вазифаи миёнаравӣ муносибати байни корфармоён ва кормандони кирояро дар бар мегирад. Вазифаи таҷдидсозӣ дар бозори меҳнат асосӣ ҳисобида мешавад. Моҳияти вазифаи мазкур аз он иборат аст, ки муносибати оқилона байни талабот ба меҳнат ва тақлифоти онро таъмин мекунад. Вазифаи ҳавасмандгардонӣ талаб мекунад, ки ҳамаи иштирокчиёни раванди меҳнат дар қонеъ намудани талаботҳои худ манфиатдор бошанд. Вазифаи беҳдоштӣ дар таъмини истехсолот бо қувваи кори босифат, ҷойҳои кори босамар, дар ташкили чунин ҳавасмандгардонии меҳнат иборат буда, ташаббускорӣ, босалоҳиятӣ, дараҷабандии қувваи корӣ, эҷоди илмӣ-техникии онро дар бар мегирад.

Вазифаи батанзимдароваранда тақсимои меҳнатро байни бахшҳои иқтисодӣ, навъҳои фаъолияти иқтисодӣ ва минтақаҳо бо мақсади истифодаи самараноки он, аз ҷумла ҳаракати неруи корӣ, тақсими оқилонаи он дар кишвар таъмин мекунад. Ба номгӯи вазифаҳои бозор инчунин «муҳофизавӣ»-ро илова намудан зарур аст, ки моҳияти он таъмини дифференсиатсияи ҳифзи иҷтимоии аҳоли дар бозори меҳнат, дастгирии устувории иҷтимоии коллективи меҳнатӣ ва ҳифзи қисми нисбатан арзишноки он, дастгирии қувваи кори дорои дараҷаи баланди рақобатпазирӣ ва барҳам додани ҳар гуна дискриминатсия (табъиз), аз ҷумла нобаробарии гендерӣ ифода меёбад.

Ҳамаи ин вазифаҳои муҳимми бозори меҳнат тақсимои қувваи кориро дар байни бахшҳои гуногуни истеҳсолот ва намудҳои фаъолияти иқтисодӣ амалӣ менамоянд, қувваи кориро бо ҷои кор, кори сазовор, шароити хуби меҳнат таъмин мекунанд, онҳоро ба корҳои эҷодӣ ва пурмаҳсул водор месозанд.

Ҳар яке аз вазифаҳои мазкури бозори меҳнат дар навбати худ аз рӯйи таркиб маҷмӯӣ ба ҳисоб мераванд ва дар худ вазифаҳои ҷамъбастии идоракуниие чун ба нақшагирӣ, ташкилӣ, ҳавасмандгардонӣ ва назоратиро дар бар мегиранд.

Моҳияти ҳамаи назарияҳои илмӣ ва тавзеҳоти овардашударо роҷеъ ба бозори меҳнат ва вазифаҳои он таҳлил намуда, тасдиқ намудан мумкин аст, аломати асосие, ки имконият медиҳад бозори меҳнат ҳаммонанд карда шавад, ин муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ байни қувваи корӣ ва кордиханда ҳангоми иштироки бевоситаи ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ оид ба талабот ба қобилияти меҳнати кормандони кироя (қувваи корӣ) ва пешниҳоди он, гирифтани музди меҳнати арзанда ва шароити меҳнат, бехатарӣ, таъмини ҳифзи иҷтимоии аҳоли ба ҳисоб меравад.

1.2. Манбаъҳои маълумот ва марҳилаҳои таҳқиқоти оморӣ нишондихандаҳои бозори меҳнат дар сатҳи минтақавӣ

Иттилоот роҷеъ ба бозори меҳнат воситаи муҳимми таҳияи сиёсати иқтисодӣ – иҷтимоии мамлакат, инчунин, дар минтақаҳо, ноҳияҳо, ҳудудҳои алоҳида ба ҳисоб меравад. Таҳияи ин сиёсат истифодаи низоми нишондихандаҳои ба ҳам алоқамандро пешбинӣ мекунад ва дар асоси сарчашмаҳои гуногуни иттилоот муайян карда мешавад. Бо мақсади ба даст овардани иттилооти аввалия дар доираи консепсияи талабот ва пешниҳод ба бозори меҳнат дар мамлакат, тибқи талаботи Созмони байналмилалӣ меҳнат (СБМ), машварати Комиссияи оморӣ Созмони миллалӣ муттаҳид (минбаъд – СММ), таҳқиқоти оморӣ қувваҳои корӣ гузаронида мешавад, ки дар раванди он нишондихандаҳои қувваи корӣ, шуғл, бекорӣ ва қувваи

кории истифоданашуда, давомнокии вақти корӣ ва ғайраҳо ҷамъоварӣ мегарданд.

То ба имрӯз стандартҳои дар муайянкунӣ ва омӯзиши зухуроти фаъолияти иқтисодии шуғл, бекорӣ ва бекорӣ муваққатӣ васеъ истифода мешаванд, ки дар Конфронси 13-уми Байналмилалии Оморчиёни Меҳнат (КБОМ), соли 1982 дар Женева қабул карда шудаанд. Татбиқи ин меъёрҳо дар амалияи оморӣ ба зиммаи СММ гузошта шудааст. Аммо пеш аз сухан гуфтан мустақиман дар бораи усули ҳисоб, ки мувофиқи он аҳоли аз рӯи дараҷаи иштироки воқеии он дар фаъолияти иқтисодӣ тақсим карда мешавад, бояд соҳаи ин навъи фаъолият муайян карда шавад.³⁵

Дар рафти таҳлили адабиёт маълум гардид, ки манбаъҳои асосии иттилооти оморӣ оид ба бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳо ба шумор мераванд:

- ҳисоботи муассиса, ташкилот ва шахсони ҳуқуқӣ новобаста аз шакли моликият, шакли омори 1 (меҳнат), (моҳона, кварталӣ ва солана);
- шакли омории 1МП (муассисаҳои (ташкилот) хурд) барои корхонаҳои хусусии шумораи кормандонашон то 10 нафар;
- маълумоти «Равзанаи ягона» – манбаи маълумотҳои Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – маълумот оид ба шумораи соҳибкорони инфиродии тибқи патент ва литсензия фаъолияткунанда;
- шакли 1 ферма (нимсола) – маълумот оид ба шумораи кормандон дар хоҷагиҳои деҳқонӣ-фермерӣ фаъолияткунанда (дорои мақоми шахси воқеӣ);
- барӯйхатгирии аҳолии солҳои 2000, 2010 ва 2020 – маълумот оид ба шумораи аҳолии машғул, бекорон ва қувваи кории истифоданашуда дар иқтисодиёт;

---

³⁵ Хушвахтзода Қ.Х. Самтҳои методологии таҳқиқоти омории шуғл ва бекорӣ дар бозори меҳнат [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, О.Ҷ. Раҷабов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. – № 2 (31). – С. – 172-178.

➤ таҳқиқоти қувваи корӣ, ки дар солҳои 2004, 2009 ва 2016 гузаронида шудааст.

Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2022, № 88 барномаи корҳои оморӣ тасдиқ гардидааст, ки тибқи он маълумотҳо оид ба омили меҳнат ва шугли аҳоли аз манбаъҳои зерин ҷамъоварӣ мегарданд:³⁶

➤ Ҳисоботи ҷамъбасти дар бораи меҳнат барои соли 2021 аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ, солоне, шакли 1 – меҳнат, ҷадвалҳои 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 15, 18, ва 21;

➤ Ҳисоботи ҷамъбасти оид ба меҳнат, моҳона, шакли 1 – меҳнат,

➤ Ҳисоботи ҷамъбасти дар бораи баҳисобгирии ҷойҳои корӣ, ҳаракати қувваи корӣ дар корхонаю ташкилотҳо ва шумораи кормандоне, ки аз рӯи қарордоди пудратӣ ба рӯзи (ҳафтаи) нопурраи корӣ қабул карда шудаанд ва ё аз тарафи маъмурият ба рухсатӣ фиристонида шудаанд (шахсони ҳуқуқӣ). семоҳа, шакли 1 – меҳнат, ҷадвали 16,17 ва 18;

➤ Ҳисобот дар бораи қарздории муҳлаташ гузашта оид ба пардохти музди меҳнат, шакли 1 – меҳнат, ҷадвали 20;

➤ Ҳисобот дар бораи таҳсилоти касбии кормандони корхонаҳо (ташкилотҳо) дар соли 2021, солоне, шакли 6 – меҳнат ҳисоботи ҷамъбасти;

➤ Ҳисобот дар бораи вазъи шароити меҳнат, имтиёзҳо ва ҷубронпулиҳо барои кор дар шароити номусоиди меҳнат дар соли 2021, солоне, шакли 1 – (шароити меҳнат) ҳисоботи ҷамъбасти;

➤ Ҳисоботи оморӣ оид ба баҳисобгирии ҷойҳои кори мавҷуда, барқароршуда ва нав дар соҳаҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз ҷониби шахсони воқеӣ таъсис дода мешавад, моҳона, шакли № 1 – меҳнат шахсони воқеӣ.

Ҳамзамон тибқи барномаи мазкур маълумотҳо оид ба шугл, бозори меҳнат аз манбаъҳои зерин ҷамъоварӣ мегарданд:

---

³⁶ Барномаи корҳои оморӣ барои соли 2022 [Матн] // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С. 28-31.

- Ҳисобот дар бораи бо кор таъмин кардани аҳолие, ки ба Агентии меҳнат ва шуғли аҳолии Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон муроҷиат кардаанд, моҳона, шакли 1 – меҳнат (бокортаъминкунӣ);
- Ҳисобот дар бораи бо кор таъмин кардани аҳолие, ки ба Агентии меҳнат ва шуғли аҳолии Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон муроҷиат кардаанд семоҳа ва солона, шакли 1 – меҳнат (бокортаъминкунӣ) замимаи 1 – меҳнат (бокортаъминкунӣ);
- Ҳисоботи Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи гурезаҳо, моҳона, шакли гурезаҳо;
- Ҳисоботи Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳайати иҷтимоию демографии гурезаҳо, семоҳа, замима ба шакли гурезаҳо;
- Ҳисобот дар бораи шумора ва ҳайати шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба хориҷа ба кор рафтаанд (Хадамоти муҳоҷирати Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон), нимсола, шакли 1 – (муҳоҷирати меҳнатӣ);
- Ҳисобот дар бораи шумора ва ҳайати қувваи кории хориҷӣ (Хадамоти муҳоҷирати Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон), нимсола, шакли 2 – меҳнат (муҳоҷират);
- Ҳисобот дар бораи муҳоҷирати дохилӣ (ихтиёрӣ) дар ҷумҳурӣ (Хадамоти муҳоҷирати Вазорати меҳнат ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон), муҳоҷират, нимсола, шакли 4 – муҳоҷирати дохилӣ (ихтиёрӣ);
- Ҳисобот дар бораи муҳоҷирати экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Хадамоти муҳоҷирати Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон), нимсола, шакли 5 – муҳоҷирати экологӣ;
- Ҳисобот дар бораи муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷи кишвар (Хадамоти муҳоҷирати Вазорати меҳнат,

муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон), нимсола, шакли б – муҳоҷирати меҳнатӣ – ҷамъбасти ва ғайраҳо.

Сарчашмаҳои мазкур бо хусусият ва таркиби иттилоот, фароғирӣ ва даврагӣ будани онҳо, усулҳои таҳқиқ, ченакҳои андозагирӣ, арзиши кор, сифат ва зудамалии маълумот ва ғайра фарқ мекунад. Ҳар яке аз инҳо бо бартарияти алоҳида ва норасоӣҳо дар муқоиса бо дигарон вобаста ба мақсади омӯзиш ба худ хос мебошад. Аз рӯйи қоида хусусияти маҷмуии фаъолияти бозори меҳнат синтези нишонаҳои дар асоси сарчашмаҳои гуногуни иттилоот бадастомадаро дар назар дорад, дар ин ҳолат онҳо ҳамдигарро пурра ё иваз мекунад. Сарчашмаҳои асосии иттилоот оид ба фаъолияти бозори меҳнатро чунин гурӯҳбандӣ намудан мумкин аст:

1. Барӯйхатгирии аҳоли ва таҳқиқоти интихобии хоҷагиҳои хонагӣ.
2. Баҳисобгирии оморӣ субъектҳои хоҷагидорӣ ва таҳқиқи интихобии корхона.
3. Навъҳои гуногуни ба ҳисобгирии маъмури (маълумотҳои маъмури).

Барӯйхатгирии аҳоли сарчашмаи асосии иттилоот ба ҳисоб рафта, имконият медиҳад, ки маълумоти нисбатан пурра ва объективӣ дар бораи ҳолати бозори меҳнати мамлакат ва минтақаҳои алоҳидаи он ба даст оварда шавад.

Маълумотҳои барӯйхатгирии аҳоли пурра доништа мешаванд, зеро ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти мамлакатро фароғир мебошанд. Азбаски ҷамъоварии маълумоти пурра аз ҳамаи аҳоли мушкул ва хароҷоти зиёдро талаб менамояд, солҳои охир аксарияти мамлакатҳо аз таҳқиқотҳои интихобӣ истифода мебаранд, ки самаранок доништа мешавад.

Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз таҷрибаи мамлакатҳои тараққикарда ва дастгирии донорҳо аз соли 2004 инҷониб таҳқиқоти қувваи корӣ (ТҚК) гузаронида, вазъи бозори меҳнатро арзёбӣ мекунад.

Дар соли 2004 аввалин таҳқиқоти интихобӣ оид ба муаммоҳои шуғли аҳоли ва ё таҳқиқоти қувваҳои корӣ (ТҚК-2004) гузаронида шуда буд. Дуюмин чунин таҳқиқот дар соли 2009 (ТҚК-2009) гузаронида шуда буд. Дар фарқият бо ТҚК-2004, як қатор масъалаҳои методологӣ барои муайян намудани шуғли аҳоли ва шуғли аҳоли дар бахши ғайрирасмӣ аниқ карда шудааст. Бо ҳамин мақсад ба саволномаи асосии таҳқиқоти қувваҳои корӣ, саволҳои аниқкунанда ворид карда шуданд. Ҳамчунин модули иловагӣ оид ба муҳочирони меҳнати бозгашта, ки имкон дод вазъи иқтисодию иҷтимоии онҳо дар берун аз Тоҷикистон омӯхта шавад.

Таҳқиқоти интихобии қувваҳои кории соли 2016 (ТҚК-2016) аз тарафи Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дастгирии Бонки Ҷаҳонӣ дар доираи лоиҳаи «Стратегияи миллии рушди омили Ҷумҳурии Тоҷикистон» гузаронида шудааст. Фарқияти асосии таҳқиқоти мазкур, аз ду давраи қаблӣ аз он иборат мебошад, ки ин таҳқиқот дар ҷаҳорҷӯбаи нави ҷенкунии фаъолиятҳои меҳнатӣ, шуғл ва истифода набурдани қувваҳои корӣ, ки дар 19-умин Конфронси Байналмилалии Омори Ҷаҳонӣ Меҳнат (19-ум КБОМ) 1 дар моҳи октябри соли 2013 қабул гардида буд, гузаронида шудааст.³⁷

Тоҷикистон аввалин кишвар дар байни давлатҳои аъзои ИДМ ва яке аз аввалинҳо дар ҷаҳон мебошад, ки таҳқиқоти пурраро оид ба проблемаҳои шуғл бо назардошти ҳамаи охири тавсияҳои Ташкилоти Байналмиллалии Меҳнат гузаронидааст. Як омили дигари асосии ТҚК-2016 аз он иборат буд, ки барои муайян намудани сатҳи касбияти аҳоли дар ҳаёти қувваҳои корӣ ин аввалин маротиба истифода бурдани Таснифоти байналмилалии стандартии мақом дар шуғл 2008 (ТБСМШ-08) (МСКЗ-08) мебошад.

Бояд қайд намуд, ки ТҚК – манбаи иттилоотие аст, ки имкон медиҳад дар як вақт шумора ва ҳаёти қувваҳои кориро ва инчунин шахсоне, ки ба ҳаёти қувваҳои корӣ дохил нашудаанд бо назардошти меъёрҳои

---

³⁷ Вазъи бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2016. – С. 8.

Ташкилоти Байналмилалии Меҳнат (ТБМ) ҳисоб карда шавад. ТҚК ҳамчунин имкон медиҳад, андозаи воқеии бекорӣ ҳам дар сатҳи умумимиллӣ ва ҳам дар сатҳи минтақаҳо, шумораи қувваи кории эҳтимолӣ ва сатҳи истифода нагардидани онҳо ҳисоб карда шавад. Аз ҳама бештар, ТҚК оид ба масъалаҳои шуғл, сарчашмаи асосии иттилоот дар бораи ҳайати сифатии қувваҳои корӣ, сохтори бекорӣ асли, сабабҳои бешуғлии аҳоли, усулҳои ҷустуҷӯи кор ва давомнокии он, муҳоҷирати меҳнатӣ ба хориҷа ва муҳоҷирати дохилии мокувор (лаппишноқ) мебошад. Ҷамъоварии иттилоот дар бораи шуғл бо роҳи гузаронидани пурсиши аҳоли дар хонаводаҳое, ки онҳо зиндагонӣ мекунанд, имконият медиҳад ҳамаи шаклҳои фаъолиятҳои меҳнатӣ ва ҳамаи гурӯҳи аҳоли, ки ба истеҳсоли маҳсулот ва пешниҳоди хизматрасонӣ барои истифодаи шахсӣ машғуланд, фаро гирифта шаванд. ТҚК имконият медиҳад, ки ҳам кормандони кироя ва ҳам шахсони худмашғул, баҳисобгирии шуғл дар баҳши ғайрирасмӣ, ошқор кардани шуғли нопурра ва соатҳои кории баҳисобгирифтанишудаи кор дар баҳши ғайрирасмӣ, ҷамъ кардани маълумот дар бораи шуғли аҳоли дар хоҷагиҳои наздиҳавлигӣ фаро гирифта шаванд. Ҳамчунин таҳқиқот маҳзани маълумотро дар бораи тавсифи гендерии ҷанбаҳои меҳнат ва шуғл, ҳамчунин тавсифи фаъолияти меҳнатии кӯдакон ва наврасонро ташаккул медиҳад. Дар ин замина гузаронидани ТҚК-ро дар сатҳи минтақаҳои ҷумҳурӣ мо зарур мешуморем, зеро муаммоҳои бозори меҳнат ва шуғли аҳоли дар минтақаҳо бештар мебошанд. Ба ин васила арзёбии омории онҳо, ошқор кардани омилҳои таъсиррасон ва таснифоти низоми нишондиҳандаҳо имконпазир мегардад.

Бозори меҳнати минтақа ҳамчун низоми алоҳида бо объекте муттаҳид карда мешавад, ки маҷмуи ҷузъҳои алоҳидаи (зернизомҳо ва унсурҳо) дар ҳамкориҳои зич ва дар маҷмуи ягона муттаҳидшавандаро таҷассум мекунад.³⁸ Дар матни мазкур ба сифати зернизомҳои бозори меҳнати минтақа

---

³⁸ Ковтун Н. Использование системного подхода в статистическом исследовании инвестиционного процесса и инвестиционной деятельности [Текст] / Н. Ковтун // Научные записки Тернопольского национального педагогического университета им. В. Гнатюка. Серия: экономика. – 2004. – № 17. – С. 24-29.

зернизомҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, демографӣ ва ғайраҳо дар назар дошта шудааст. Таҷрибаи таҳқиқи сохтори низоми иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва бозори меҳнати минтақа пеш аз ҳама низоми таркибии сохтори иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳамаи зернизомҳои таркибӣ дар шароити амалӣ бо омилҳои зиёди тасодуфӣ фаъолият мекунанд. Ин зарурати таҳқиқоти омории ҳамаҷонибаи онҳоро пешгӯӣ мекунад, яъне ҷамъоварии иттилооти ибтидоии оморӣ, ки ҳолат ва рафтори низоми иҷтимоӣ-иқтисодиро дар маҷмӯъ, инчунин таркиби алоҳидаи онро дар шароити мушаххаси макон ва замон шарҳ медиҳад. Коркарди чунин иттилоот имконият медиҳад, ки иттилооти сарчашмавӣ барои ҳисобҳои оморӣ ва таҳлил дастрас карда шавад.

Таҳияи асосҳои методологияи омӯзиши фаъолияти бозори меҳнати минтақавӣ аз нуқтаи назари услуби низомӣ, нахуст, дар муайянсозии унсурҳои асосӣ ва аломатҳои, ки моҳияти чунин падидаи ба худ хос ва мушкиле чун бозори меҳнатро шарҳ медиҳад асос меёбад; дуюм, дар мавҷудияти сохтори мувофиқ; сеюм, оид ба арзёбии объективии ҳолатҳои мавҷуда ва қонуниятҳои рушд.

Дар матни таҳқиқоти бонизом ҳамчун методологияи ҷустуҷӯи илмӣ, бозори меҳнати минтақа ҳамчун низоми иҷтимоӣ-иқтисодӣ баррасӣ мешавад, вале усулҳои асосии омӯзиши омории он таҳлил ва синтез ба ҳисоб мераванд. Дар раванди таҳлил бозори меҳнати минтақа ҳамчун низом аз соҳа ҷудо карда шуда, таркиб ва сохтор, вазифаҳо, хусусиятҳои интегралӣ, омилҳои низомташқилкунанда, алоқамандии дохилӣ ва беруна муайян карда мешаванд. Дар ҷараёни синтез, аз рӯйи қоида модели фаъолияти воқеии низом ташқил мешавад, яъне бозори меҳнати минтақа.³⁹

Таҳқиқоти бонизом дар омӯзиши бозори минтақа, ташаккули тавсияи низоми комилан мувофиқи моҳияти падидаи омӯхташаванда ва ҷараёнҳо, пайдо намудани мушкilot дар соҳаи меҳнат ва муносибати иҷтимоӣ-

---

³⁹Кичко И. Элементы системного подхода к управлению и финансированию социальной сферы [Текст] / И. Кичко // Украина: аспекты труда. – 2006. – № 2. – С. 17-20.

меҳнатӣ, интихоби роҳҳои самараноки ҳалли онҳо мусоидат мекунад. Хосияти методологии таҳқиқоти бонизом ҳангоми омӯзиши бозори меҳнати минтақа аз он иборат аст, ки ҳадафи таҳқиқот пайдо намудани ҷанбаи қонунӣ ва механизмҳои фаъолияти бозори меҳнат ҳамчун объекти бо низоми дар сатҳи минтақавӣ, ба ҳисоб меравад.

Таҳқиқоти бонизом – ин мафҳумест, ки таърифи дақиқ ва ягона надорад, зеро дорои мафҳуми васеъ ва гуногунмаъно буда, дар шаклҳои гуногун фаҳмида мешавад. Дар адабиёти иқтисодӣ шарҳҳои гуногуни таҳқиқоти бонизом оварда шудааст, ки қисме аз онҳоро дар ҷадвали 1.2.1. пешниҳод намудем:

Ҷадвали 1.2.1. - Назарияҳо оид ба равиши низоми

А. Холл	Интегратсия, синтези баррасии тарафҳои гуногуни падида ё объекти таҳқиқот
С. Оптнер	Усули комилан мувофиқи омӯзиш ва таҳияи на ҳар як объектро худсарона низоми меноманд ва танҳо онҳоеро, ки пурра мақсади органикӣ доранд
Д. Бурчфилд	Имкониятҳои васеъ барои ба даст овардани тадқиқот ва арзёбии гуногун, ки ҷустуҷӯи намунаҳои гуногуни иҷроӣ корҳои муайян ва дар оянда интихоб намудани варианти оптималии он
В. Садовский	Тартиби баён, муаррифии объект ҳамчун низомиҳо ва усулҳои коркарди онҳо

Сарчашма: *Аз ҷониби муаллиф дар асоси омӯзиши назарияҳо тартиб дода шудааст.*

Дар заминаи назарияҳои овардашуда назарияи пешниҳоднамудаи Д. Бурчфилдро мо ҷонибдорӣ менамоем, зеро имконияти васеъро барои ба даст овардани тадқиқот ва арзёбии гуногун медиҳад.

Қайд намудан бамаврид аст, ки аз як тараф таҳқиқоти бонизом – ин кӯшиши баррасии маҷмуии бозори меҳнати минтақа ҳамчун объекти таҳқиқот, аз тарафи дигар – бонизомдарории донишҳо оид ба бозори меҳнат дар заминаи истифодабарии фаҳмишҳои ҷузъии муайян ва дақиқ оид ба он мебошад. Истифодаи фаъоли воситаҳои бонизом асоси омӯзиши илмӣ фундаменталӣ ва амалии таҳқиқоти илмӣ бозори меҳнати минтақа мебошад. Лаҳзаҳои мушкил дар коркарди усулҳои таҳқиқот, бунёди равишҳои

гуногуне гардид, ки дорои дастгоҳи концептуалӣ, мантиқӣ-математикӣ ва инчунин сарчашмаҳои муайяни методологӣ аст.

Ба андешаи мо, таҳқиқоти бонизом дар таҳқиқоти омории фаъолият ва рушди бозори меҳнати минтақа дар сатҳҳои гуногун – аз маҳалли аҳолинишини алоҳида ё ноҳия ва дар ҳудуди ҳамаи вилоят истифода бурдан мумкин аст. Дар ҳар як ҳолат бозори меҳнати минтақа ҳамчун низоми пурра баррасӣ мешавад, аммо идоракунии он нисбатан самаранок мегардад, агар унсурҳои оқилона интихобшудаи низом ва амали онҳо ҳамроҳанг карда шаванд. Бартарияти таҳқиқоти бонизом дар таҳқиқи бозори меҳнати минтақа ба мушкилоти сохториқонунидашудаи сусти, ҷустуҷӯи вариантҳои оқилонаи ҳалли онҳо нигаронида шудааст.

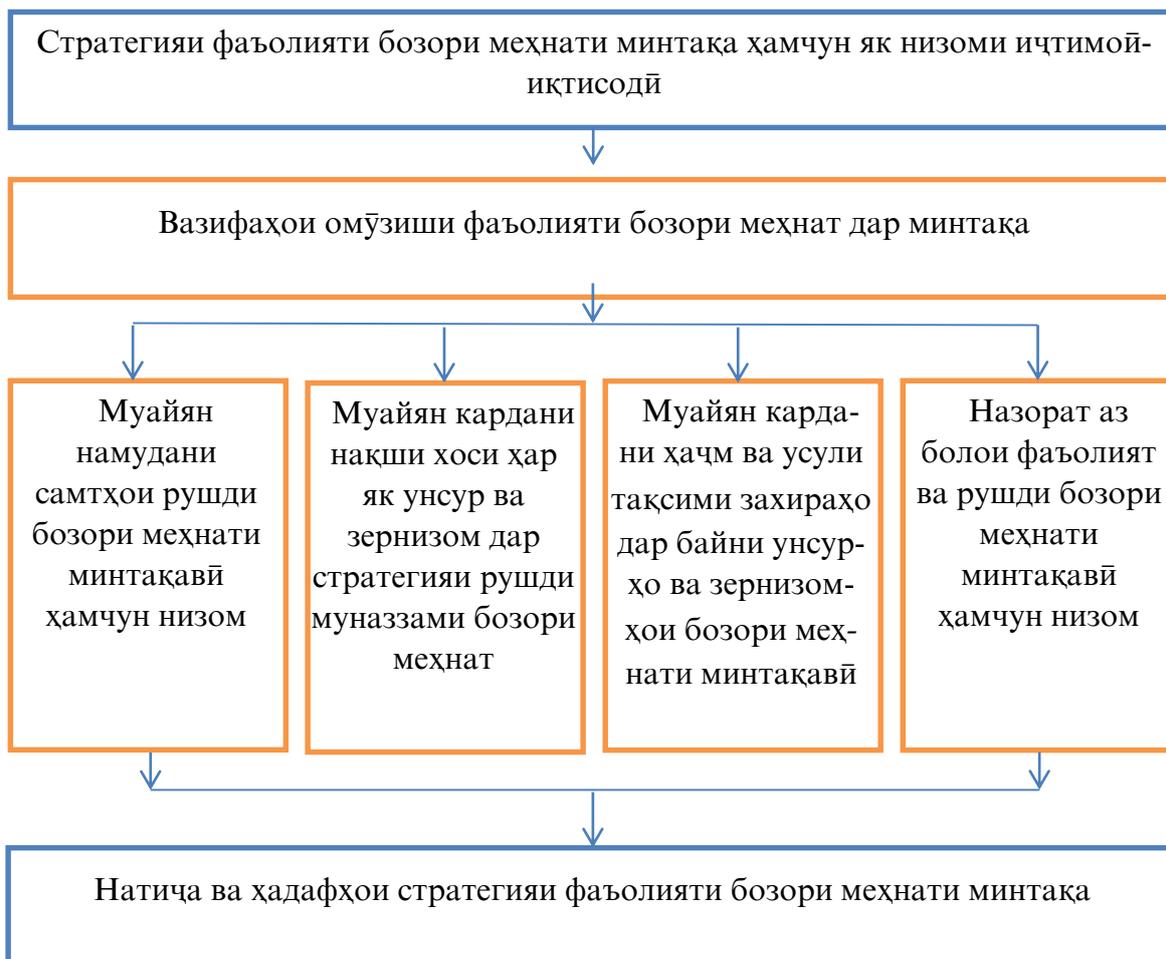
Хусусияти хоси таҳқиқоти бонизом ҳангоми таҳқиқоти омории бозори меҳнати минтақа, гузариши пай дар пай аз умумӣ ба хусусӣ ба ҳисоб меравад. Дар заминаи услуби мазкур, ҳадафи омӯзиши бозори меҳнати минтақа, ки ҳамчун низом ҷойгир аст, вале раванди таҳқиқот дар пояи ҳисоби алоқамандии ҷузъҳо ҳам дар дохили низом ва ҳам дар робита бо муҳити беруна асос меёбад. Ин имконият медиҳад, ки дар дилхоҳ ҳолат, доираи низомҳои алоҳида гирифташудаи бозори меҳнати минтақа таҳлил карда шуда, хусусияти мушкилот аз нуқтаи назари баромад ва даромади ҷараён ошкор карда шавад.

Ҳангоми омӯзиши бозори меҳнати минтақа ҳамчун низом, нахуст параметри «даромад» омӯхта мешавад, ки маҳз дар бозори меҳнат ҷӣ пешниҳод мешавад, яъне параметрҳои қудрати меҳнати пешниҳодшаванда, ҳамзамон сохтор ва таркиби сифатии он, мавҷудияти ҷойи кор, пардохти музди меҳнат ва ғайраҳо. Дар ҷараёни таҳқиқот иттилоотро коркард мекунанд ва ба саволҳо ҷавобҳои дақиқ ва пурра дар бахши дохилӣ ва берунии бозори меҳнати минтақа ба даст меоранд.

Зери мафҳуми «баромад» натиҷаи таҳқиқоти бонизом, сатҳи шуғл ва таъмин бо ҷойи кор ва кафолати иҷтимоии аҳоли фаҳмида мешавад.

Ҳангоми муайян намудани параметрҳои воридшавӣ, инчунин талабот барои фаъолияти муътадили бозори меҳнат дар сатҳи минтақавӣ дар дигар манбаъҳо (моддӣ, молиявӣ, иттилоотӣ) низ таҳқиқ карда мешавад, ки баъд аз омӯзиши муфассали сатҳи ташкилию техникий низоми мазкур (сатҳи таъминоти техникӣ, технологияи фаъолият, хусусиятҳои ташкилот ва идоракунии низом) ва параметрҳои муҳити берунӣ (иқтисодӣ, ҷуғрофӣ-сиёсӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва ғайра) муайян карда мешаванд. Дар ниҳоят аҳаммияти нисбатан муҳимро таҳқиқи параметрҳои раванде пайдо мекунад, ки захирахоро ба «Маҳсулоти тайёр» табдил медиҳад, яъне чараёни фаъолияти бозори меҳнат, дар баромади низоми технологияи идоракунӣ, инчунин омилҳо ва роҳҳои такмили фаъолият дар рушди бозори меҳнат дар сатҳи минтақавӣ баррасӣ мешавад.

Таҳқиқи фаъолияти бозори меҳнат дар минтақа аз нуқтаи назари таҳқиқоти бонизом имкон медиҳад, ки стратегия, вазифаҳои асосии такмилдиҳии фаъолияти корӣ ва рушди он ҳамчун низоми мураккаби иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва омӯзиши омӯри гузаронида шавад. (нигаред ба расми 1.2.1)

Расми 1.2.1. - Стратегия ва вазифаҳои асосии омӯзиши фаъолияти бозори меҳнат дар минтақа ҳамчун низом

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

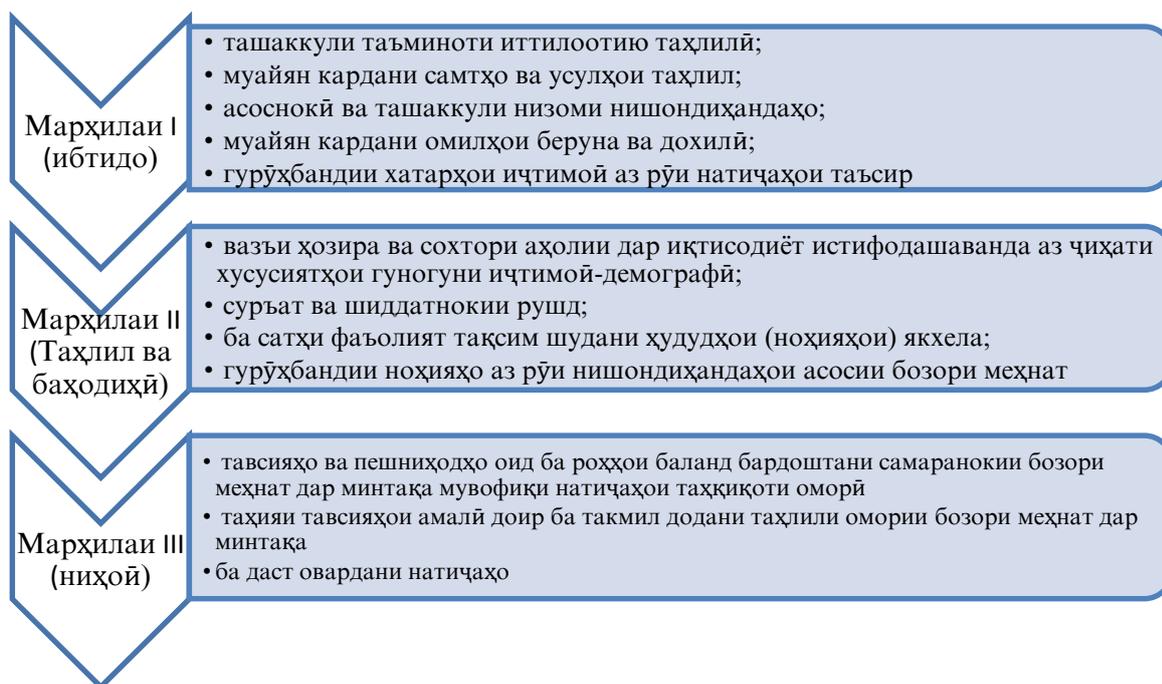
Барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегияи фаъолият ва рушди бозори меҳнат дар сатҳи минтақавӣ, маҷмуи чораҳои зерин бояд ба инобат гирифта шавад: такмили идоракунии фаъолият; тақсимои дақиқи вазифаҳо байни гурӯҳҳои алоҳидаи идоракунии тавассути таъсири пешрафти илмию техникӣ.

Қайд менамоем, ки ҳангоми омӯзиши фаъолияти бозори меҳнати минтақа, натиҷаҳои омилҳои тасодуфӣ, ба монанди таъсири муҳити беруна ба назар гирифта мешаванд. Мавҷудияти тамоюлҳои тасодуфӣ дар тавсифи ҷузъҳои алоҳидаи бозори меҳнати минтақа ҳамчун низоми иҷтимоӣ-иқтисодӣ муаррифӣ мегардад. Таъсири муҳити беруна, на танҳо ба таназзули тасодуфӣ аз сатҳи «миёна»-и фаъолияти низом, балки ба тағйирёбии охири оварда мерасонад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳангоми арзёбии омории нишондиҳандаи «Сатҳи миёна»-и фаъолияти

бозори меҳнати минтақа, на танҳо аз муҳиммияти омилҳои миёнаи тасодуфӣ, балки аз тағйирёбии ҷузъӣ ва таъсири мутақобилаи онҳо берун омадан зарур аст.

Бинобар он ки омилҳои тасодуфӣ ба фаъолияти бозори меҳнати минтақа таъсир мерасонанд, мушкили асосӣ, қабули қарор дар шароити номуайянӣ ва мавҷудияти хавфҳо бо мақсади созмон додани чунин як шакли бозори меҳнат дар минтақа ва барқарор намудани муносибатҳои оқилона байни нишондиҳандаҳои асосии бозори меҳнат мебошад, ки фаъолияти самарабахши онро дар низоми иқтисодии бозоргонӣ таъмин мекунад. Аз нуқтаи назари услуби низомӣ ва давраи ҳаётӣ, концепсияи таҳқиқоти омории бозори меҳнати минтақа равиши давра ба давраеро дар назар дорад, ки яке аз роҳҳои такмилдиҳии омори бозори меҳнат ба ҳисоб меравад, зеро вай имконият медиҳад, самтҳои нави таҳлили омории бозори меҳнати минтақа ҷудо карда шавад, ки дар коркарди стратегияи рушди минтақа асосӣ мебошад. (нигаред ба расми 1.2.2.).

Давраи яқум ва ё ибтидоӣ – ин давраи ташаккули иттилооти аввалия ва равишҳои методологии асосноккардашуда ба омӯзиши омории бозори меҳнати минтақа аст. Дар марҳилаи мазкур, усулҳои методологӣ низ таҳия ва соҳаҳои афзалиятноки омӯзиши бозори меҳнати минтақа муайян карда мешаванд. Марҳилаи мазкур муҳим ба ҳисоб меравад, зеро татбиқи стратегияи омӯзиши бозори меҳнатро асос мегузорад, ки ба ташаккули таъминоти иттилоотию таҳлилий, муайян кардани самтҳои асосӣ ва усулҳои таҳлил, ташаккул ва асосноккунии низоми нишондиҳандаҳо, муайян кардани таъсири беруна ва омилҳо ба бозори меҳнати минтақа ва табақабандии хавфҳои иҷтимоӣ асос ёфтааст. (расми 1.2.2.).

Расми. 1.2.2. - Нақшаи марҳилаҳои таҳқиқоти омӯрии бозори меҳнати минтақа

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Марҳилаи дуюм – таҳлил ва баҳодиҳӣ аст, ки дар омӯри бозори меҳнати минтақа муҳим аст, зеро дар ин марҳила омӯзиши самти шуморавии падидаҳо ва ҷараёнҳои ба назар гирифта мешаванд, ки дар бозори меҳнати минтақа дар алоқаи доимӣ бо хусусиятҳои сифатӣ, муайян кардани сатҳи фаъолияти меҳнати бозори меҳнати минтақа дар шароити тағйирёбии доимӣ ва табдилёбии иқтисодиёт мегузарад.

Марҳилаи ниҳой – дар таҳлил ва арзёбии бозори меҳнати минтақа, интихоби усули омӯрӣ ва низоми нишондиҳандаҳо дар маҷмуи воситаҳои таҳқиқоти омӯрӣ пешниҳодшаванда ба ҳисоб меравад. Низоми нишондиҳандаҳо шароит, ҷараён ва натиҷаҳои фаъолиятро шарҳ медиҳад. Яке аз талаботе, ки дар ин низоми нишондиҳандаҳо муқаррар карда мешавад, мувофиқати кофӣ, фарогирии омилҳои асосии иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва демографӣ, робитаҳо ва алоқамандии байниҳамдигарии ҳамаи унсурҳо ва гиреҳҳои низом мебошад.

Давраи чамъбасти қабули қарори охирини идоракуни дар мутобиқат бо натиҷаҳои таҳқиқи омӯриро дар назар дорад. Дар ин марҳила барои

рушди бозори меҳнати минтақа барномаҳои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат таҳия карда мешаванд; низоми чандирии ҳамаи навъҳои ташкили меҳнат ташаккул меёбад; тадбирҳои муътадил барои мутавозунии муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ дар бозори меҳнат ҷорӣ карда мешаванд, афзоиши самаранокии фаъолияти бозори меҳнат дар сатҳи минтақавӣ ҳавасманд мегардад.

Ҳамин тариқ, таҳлили омории ва арзёбии ҳолатҳо ва равандро дар бозори меҳнати минтақаҳо имконият медиҳад, ки механизмҳои таъсири онҳо ошкор, омилҳои ба самаранокии фаъолияти бозори мазкур таъсиррасонро пайдо ва самтҳои асосии рушд муайян карда шавад. Арзёбии маҷмуии омории фаъолияти бозори меҳнати минтақа ба таъмини минбаъдаи азнавшаклгирӣ дар соҳаи меҳнат, баланд бардоштани самаранокии он ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли равона карда шудааст.

Бо мақсади ба танзим даровардани ин равандро, мо чунин мешуморем, ки баробари дар сатҳи ҷумҳурӣ баррасӣ намудани масъалаҳои бозори меҳнат аз қабili ташкили ҷойҳои корӣ, бозомӯзӣ ва омода намудани кадрҳо ва ғайра дар минтақаҳои алоҳидаи мамлакат вобаста ба имкониятҳои минтақа ҷиддӣ мавриди омӯзиш қарор дода шавад. Аз ин рӯ мо тасмим гирифтаем, ки вазъияти бозори меҳнатро дар вилояти Суғд аз нигоҳи омории таҳқиқ намуда, хусусиятҳои рушди онро ошкор намоем.

1.3. Низоми нишондиҳандаҳои бозори меҳнат ва усулҳои таҳқиқи омории

ОҲО

Омӯзиши омории падида ва ҷараёнҳо дар бозори меҳнат ба воситаи низоми нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ба ҳам алоқаманд амалӣ карда мешавад, то ин ки хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатии онҳоро шарҳ дода, алоқамандии мавҷудаи ҷараёни фаъолияти иқтисодӣ, ки байни субъектҳои бозори меҳнат, пеш аз ҳама байни кордиҳандагон ва кормандони кироя вучуд доранд, инъикос мекунад.

Ба сифати пойгоҳи методологӣ барои таҳияи низоми миллии нишондиҳандаҳои бозори меҳнат, хусусан дар сатҳи минтақавӣ, тавсияҳои

муосири байналмилалӣ, ки аз ҷониби Ташкилоти байналмилалии меҳнат (ТБМ) барои омори меҳнат коркард шудааст, инчунин қарорҳои (резолютсия) конфронсҳои байналмилалии омори меҳнат хизмат мекунанд.

Бо назардошти хусусиятҳои муайяннамоӣ ва соҳаи истифодабарӣ нишондиҳандаҳои бозори меҳнатро аз рӯйи методологияи оморӣ вобаста ба аломатҳои гуногун дар ҷадвали 1.3.1. гурӯҳбандӣ намудем, ки ҳангоми арзёбии бозори меҳнат истифода кардан мумкин аст.

Ҷадвали 1.3.1. - Гурӯҳбандии нишондиҳандаҳои бозори меҳнат аз рӯйи аломатҳои гуногун

Аз рӯйи воҳиди ченак:	табӣӣ; арзишӣ; меҳнатӣ.
Аз рӯйи тарзи қабул:	мутлақ; нисбӣ; миёна; интегралӣ ва ғайра.
Аз рӯйи мундариҷа:	хосияти тақсимнамоӣ; нишондиҳандаи майлкунӣ; динамикӣ; алоқамандӣ; индексӣ ва ғайра

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Низоми нишондиҳандаҳои омори бозори меҳнат аз якчанд зернизомҳо иборат аст, ки ҳар яке аз нишондиҳандаҳо намудҳои гуногунро доро буда, тавсифкунандаи ҷанбаҳои муайяни коркард ва рушди бозори меҳнат, аз ҷумла дар сатҳи минтақавиро шарҳ медиҳанд.

Ҷадвали 1.3.2. - Нишондиҳандаҳои асосии бозори меҳнат дар сатҳи минтақавӣ:

1.	Нишондиҳандаи омори аҳоли ҳамчун пойгоҳи ташаккули иқтисодии меҳнати минтақаи муайян ё давлат дар умум (нишондиҳандаҳои шумораи таркиби аҳоли; нишондиҳандаҳои сарбории демографӣ; ҳаракати табӣӣ ва муҳоҷирати аҳоли, нишондиҳандаҳои шумора ва сохтори аҳоли аз рӯйи гурӯҳҳои синнусолӣ)
2.	Нишондиҳандаи қувваи корӣ, шуғл, бекорӣ ва талафи иқтисодиёт аз бекорӣ

3.	Нишондиҳандаи бозори меҳнат, талабот ва таклифоти қувваи корӣ ба бозори меҳнат
4.	Нишондиҳандаи шуғли нопурра (қисман), талафи иқтисодиёт аз шуғли нопурра
5.	Нишондиҳандаи давомнокӣ ва истифодаи самараноки вақти корӣ
6.	Арзиши қувваи корӣ
7.	Нишондиҳандаи пардохти меҳнат (музди меҳнат, дигар даромадҳо аз фаъолияти меҳнатӣ, тағйирёбии музди меҳнати номиналӣ ва воқеӣ)
8.	Нишондиҳандаи ҳосилнокии меҳнат (сатҳ ва тағйирёбӣ, арзёбии таъсири омилҳо ба ҳосилнокии меҳнат)
9.	Нишондиҳандаи омори меҳнат ва муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ (Зудҳаракатии иҷтимоӣ, касбӣ ва минтақавии қувваи корӣ)
10.	Нишондиҳандаи шароити меҳнат, истироҳат ва сатҳи зиндагии аҳолии шуғлварзанда (даромади воқеӣ ва номиналӣ; хароҷот ва амонатҳо; нишондиҳандаи истеъмоли неъматҳои моддӣ ва хизматрасониҳо; нишондиҳандаи гардиши молҳои чакана; таъминоти аҳоли бо манзил ва воситаҳои истифодашон тӯлонӣ; нишондиҳандаи захмбардорӣ дар истеҳсолот, бемориҳои касбӣ, низоъҳои меҳнатӣ; нишондиҳандаи вақти ҳолӣ ва ғайра)

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Нишондиҳандаи асосии бозори меҳнат, захираҳои меҳнатӣ ба шумор меравад. Аз рӯи методологияи омори захираи меҳнатӣ гуфта шахсеро меноманд, ки нерумандона дар раванди истеҳсоли мол ва иҷрои хизматрасониҳо метавонад иштирок намояд.⁴⁰ Дар шароити муосир захираҳои меҳнатиро қисми муҳим ва асоситарини омори шуғл номида, мувофиқи таснифоти ТБМ аз қувваи корӣ, яъне (истифодашуда дар иқтисодиёт) ва қувваи кори дар иқтисодиёт истифоданашуда иборат мебошанд. Шумораи захираҳои меҳнатиро бо ду усул метавон муайян намуд, яъне аз рӯи манбаъҳои ташаккулёбӣ ва ҳолати шуғли воқеӣ. Аз рӯи манбаъҳои ташаккулёбиашон шумораи захираҳои меҳнатӣ аз аҳолии синни

⁴⁰ Харченко, Л.П. Статистика [Текст] / Л.П. Харченко. – М.: Инфра-М, 2010. – С. 299.

қобили меҳнат, аз синни қобили меҳнат калонтар ва наврасони то 15-сола иборат мебошанд. Ҳудуди синнусолиро тибқи қонунгузорӣ муайян менамоянд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба он якчанд маротиба тағйиротҳо ворид гардида, ниҳоят аз соли 2005 синну соли қобили меҳнат чунин муқаррар шуд: барои мардон аз 15 то 62 солагӣ ва занон аз 15 то 57 солагӣ, синну соли аз қобили меҳнат хурд то 14 сола, синну соли аз қобили меҳнат калон – мардони 63-сола ва калонтар ва занони 58-сола ва калонтар.⁴¹

Аз рӯйи ҳолати шуғли воқеӣ шумораи захираҳои меҳнатӣ аз аҳолии дар иқтисодиёт машғул, шахсони синни қобили меҳнат, хонандагони истехсолотро таркнамуда ва шахсоне, ки ба фаъолияти меҳнатӣ машғул нестанд, иборат мебошад. Якҷоякунонии ин ду усули ҳисоби шумораи захираҳои меҳнатӣ имкон медиҳад, ки мувозинати захираҳои меҳнатӣ таҳия карда шавад. Мувозинати захираҳои меҳнатӣ низоми нишондиҳандаҳое мебошад, ки шумора, таркиби захираҳои меҳнатӣ ва тақсимои ин захираҳо дар бахшҳои иқтисодиёт ифода мекунад. Дар асоси маълумотҳои ин меъёр метавон сохтори тақсимшавии захираҳои меҳнатӣ, тағйирёбии аз нав тақсимкунонии ин захираҳо аз рӯйи намуди фаъолиятшон, тағйирёбии шумора ва сохтори аҳолии ба фаъолияти меҳнатӣ машғул набуда, таҳлил карда шавад.

Ҳолати бозори меҳнат асосан аз ҳисоби хусусиятҳои демографии минтақа, аз ҷумла, сохтори ҷинсӣ синусолии аҳоли, тақсимои он вобаста ба ҷойи зист, шиддатнокии равандҳои муҳоҷират ва ғайра муайян карда мешавад. Агар талабот ба қувваи корӣ аз сохтори иқтисодиёт ва сатҳи рушди минтақаи муайян вобаста бошад, пас пешниҳоди он аз дараҷаи тағйирёбии миқдор ва таркиби ҷинсӣ синусолии аҳоли, дараҷаи маълумот вобастагӣ дорад. Мубрамияти масъалаи мазкурро Ҳукумати Тоҷикистон ба инобат гирифта, дар сиёсати иҷтимоии худ ба масъалаи баланд бардоштани мақоми занону бонувон дар ҳаёти ҷомеа диққати махсус

---

⁴¹ Бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Маҷмуаи оморӣ – Душанбе: АОПҶТ. – 2016-2019 – № 3. – С. 17.

зохир мекунад.⁴² Бинобар ин, омӯзиши омории захираҳои меҳнатӣ пеш аз ҳама ба омӯзиши равандҳои демографӣ, ки дар минтақа ё ноҳияи муайян рух медиҳад, асос ёфтааст.

Муҳимияти равандҳои демографиро иқтисодчии амрикоӣ Ч. Кларк дастгирӣ намуда, намудҳои зерини тағйиротро ҷудо намудааст, ки ба динамикаи низоми иқтисодӣ оварда мерасонад: зиёдшавии шумораи аҳоли; афзоиши сармоя; беҳтаршавии усулҳои истеҳсол; тағйир додани шакли корхонаҳои саноатӣ; афзоиши талаботи аҳоли.⁴³

Дар таҳқиқи омории фаъолияти бозори меҳнати минтақа, нишондиҳандаҳое, ки аҳолиро аз рӯйи синну сол тақсим ва шарҳ медиҳад, муҳим арзёбӣ мегардад, ки ба чунин гурӯҳҳо тақсим мешаванд:

$$\text{– синни аз қобили меҳнат хурд} \quad (A_{0-x-1}); \quad (1.3.1)$$

$$\text{– қобили меҳнат} \quad (A_{x-y}); \quad (1.3.2)$$

$$\text{– аз синни қобили меҳнат калонтар} \quad (A_{y+1}); \quad (1.3.3)$$

Барои сохтани қатори комбинатсионии тақсимот чунин аломатҳои гурӯҳӣ ба монанди ҷинс ва гурӯҳи аҳолиро талаб менамояд. Аз ин рӯ дар таҳқиқотҳои оморӣ нишондиҳандаи мутлақ ва нисбиро (вазни қиёсии гурӯҳҳои алоҳидаи синнусолии аҳоли нисбати ҷинс, гурӯҳи аҳоли) истифода бурда мешавад.

Аз нуқтаи назари ташаккули захираҳои меҳнати минтақаи мушаххас, аҳаммияти калонро баҳисобгирии нишондиҳандаҳои нисбии сарбории аҳолии қобили меҳнат: – коэффитсиенти сарбории наврасон ($K_{сн}$), коэффитсиенти сарбории пиронсолон ($K_{сп}$) ва коэффитсиенти сарбории умумӣ ($K_{су}$) дорад. Ҳангоми сохтани коэффитсиентҳо аз натиҷаҳои гурӯҳбандии дар боло овардашудаи аҳолии минтақа аз рӯйи синну сол, ҷинс ва гурӯҳи аҳоли истифода мебаранд.

---

⁴² Ахмадов Ф.М. Таҳқиқоти масъалаҳои гендерии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир / [Матн] Ф.М. Ахмадов, Давлятова М.С. // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Илмҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва соҳибкорӣ. – №1 (35). – 2021. – С. 141-148.

⁴³ Вклад Джон Бейтс Кларк (1847-1938) в экономическую теорию [Электронный ресурс]. – URL: <https://studbooks.net/> (дата обращения: 02.08.2021).

Барои ҳисоби нишондиҳандаҳои нисбии сарбории аҳолии қобили меҳнат формулаҳои зеринро пешниҳод менамоем:

$$K_{\text{сн}} = \frac{A_{0-x-1}}{A_{x-y}} * 1000; K_{\text{сп}} = \frac{A_{y+1}}{A_{x-y}} * 1000; K_{\text{су}} = \frac{A_{0-x-1} + A_{y+1}}{A_{x-y}} * 1000; \quad (1.3.4)$$

дар ин ҷо: A – аҳолии синну соли муайян;

x – ҳадди ниҳоии синну соли қобили меҳнат;

y – ҳадди болоии синну соли қобили меҳнат.

Байни коэффитсиентҳои овардашуда алоқамандӣ вуҷуд дорад:

$$K_{\text{су}} = K_{\text{сн}} + K_{\text{сп}} \quad (1.3.5)$$

Коэффитсиентҳои нишондодашуда барои муқоисаи дохили минтақавӣ ва байниминтақавии сохтори аҳоли аз рӯйи ба синну сол ва омӯзиши тамоюли тағйирёбии нишондиҳандаҳои аҳолии қобили меҳнат самаранок доништа мешаванд.

Ин коэффитсиентҳо барои муқоисаи таркиби дохилиминтақавӣ ва байниминтақавии аҳоли аз рӯйи синну сол, омӯзиши тамоюлоти ҷараёни шуғл бояд истифода карда шаванд.

Комиссияи оморӣ СММ барои муқоисаи байналхалқӣ тавсия медиҳад, ки чунин гурӯҳбандии аҳоли аз рӯйи синну сол муайян карда шаванд: синни аз қобили меҳнат хурд 0-14 сола, қобили меҳнат 15-64 сола; аз синни қобили меҳнат калонтар 65 сола ва калонтар.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон синну соли қобили меҳнат аз рӯйи қонун муайян карда мешавад. Солҳои 2000-2002-ум мардони 15-59 сола ва занони 15-54 сола синни қобили меҳнат ҳисобида мешуданд; Ба синну соли аз қобили меҳнат хурд шахсони 0-4 сола, ба синну соли аз қобили меҳнат калон мардони 60 сола ва калонтар ва занони 55-сола ва калонтар дохил мешуданд. Дар соли 2003 ум синну соли қобили меҳнат чунин муайян шуда буд: мардони 15-60 сола, занони 15-55 сола, синну соли аз қобили меҳнат хурд 0-14 сола, синну соли аз қобили меҳнат калон-мардони 61-сола ва калонтар, занони 56 сола ва калонтар. Дар соли 2004 синну соли қобили меҳнат чунин муайян шуда буд: мардони 15-61 сола, занони 15-56 сола, синну соли аз

қобили меҳнат хурд 0-14 сола, синну соли аз қобили меҳнат калон мардони 62 сола ва калонтар, занони 57-сола ва калонтар. Аз соли 2005 синну соли қобили меҳнат чунин муқаррар шуд: мардони 15-62 сола ва занони 15-57 сола, синну соли аз қобили меҳнат хурд 0-14 сола, синну соли аз қобили меҳнат калон мардони 63 сола ва калонтар ва занони 58 сола ва калонтар. Нишондиҳандаи синну соли миёна хусусияти умумии таркиби синнусолии аҳоли мебошад. Аз адади синну соли тамоми одамони ҳамон аҳоли ё ҳамон насл ҳамчун шумораи миёнаи арифметикӣ ҳисоб карда мешавад.

Барои муайян кардани синну соли миёна шумораи умумии одам – сол дар лаҳзаи мушоҳида (маҷмуи адади ҳосилшудаи синну сол ба шумораи одамони ҳамон синну сол) ба шумораи дахлдори одамон тақсим карда мешавад.

Ҳамин тавр, нишондиҳандаҳои аҳолии қобили меҳнати дар боло нишондодашуда сатҳи сарбории иқтисодиро дар шахсони қобили меҳнат нишон медиҳад ва ҳангоми коркарди барномаҳои таъминоти иҷтимоӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои меҳнатӣ татбиқ карда мешаванд.

Дар ташаккули бозори меҳнат нақши асосиро воҳиди ягонаи маъмурию ҳудудӣ, бахусус қисми аҳолии қобили меҳнат мебозад. Дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он қисме аз аҳолии қобили меҳнат дар раванди муҳоҷирати меҳнати берунмарзӣ ширкат меварзад, ки ин ҳолат ба бозори меҳнати минтақавӣ бетаъсир наместонад. Барои омӯзиши равандҳои муҳоҷират, аз ҷумла муҳоҷирати меҳнатӣ, дар сатҳи минтақавӣ нишондиҳандаҳои мутлақ ва нисбиро истифода мебаранд, ки ба онҳо дохил мешаванд:

- шумораи умумии воридшудагон дар давоми сол, аз ҷумла муҳоҷирати байнидавлатӣ ва байниминтақавӣ ($A_{\text{ворид}}$);
- шумораи умумии хориҷшудагон дар давоми сол, аз ҷумла муҳоҷирати байнидавлатӣ ва байниминтақавӣ ($A_{\text{хориҷ}}$);
- салдои муҳоҷират (муҳоҷирати холис), ки аз рӯи формулаи зерин ҳисоб кардан мумкин аст;

$$M = A_{\text{ворид}} - A_{\text{хориҷ}} \quad (1.3.6)$$

➤ муҳоҷирати умумӣ (гардиши умумии муҳоҷират, брутто муҳоҷират), ки аз рӯи формулаи зерин ҳисоб кардан мумкин аст;

$$MU = A_{\text{ворид}} + A_{\text{хориҷ}} \quad (1.3.7)$$

➤ коэффитсиенти воридшудагон:

$$K_{\text{ворид}} = \frac{A_{\text{ворид}}}{\bar{A}} * 1000 \quad (1.3.8)$$

дар ин ҷо: $\bar{A}$ - шумораи миёнаи солонаи аҳоли, ки дар як ноҳия ё минтақа зиндагӣ мекунад;

➤ коэффитсиенти хориҷшудагон:

$$K_{\text{хориҷ}} = \frac{A_{\text{хориҷ}}}{\bar{A}} * 1000 \quad (1.3.9)$$

➤ коэффитсиенти афзоиши шиддатнокии муҳоҷирати аҳоли:

$$K_{\text{афз.шид.}} = \frac{A_{\text{ворид}} - A_{\text{хориҷ}}}{\bar{A}} * 1000 = \frac{M}{\bar{A}} * 1000 = K_{\text{ворид}} - K_{\text{хориҷ}} \quad (1.3.10)$$

➤ коэффитсиенти шиддатнокии муҳоҷирати аҳоли:

$$K_{\text{шид.муҳ}} = \frac{A_{\text{ворид}} + A_{\text{хориҷ}}}{\bar{A}} * 1000 = \frac{MU}{\bar{A}} * 1000 = K_{\text{ворид}} + K_{\text{хориҷ}} \quad (1.3.11)$$

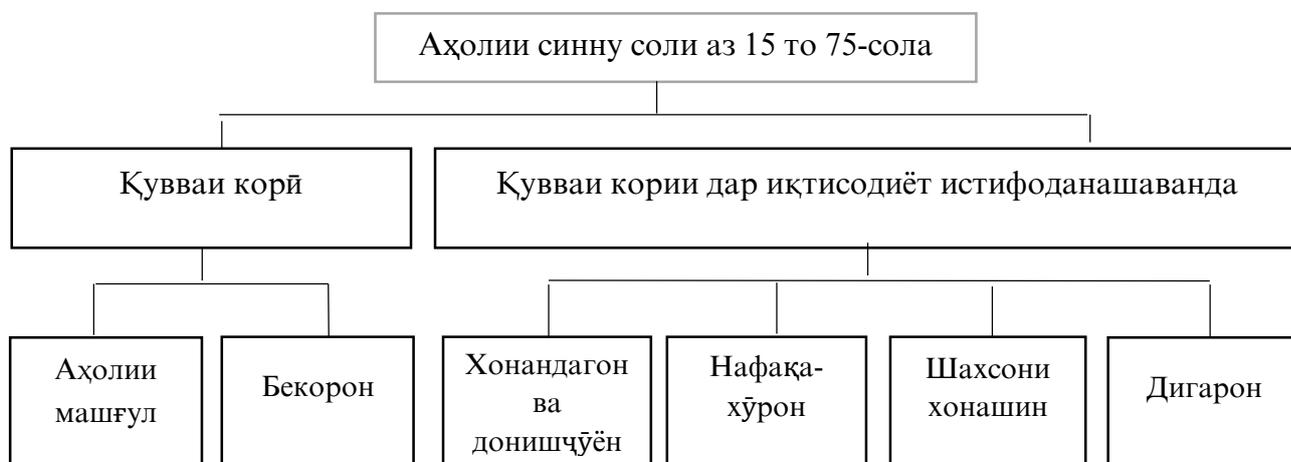
➤ коэффитсиенти самаранокии муҳоҷирати аҳоли:

$$K_{\text{с.м}} = \frac{A_{\text{ворид}} - A_{\text{хориҷ}}}{A_{\text{ворид}} + A_{\text{хориҷ}}} * 1000 = \frac{M}{MU} * 1000 \quad (1.3.12)$$

➤ коэффитсиенти тавозуни (салдои) нисбии муҳоҷират:

$$K_{\text{т.н}} = \frac{A_{\text{ворид}}}{A_{\text{хориҷ}}} * 1000 \quad (1.3.13)$$

Мувофиқи методологияи ТБМ ва СММ, тамоми аҳоли вобаста ба муносибати онҳо дар фаъолияти иқтисодӣ ба иқтисоди фаъол ва ғайрифаъол тақсим карда шудааст.⁴⁴

Расми 1.3.1. Ҳаёти аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 то 75 – сола дар асоси фаъолияти иқтисодӣ тибқи нишондоди ТБМ.

Бояд қайд кард, ки фаъолияти бозори меҳнати минтақа бо пешниҳоди қувваи корӣ асос ёфтааст, ки аз рӯи муқаррароти ТБМ аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол иборат аз ашхоси ҳарду ҷинси 15-75-сола, ки ба фаъолияти иқтисодӣ машғуланд ё дар ҷустуҷӯи коранд ва омодаанд ба кор шурӯъ кунанд, яъне ҳамчун «шуғлдор» ва «бекор» тасниф карда мешаванд.

Ҳангоми гузаронидани таҳқиқоти қувваи коргарӣ (ТҚК) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2016 синну соли аҳолии таҳқиқот 12-75-соларо ташкил дод, ва синни қобили меҳнат барои ТҚК 15-75-сола муайян карда шуд.⁴⁵ Зарур аст қайд намоем, ки дар соли 2016 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сеюмин таҳқиқот оид ба масъалаҳои шуғл (Таҳқиқоти қувваҳои корӣ) гузаронида шуд. Таҳқиқотҳои қаблӣ дар солҳои 2004 ва 2009 гузаронида шуда буданд. Дар бисёр кишварҳо аз он ҷумла дар кишварҳои ИДМ, чунин таҳқиқотҳо ҳар семоҳа гузаронида мешаванд. Тибқи ҳисоботи таҳлилии «Вазъи бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз рӯи натиҷаҳои

⁴⁴ Хушвахтзода Қ.Х. Самтҳои методологияи таҳқиқоти оморӣ шуғл ва бекорӣ дар бозори меҳнат [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, О.Ҷ. Раҷабов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. – № 2 (31) – С. 172-178.

⁴⁵ Вазъи бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2016. – С. 13.

таҳқиқоти қувваҳои корӣ, ки аз 20 июл то 20 августи соли 2016 гузаронида шуда буд, ҳамаи аҳолии минтақа аз 15 то 75-сола ба се категорияи ҳамдигарро истиснокунанда ва мукамалкунанда тақсим мешавад: аҳолии машғул, бекор ва қувваҳои кории истифоданашуда. Тибқи натиҷаҳои мушоҳидаи Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, шумораи қувваи корӣ ва қувваи кории дар иқтисодиёт истифоданашуда, аҳолии машғул ва бекорон дар минтақа муайян карда мешаванд, аммо нишондиҳандаҳо аз ҷониби ноҳияҳо муайян карда намешаванд, ки ин имкониятҳои таҳлили ҳамаҷонибаи бозори меҳнатро дар сатҳи минтақавӣ маҳдуд месозанд.

Дар заминаи нишондиҳандаҳои мутлақи дар боло зикргардида, дараҷаҳои мувофиқи коэффитсиентҳои қувваи корӣ ($K_{К,К}$), қувваи кории дар иқтисодиёт истифоданашуда ($K_{К,К.И}$), аҳолии машғул (K_M), ва бекорӣ (K_B) аз рӯйи ҷинс ва ҷойи истиқомат (намуди маҳалли аҳолинишин) ҳисоб карда мешавад. Бояд қайд кард, ки ин коэффитсиентҳоро дар заминаи муқоиса намудан ҳисоб кардан мумкин аст.

Бо назардошти талаботҳои ТҚК коэффитсиентҳои зеринро барои таҳлили омории нишондиҳандаҳои асосии бозори меҳнат пешниҳод менамоем:

$$K_{К,К} = \frac{A_{К,К}}{A_{15-75}} * 100; K_{К,К.И} = \frac{A_{К,К.И}}{A_{15-75}} * 100; K_M = \frac{A_M}{A_{15-75}} * 100; \quad (1.3.14)$$

$$K_M = \frac{A_M}{A_{К,К}} * 100; K_B = \frac{A_B}{A_{15-75}} * 100; \quad (1.3.15)$$

Бояд қайд кард, ки коэффитсиентҳои аҳолии қувваи коридошта, аҳолии машғул ва бекорӣ метавонанд бо ду усул ҳисоб карда шаванд: бо усули лаҳзавӣ (дар санаи муайян); бо усули фосилавӣ (дар давраи мушаххаси вақт).

Барои инъикоси омории пешниҳоди қувваи корӣ категорияҳои захиравӣ, воқеӣ ва иловагиро истифода мебаранд. Ҳаҷми пешниҳоди захиравӣ бо воситаи нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сохтори аҳолии қобили меҳнат аз рӯйи аломатҳои гуногун шарҳ дода мешаванд, ки аз шумораи

аҳоли, таркиби ҷинсӣ ва соли онҳо, вазъи саломатӣ, дараҷаи коршоямӣ, ҷобачокунии худудӣ, ҳаракати муҳоҷират ва инчунин рушди иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар, минтақа, ноҳия вобаста аст. Ҳаҷми воқеии пешниҳодот бо воситаи нишондиҳандаҳои сохтори аҳолии қувваи корӣ дошта инъикос меёбад. Ҳамзамон шумораи аҳолии қувваи коридошта худуди объективӣ ва актуалии пешниҳоди қувваи корӣ ба ҳисоб меравад. Ҳаҷми пешниҳоди воқеии қувваи корӣ, пешниҳоди қонеъкунанда ҷудо карда мешавад, яъне он аз дараҷаи тақозо вобаста аст, ки бо шумора ва сохтори аҳолии шуғлварзанда тавсиф карда мешавад. Ҳаҷми пешниҳоди иловагии қувваи корӣ аз рӯйи нишондиҳандаҳои шумораи умумӣ ва таркиби корҷӯён, шумораи умумии бекорон, шумораи бекорони ба қайд гирифташуда, шумораи ашхосе, ки кумакпулӣ мегиранд, муайян карда мешаванд.

Дар омӯзиши омории бозори меҳнати минтақа нишондиҳандаи шиддатнокии шумораи шахсони ба ҳадамоти шуғли аҳоли барои кор муроҷиаткарда низ аз аҳаммият ҳолӣ нест, ки бо шумораи умумии шахсоне, ки ба ҳадамоти шуғли аҳоли бо дархости дахлдор муроҷиат кардаанд, нисбати шумораи умумии аҳолии қобили меҳнат ё аҳолии машғул, инчунин дар худуди гурӯҳҳои алоҳида, ки аз рӯйи аломатҳои махсуси бо хусусиятҳои сифатиашон фарқкунанда, ҳисоб карда мешавад.

Ҳангоми омӯзиши талабот ба қувваи корӣ нишондиҳандаҳои умумӣ, самаранок (татбиқшуда) ва қонеънашуда (ғайриқаноатбахш)-ро истифода мебаранд.

Талаботи умумӣ мавҷудияти сохтори ҷойҳои корӣ дар мамлакат, минтақа ва ноҳияро тавсиф мекунад. Талаботи самаранок (татбиқшуда) пешниҳоди қонеъкунандаи қувваи корӣ буда, тавсифкунандаи шумора ва сохтори аҳолии шуғлварзанда дар иқтисодиёти минтақа мебошад. Дар заминаи муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ дар бозори меҳнат, талаботи мазкур инчунин нишондиҳандаҳои «шумораи миёнаи рӯйхатии кормандони доимӣ» ва «шумораи миёнаи рӯйхатии кормандон»-ро инъикос мекунад. Тафовут байни талаботҳои умумӣ ва самаранок, талаботи қонеънашударо

ташкил медиҳад. Ин нишондиҳандаи асосӣ аст, ки мавҷудияти ҳаракат ва сохтори ҷойҳои кори ҳолӣ ва вазифаҳои холиро тибқи аломатҳои гуногун (бахшҳои иқтисодӣ, намудҳои фаъолияти иқтисодӣ, касбу ихтисос, муҳлати пешниҳодшудаи шуғл, сатҳи музди меҳнати пешниҳодшуда ва ғайра) нишон медиҳад. Конъюнктураи бозори меҳнато бо коэффитсиентҳои умумӣ ва ҷузъии шиддатнокии бозори меҳнат тавсиф кардан мумкин аст. Коэффитсиенти умумии шиддатнокӣ дар бозори меҳнат метавонад ҳам дар минтақаи алоҳида ва ҳам дар сатҳи мамлакат ҳисоб карда шавад. Ин коэффитсиент таносуби пешниҳоди қувваи корӣ (шумораи ашхос, ки дар ҷустуҷӯи коранд ё бекорон) ва тақозо ба он (шумораи ҷойҳои кори ҳолӣ)-ро тавсиф мекунад, яъне шумораи корҷӯён ё бекорон бо ҳисоби ба як ҷои кори ҳолӣ. Ба ҳамин монанд, коэффитсиентҳои ҷузъии шиддатнокӣ дар бозори меҳнат, дар минтақаҳои мамлакат, бахшҳои иқтисодӣ, намудҳои фаъолияти иқтисодӣ, касбҳо, ихтисосҳоро ҳисоб кардан мумкин аст.

Ба фикри мо дар омӯзиши бозори меҳнати минтақаҳои алоҳида, фаъолияти хадамотҳои шуғли аҳолии дар минтақаҳо нақши бузург дорад, зеро маълумотҳоро оид ба нишондиҳандаҳои тавсифкунандаи шумораи шаҳрвандони ба кор ҷалбшуда, таркиби он, тағйирёбӣ, коэффитсиенти ба кор ҷалб шудан, муҳлати интизорӣ ва ғайра доро мебошанд. Тибқи маълумоти хадамоти мазкур, инчунин бекорони расман бақайдгирифташударо низ меомӯзанд. Барои муайян намудани ҳадди миёнаи давомнокии бекорӣ, усули бузургии миёнаи баркашидашударо истифода мебаранд. Ҳамзамон, бо ин усул, муҳлати миёнаи гирифтани кумакпулӣ оид ба бекориро низ ҳисоб кардан мумкин аст.

Барои тавсифи таъсири манфии бекорӣ ба иқтисоди минтақа, нишондиҳандаи талафоти иқтисодии минтақа аз бекорӣ истифода мешавад. Ин талафот бо ду маъно фақида мешавад. Якум, мувофиқи қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳифзи иҷтимоии аҳолии дар сурати расман бекор эътироф гардидани аҳолии қувваи коридошта, ба

қисме аз онҳо ёрдампулӣ пардохт карда мешавад, талафоти дуум, аз сабаби он ки шахсони бекор дар фаъолияти иқтисодии минтақа иштирок намекунанд ва саҳми худро дар маҷмуи маҳсулоти минтақа намегузоранд, сурат мегирад. Талафоти навъи якум тавсифкунандаи маблағҳоест, ки ба аҳолии минтақа ҳамчун имтиёзҳои бекорӣ пардохт карда мешаванд. Талафоти навъи дувумро дар асоси маҷмуи маҳсулоти минтақа ё арзиши иловашудаи умумӣ бо формулаи зерин ҳисоб кардан мумкин аст:

$$T_B = \frac{MMM(AIU)}{\bar{A}_M} * \bar{A}_B; \quad (1.3.16)$$

дар ин ҷо: T_B – талафоти бекорӣ

$MMM(AIU)$ – маҷмуи маҳсулоти минтақа (арзиши иловашудаи умумӣ)
дар соли ҳисоботӣ

$\bar{A}_M, \bar{A}_B$ – шумораи миёнаи солонаи аҳолии машғул ва бекорон дар соли ҳисоботӣ.

Ҳангоми омӯзиши бозори меҳнати минтақа, ба ғайр аз таҳлили нишондиҳандаҳои шуғл ва бекорӣ, мушкилоти омӯзиши шуғли нопурра ва инъикоси он дар маълумоти оморӣ торафт рӯзмарра мегардад. Тибқи тавсияҳои ТБМ ба таркиби коргарони дорои шуғли нопурра, шахсони шомили гурӯҳҳои корӣ ҳисобида мешаванд, ки камтар аз соати вақти корӣ кор мекунанд.

Ду шакли асосии шуғли нопурраро фарқ мекунанд – ошкор ва пинҳонӣ. Шуғли нопурраи ошкор – истилоҳи маъмули омориест, ки мустақиман ҳангоми омӯзиши қувваи корӣ ва вақти корӣ истифода бурдашуда, шуғли нопурраи рӯзи корӣ ё ҳафтаи нопурраи кориро инъикос мекунад. Барои таҳлили шиддатнокии шуғли нопурраи ошкор, шумораи шахсоне, ки шуғли нопурраи вақти корӣ доранд, ба шумораи онҳое, ки вақти пурраи корӣ доранд, муқоиса карда мешавад. Шуғли нопурраи пинҳонӣ – ин инъикоскунандаи тақсимоти нодурусти захираҳои меҳнатӣ ё номутавозунӣ байни меҳнат ва дигар омилҳои истеҳсолӣ мебошад, ки бо музди меҳнати кам, истифодаи нопурраи малакаҳо (тахассусҳо) ва ҳосилнокии пасти шуғли кормандонро тавсиф мекунад. Барои мисол шуғли

кисме аз шахрвандони Тоҷикистон, ки ба муҳоҷирати меҳнатӣ ба хориҷи мамлакат сафар мекунанд, дорои чунин хусусият мебошад.

Барои арзёбии сатҳи шуғли нопурраи ошкор аз рӯйи нишондиҳандаҳои вақти корӣ, зарур аст, ки вақти кори воқеӣ ($T_{\text{ВОҚ}}$) ва давомнокии муқарраршудаи вақт ($T_{\text{ДАВ}}$) рӯзҳои корӣ, ҳафта ва солро муқоиса намоем, то коэффитсиенти истифодабарии вақти корӣ ($K_{\text{ИВК}}$) муайян карда шавад:

$$K_{\text{ИВК}} = \frac{T_{\text{ВОҚ}}}{T_{\text{ДАВ}}} \quad (1.3.17)$$

Шуғли нопурраи пинҳониро метавон бо роҳи муқоисаи шумораи воқеии кормандон ($A_{\text{ВОҚ}}$) ва шумораи кормандоне, ки дар истеҳсолоти мазкур машғуланд, ҳангоми сатҳи миёнаи ҳосилнокии меҳнат ва сатҳи миёнаи техникийи истеҳсолот ($A_{\text{Н}}$) муайян намуд. Агар ҳаҷми истеҳсолот ё миқдори маҳсулотро тавассути Q ва сатҳи миёнаи ҳосилнокии меҳнатро тавассути W ишорат намоем, он гоҳ шумораи зарурии кормандон чунин муайян мешавад:

$$A_3 = \frac{Q}{W} \quad (1.3.18)$$

Нишондиҳандаҳои шуғли нопурраро алоҳида барои мардон ва занон, синну сол ва гурӯҳҳои касбӣ аз рӯйи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ ва ғайра ҳисоб намудан мувофиқи мақсад аст.

Дар вобастагии мустақим аз таносуби талабот ба қувваи корӣ ва пешниҳоди он, инчунин аз вазъе, ки дар бозори меҳнати дохилӣ ба амал меояд, нишондиҳандаи музди меҳнат қарор дорад, зеро таъсири аввалиндараҷаро дар зудҳаракатии қувваи корӣ дар ҷанбаи ҷуғрофӣ, соҳавӣ ва касбӣ мерасонад. Ҳангоми таҳқиқи омории музди меҳнат, сатҳи миёнаи онро барои гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ-касбии кормандони кироя муайян мекунанд, ки ҳам барои як корманд ва ҳам ба як кори иҷрошуда ё пардохтшудаи одам-соат ҳисоб мешавад.

Барои тавсиф кардани тағйирёбии музди меҳнат, индексҳои гуногун, аз ҷумла индекси музди меҳнати таркиби доимӣ, таркиби тағйирёбанда ва ҳаракати сохторӣ истифода бурда мешаванд.⁴⁶

Индекси музди меҳнати таркиби доимӣ, тағйирёбии музди миёнаи меҳнатро дар шароити бетағйир мондани сохтори қувваи корӣ тавсиф мекунад. Барои ҳисоб кардани он ба сифати вазн (зуди) миқдор ё ҳиссаи кормандони давраи ҳисоботӣ истифода бурда мешавад:

$$I_{f_{\text{ММТД}}} = \frac{\sum f_1 T_1}{\sum f_0 T_1} = \frac{\sum f_1 d_1}{\sum f_0 d_1} \quad (1.3.19)$$

дар инҷо I_f — индекси музди меҳнати таркиби доимӣ;

f_1 ва f_0 — сатҳи миёнаи музди меҳнати гурӯҳҳои алоҳидаи кормандон дар давраи ҳисоботӣ ва базавӣ;

T_1 — шумораи миёнаи кормандон (вақти кории иҷрошуда ё пардохтшуда) дар давраи ҳисоботӣ.

Индекси музди меҳнати таркиби тағйирёбанда, тағйирёбии дараҷаи музди миёнаи меҳнатро инъикос намуда, бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$I_{f_{\text{ММТТ}}} = \frac{\bar{f}_1}{\bar{f}_0} = \frac{\sum F_1}{\sum T_1} \cdot \frac{\sum F_0}{\sum T_0} = \frac{\sum f_1 T_1}{\sum T_1} \cdot \frac{\sum f_0 T_0}{\sum T_0} \quad (1.3.20)$$

дар инҷо f_1 ва f_0 — музди миёнаи меҳнат аз рӯи категорияҳои гуногуни кормандон дар давраи ҳисоботӣ ва базавӣ;

F_1 ва F_0 — фонди музди меҳнати пардохтшудаи кормандони категорияҳои гуногун дар давраи ҳисоботӣ ва базавӣ;

T_1 ва T_0 — шумораи миёнаи рӯяхати кормандони категорияҳои гуногун дар давраи ҳисоботӣ ва базавӣ;

Индекси музди меҳнати ҳаракати сохторӣ, тағйирёбии музди миёнаи меҳнатро дар натиҷаи тағйирёбии таркиби қувваи корӣ дар давраи ҳисоботӣ

⁴⁶ Мачидов А.А. Таъбиқи усули индекси таҳлил дар омӯзиши таркиби бозори меҳнат [Матн] / Мачидов А.А // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – Душанбе. – 2022. – № 4/1 (43). – С. 138-142.

нисбат ба давраи базавӣ тавсиф намуда, бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$I_{f_{\text{ММХС}}}=I_{f_{\text{ММТТ}}}:I_{f_{\text{ММТД}}} \quad (1.3.21)$$

Ҳангоми шарҳи нишондиҳандаҳои пардохти музди меҳнат бояд музди нисбии миёнаи ҳармоҳаи меҳнат ва музди ҳақиқии меҳнат фарқ карда шавад. Музди нисбии миёнаи ҳармоҳаи меҳнат – дар асоси фонди музди меҳнати кормандон,⁴⁷ ки ба шумораи миёнаи даррӯйхатбудаи кормандон тақсим карда шудааст, пардохта мешавад. Ба фонди музди меҳнат маблағи ҷудокардашуда дар шакли пул ё натура барои вақти кор кардашуда ва кори иҷрошуда, вақти коркарданашуда, вале пардохтшуда (масалан, рухсатии меҳнати ҳарсола), пардохтҳои ҳавасмандкунӣ ва иловапулӣ, мукофотпулӣ ва мукофоти якҷақта, ҷубронпулӣ, ки ба тартиботи кор ва шароити меҳнат вобастаанд, дохил мешаванд.

Музди ҳақиқии меҳнат – ҳаҷми мол ва хизмат мебошад, ки дар давраи ҷорӣ ба ҳаққи меҳнат, дар асоси аз нархи давраи тичоратӣ, гирифта мумкин аст. Барои тавсифоти қурби харидории музди меҳнат вобаста ба тағйирёбии нархи молҳои истеъмоли ва хизматрасонӣ индексҳои музди ҳақиқии меҳнат ба инобат гирифта мешаванд. Барои ин индекси музди нисбии кор ба индекси нархҳои истеъмоли тақсим карда мешавад. Ҳар ду индекс ҳам бояд ба ҳамон як давраи муваққатӣ нисбат дода шавад. Индекси номиналии музди меҳнат нишон медиҳад, ки музди меҳнат дар давраи муайян чӣ гуна тағйир меёбад. Барои муайян намудани индекси номиналии музди меҳнат зарур аст, ки музди номиналии меҳнат барои вақту замони муайян ба музди номиналии меҳнати давраи дахлдори замони гузашта тақсим карда шавад.

Дар шароити мавҷудияти таваррум, муайян намудани музди ҳақиқии меҳнат ниҳоят муҳим аст, зеро вай таъсири тағйирёбии нархҳо ва бори гарони андозро ба дӯши кормандон ба инобат мегирад, бинобар ин

---

⁴⁷ Қисми шумораи дар рӯйхатбудаи кормандон – шумораи кормандоне, ки барои ҳисоботи музди миёнаи меҳнат ва дигар бузургҳои миёна, истифода бурда мешавад.

тағйирёбии воқеии қобилияти харидории музди меҳнатро инъикос мекунад. Ҳисоби индекси музди ҳақиқии меҳнат чунин амалӣ карда мешавад:

$$I_{\text{мхм}} = I_{\text{мнмхм}} : I_{\text{р}} \quad (1.3.22)$$

дар ин ҷо: $I_{\text{мхм}}$ – индекси музди ҳақиқии меҳнат;

$I_{\text{мнмхм}}$ – музди нисбии миёнаи ҳармоҳаи меҳнат;

$I_{\text{р}}$ – индекси нархҳои истеъмоли ва тарофаҳо барои молҳо ва хизматрасониҳои пулакӣ.

Барои омӯхтани бозори меҳнат, истифода бурдани нишондиҳандаҳои арзиши меҳнат мувофиқи мақсад аст, илова бар хароҷоти мустақими меҳнат дар шакли музди меҳнат, онҳо хароҷоти иловагиро барои нигоҳдории он дохил мекунад, ки арзиши барқароркунии меҳнатро мустақиман муайян мекунад.

Тибқи тавсияҳои ТБМ, унсурҳои хароҷоти иловагии меҳнат инҳоянд:

- хароҷоти кормандон барои таъминоти иҷтимоӣ;
- хароҷот барои омодагии касбӣ;
- хароҷот ба манзили кормандон, ки корфармо ба уҳдаи худ мегирад;
- хароҷот барои хизматҳои иҷтимоӣ;
- дигар хароҷотҳо ба қувваи корӣ, ҳамзамон дигар пардохтҳои, ки ҳамчун хароҷотҳо ба қувваи корӣ ҳисоб карда мешаванд.

Ба андешаи мо дар омӯзиши омории бозори меҳнати минтақа таҳлили нишондиҳандаҳои зудҳаракатии қувваи корӣ аз аҳаммият ҳолӣ нест. Зудҳаракатии аҳоли ва қувваи корӣ тағйироти миқдорӣ ва сифатиро дар шумора ва сохтори онҳо ифода мекунад, ки дар натиҷаи сабабҳои гуногуни иҷтимоӣ-иқтисодӣ пайдо мешаванд. Профессор Усмонова Т.Ҷ. тасдиқ мекунад, ки мутаҳаррикии дохилӣ ва берунии қувваи корӣ яке аз шартҳои асосии такмили бозори меҳнат мебошад.⁴⁸

---

⁴⁸ Усмонова Т.Дж. Теоретические вопросы функционирования и особенности рынка труда в условиях переходной экономики (На примере Республики Таджикистан) [Текст]: автореф. дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.01 / Туфа Джумаевна Усмонова. – Душанбе, 2006. – С. 7.

Зудҳаракатии иҷтимоии аҳоли – тағйирёбии вазъи иҷтимоии фарди мушаххасро тавсиф намуда, гурӯҳҳои гуногуни аҳолиро дар зинаҳои иҷтимоии ҷомеа муайян мекунад. Барои тавсиф додани он, коэффитсиенти устувории иҷтимоӣ ва коэффитсиенти зудҳаракатии иҷтимоӣ ҳисоб карда мешаванд. Коэффитсиенти устувории иҷтимоӣ – ин таносуби шумораи кӯдаконе мебошад, ки гурӯҳи иҷтимоии волидони худро ба шумораи умумии кӯдакони синну соли мувофиқ нигоҳ медоранд. Коэффитсиенти зудҳаракатии иҷтимоӣ – ин таносуби шумораи кӯдаконе мебошад, ки гурӯҳи иҷтимоии волидони худро ба шумораи умумии кӯдакони синни мувофиқ иваз кардаанд.

Зудҳаракатии касбии аҳоли тавассути тағйир ёфтани ҷойи коргар дар фаъолияти молиявӣ-хоҷагидорӣ, тағйир ёфтани касб ё ҷой дар доираи касб зохир мегардад. Ҳангоми тағйир ёфтани касб, падидаи мазкурро зудҳаракатии уфуқӣ ва ҳангоми тағйир ёфтани вазъият дар доираи касб – зудҳаракатии амудӣ (горизонталӣ) меноманд.

Коэффитсиенти устувории касбӣ дар худ таносуби шумораи шахсоне, ки касби оилавино нигоҳ доштаанд, ба шумораи умумии ашхоси ин касбро дар давраи базисӣ ифода мекунад. Коэффитсиенти зудҳаракатии касбӣ муносибати шумораи шахсоне, ки касби оилавино тағйир доданд, ба шумораи ашхоси ин касб дар давраи ҳисоботӣ ифода мекунад. Ҳангоми омӯзиши ҳаракати амудӣ нишондиҳандаҳои истифода мешаванд, ки сатҳи таҳассус ё миқдори ғоидаро тавсиф мекунанд, ки шахси мушаххас аз машғул шудан ба ин касб ба даст меорад.

Дар ҳолати аввал, рақами миёнаи тарифӣ ($\bar{r}$) бо истифодаи формулаи миёнаи арифметикии баркашидашуда ҳисоб карда мешавад:

$$\bar{r} = \frac{\sum r_i * T_i}{\sum T_i}, \quad (1.3.23)$$

дар ин ҷо: $\bar{r}$ – рақами миёнаи тарифӣ

r – рақами (разряд) тарифӣ;

T_i – шумораи кормандоне, ки тарифи i доранд.

Дар ҳолати дуоум, нишондиҳандаҳои сатҳи миёнаи фоида барои як корманди касби мазкур истифода мешаванд. Дар ин маврид, чунин мешуморанд, ки музди меҳнат воқеан сатҳи тахассуси коргарро инъикос мекунад.

Самти муҳим дар омӯзиши оморӣ бозори минтақавии меҳнат, таҳлили шароити меҳнати кормандон мебошад. Нишондиҳандаҳои шароити корӣ ин шароити мусоид ё номусоиди кормандони кироя дар ҷои кор мебошад, инчунин кормандон дар шароите машғуланд, ки ба меъёри беҳдошт мувофиқ нест. Шароити номусоиди меҳнат ё хунукназарӣ нисбати техникаи беҳатарӣ дар ҷойи кор метавонад ба осеби истехсолӣ оварда расонад. Омори бозори меҳнат аз нишондиҳандаҳои зерини захмбардорӣ дар истехсолот истифода мебарад:

Шумораи шахсони захмбардошта дар истехсолот, аз ҷумла аз онҳо ҳалокшудагон;

а) Зудии ҳолатҳои ногувор ($ЗХН$) аз рӯи формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$K_{ЗХН} = N_{x,n} / \bar{A}_m \quad (1.3.24)$$

дар ин ҷо: $N_{ШН}$ – шумораи ҳолатҳои ногувор;

$\bar{A}_m$ – шумораи миёнасолони аҳолии машғул.

б) Давомнокии миёнаи корношоямӣ ($ДМК$) бо сабаби ҳолатҳои ногувор, аз рӯи формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$\bar{N}_{ДМК} = N_{ШУРК} / A_{ШОЗ} \quad (1.3.25)$$

дар ин ҷо: $N_{ШУРК}$ – шумораи умумии рӯзҳои корношоямӣ;

$A_{ШОЗ}$ – шумораи одамоне, ки дар ҷойи кор захм бардоштаанд.

в) Коэффитсиенти вазнинии ҳолатҳои ногувор ($K_{ВН}$), дар худ ифодакунандаи:

$$K_{ВН} = N_{ШРКЗ} / A_{ШУРКЗ} \quad (1.3.26)$$

$N_{ШРКЗ}$ – шумораи рӯзҳои корношоямӣ бинобар сабаби захмбардорӣ;

$A_{ШУРКЗ}$ – шумораи умумии рӯзҳои коркардашуда одам-руз.

г) Коэффициенти фавтнокӣ (K_f) бо сабаби ҳолати ногувор чунин муайян карда мешавад:

$$K_f = A_{\text{фавт}}/A_{\text{захм}} \quad (1.3.27)$$

дар ин ҷо: $A_{\text{фавт}}$ – шумораи фавтидагон дар раванди истеҳсолот;

$A_{\text{захм}}$ – шумораи захмбардоштагон дар раванди истеҳсолот.

Ҳангоми таҳлили ҳолати бозори минтақа нишондиҳандаҳое, ки низоъҳои меҳнатиро шарҳ медиҳанд, ҷои махсусро ишғол мекунад. Барои шарҳи хусусиятҳои омории низоъҳои меҳнатӣ нишондиҳандаҳои зеринро истифода мебаранд:

- шумораи корхонаҳое, ки аз низоъҳои меҳнатӣ зарар дидаанд;
- шумораи иштирокчиёни низоъҳои меҳнатӣ;
- давомнокии низоъҳои меҳнатӣ;
- талафоти вақти корӣ бо сабаби низоъҳои меҳнатӣ.

Барои тавсиф кардани шиддати муноқишаи меҳнатӣ, коэффициентҳои мувофиқ ҳисоб карда мешавад, ки ҳамчун таносуби шумораи рӯзҳои кор одам-соат, ки аз даст дода шудаанд, ба шумораи миёнаи аҳолии машғул муайян карда мешавад.

Бояд дар назар дошт, ки таҳқиқи омории бозори меҳнат дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақаҳои алоҳида, бе истифодаи нишондиҳандаҳои пешниҳодгардида ғайриимкон мебошад. Дар рафти гузаронидани таҳқиқоти диссертатсионӣ бештари нишондиҳандаҳои дар боло овардашуда дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вилояти Суғд мавриди истифода қарор гирифтанд, ки ҳолати воқеии бозори меҳнатро инъикос менамояд.

БОБИ 2. ТАҲҚИҚИ ОМОРИИ ВАЪЪИ БОЗОРИ МЕХНАТ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД

2.1. Таҳлили омории тағйирёбии нишондиҳандаҳои бозори меҳнат дар вилояти Суғд

Захираҳои меҳнатӣ ҷузъи муҳимми иқтисодиёти дилхоҳ давлат буда, дар раванди такрористеҳсоли ҷаёлона ширкат варзида, омили асосии таъсиррасон ба раванди истеҳсоли мол ва иҷрои хизматасониҳо дар сатҳи макроиқтисодиёт ба ҳисоб мераванд. Аз ин лиҳоз омӯзиши шумора, таркиб ва сохтори захираҳои меҳнатӣ ва тағйирёбии онҳо дар омор аҳаммияти муҳим дошта бо воситаи нишондиҳандаҳои муайян омӯхта ва таҳқиқ мегардад.⁴⁹

Нишондиҳандаи захираҳои меҳнатӣ бештар зери таъсири омилҳои ҳаракати табиӣ ва механикии аҳоли тағйир меёбанд. Дар вилояти Суғд соли 2021 афзоиши табиӣ аҳоли 41,8 ҳазор нафар ё 15,0 промилро ташкил намуд ва суръати барзиёдшавии аҳоли нисбати соли 2014 ва 2020 мутаносибан 15,0% ва 1,5% зиёд гардидааст.⁵⁰

Ба андешаи мо сатҳи таваллуд, муҳоҷирати байнидавлатӣ (хусусан муҳоҷирати доимӣ) ва ҷавти нобаҳангом ба захираҳои меҳнатӣ таъсир мерасонад.

Таъсири муҳоҷират ба бозори меҳнатро метавон аз ду ҷанба баҳо дод: яқум – таъсири муҳоҷират ба параметрҳои миқдорӣ ба монанди воридшавӣ ва хориҷшавӣ ба бозори меҳнат. Дуюм – муҳоҷират метавонад ҳамчун ҷишанги идоракунии давлат, ки ба самти таъмини устувории баробарӣ дар бозори меҳнат равона гаштааст, баромад кунад.⁵¹

---

⁴⁹ Мачидов А.А. Таҳқиқи иқтисодӣ-омории таркиб ва шумораи захираҳои меҳнатӣ ва пешгӯии онҳо [Матн] / С.С. Мирзоев, А.А. Мачидов // Паёми Донишгоҳи давлатии тоҷикони Тоҷикистон. Илмҳои иқтисодӣ, соҳибкорӣ ва соҳаи иҷтимоӣ.– 2020. – № 2 (31). – С. 80.

⁵⁰ Омори солони вилояти Суғд [Матн] // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд.– 2022. – С. 23-32.

⁵¹ Мухитдинова Ш.С. Формирование и развитие национального рынка труда в условиях глобализации (На материалах Республики Таджикистан) [Текст]: автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Шоирахон Саидюсуфовна Мухитдинова. – Худжанд, 2017. – 26 с.

Дар рафти таҳқиқоти диссертатсионӣ маълум гардид, ки дар соли 2021-ум захираҳои меҳнати вилояти Суғд 58,5%-и шумораи умумии аҳолиро ташкил намуда, нисбати соли 2014-ум 10,8% барзиёд шудааст (замимаи 2). Аз рӯйи нишондиҳандаи ҳиссаи захираҳои меҳнати дар шумораи умумии аҳоли дар ин давра -2,2 банди фоиз кам гардидааст. Дар муқоиса ба суръати барзиёдшавии захираҳои меҳнати дар соли 2014 соли 2020-ум 0,2 банди фоизи кам афзоиш ёфтааст. Ба андешаи мо сабаби кам гардидани ин нишондиҳанда аз ду омил вобастагӣ дорад: якум – ҳаракати механикии аҳоли, зеро афзоиши муҳоҷират (фарқияти байни шумораи кӯчидаомадагон ва кӯчидарафтагон) дар соли 2021-ум (-1542) нафарро ташкил кардааст, ки бештарашон захираҳои меҳнати мебошанд; дуюм – омили фавтнокӣ, зеро коэффитсиенти фавт дар соли 2021 ба 4,7 промил баробар гардида буд.⁵²

Баъзе муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ ҷанбаҳои экологии равандҳои демографиро таҳқиқ намуда бамаврид таъкид менамоянд, «ки дар ҳолати бо чунин суръат рушд ёфтани шумораи аҳоли албатта талабот ба сарватҳои табиӣ меафзоянд ва дар натиҷаи истифодабарии онҳо муҳити атроф ифлос шуда, зарар мебинад. Мақсад низ аз ҳамин иборат аст, ки оё мо метавонем равандҳои демографии кишварамонро дар оянда ба муҳити атроф, маконе, ки шиддати зиёдеро бар душ мебардорад мувофиқ сохта, табиати зебою нотакрорро то абад зинда нигоҳ дорем».⁵³

Қисми асосии захираҳои меҳнати, ки ба рушди иқтисоди миллӣ ва минтақа таъсири бештар мерасонад, нишондиҳандаи шуғли аҳоли ба шумор рафта, қисми таркибии қувваи кориро ташкил медиҳад.

Ҳиссаи ин нишондиҳанда дар шумораи умумии захираҳои меҳнати соли 2021-ум 53,9 %-ро ташкил намуд, ки нисбат ба соли 2014-ум – 0,8 б.ф. коҳиш ёфтааст.

---

⁵² Омори солонаи вилояти Суғд [Матн] // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 31-39.

⁵³ Одинаев М.А. Таҳлили омили инкишофи равандҳои демографӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / М.А. Одинаев, М.И. Ҳайдарзода, О.С. Табарзода, Ф.М. Аҳмадов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ- иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2022. – № 2. – С. 122-128.

**Чадвали 2.1.1. - Тағйирёбии сохтори қувваи корӣ дар вилояти Суғд
барои солҳои 2014-2021, ҳазор нафар**

Солҳо	Қувваи корӣ, ҳазор нафар	Ҳиссаи қувваи корӣ (%)	Аз он ҷумла:		Ҳиссаи:	
			шуғл, ҳазор нафар	бекорӣ, ҳазор нафар	шуғл (%)	бекорӣ (%)
2014	815,7	54,7	804,8	10,9	98,7	1,3
2015	809,6	53,2	798,7	10,9	98,7	1,3
2016	812,8	51,8	802,0	10,8	98,7	1,3
2017	807,2	50,5	797,5	9,7	98,8	1,2
2018	815,8	50,5	807,7	8,1	99,0	1,0
2019	829,0	49,7	820,1	8,9	98,9	1,1
2020	852,9	50,2	845,0	7,9	99,1	0,9
2021	890,6	53,9	882,8	7,8	99,1	0,9

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солонаи вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд.– 2022. – С. 94.

Аз маълумотҳои чадвали 2.1.1. маълум мешавад, ки аз рӯи нишондиҳандаи мутлақ қувваи корӣ ва шуғл сол то сол дар минтақа афзоиш ёфта, бекории расмӣ баръакс коҳиш меёбад. Дар солҳои 2014-2021 нишондиҳандаи бекорӣ 3,1 ҳазор нафар ё - 28,4% кам шудааст. Аз рӯи нишондиҳандаи мутлақ ба назар чунин менамояд, ки вазъ дар ин самт беҳтар арзёбӣ мешавад, аммо дар рафти таҳлили нишондиҳандаҳои нисбӣ маълум гардид, ки ҳиссаи қувваи корӣ баръакс сол то сол коҳиш меёбад. Агар дар соли 2014 дараҷаи он 54,7%-ро ташкил мекард, пас соли 2021 ба 53,9% расид. Ба андешаи мо, сабаби коҳишёбии ин нишондиҳанда, афзоиши ҳиссаи қувваи кории дар иқтисодиёт истифоданашуда мебошад, ки дар ин давра мутаносибан аз 45,3% ба 46,1% тағйир ёфтааст.

Омили асосӣ, ки ба назари муаллиф боиси афзоиши ҳиссаи қувваи кории дар иқтисодиёт истифоданашуда мегарданд, дар зербоби 2.3.-и боби 2-юми диссертатсия пешниҳод гардидаанд.

Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ маълум гардид, ки қувваи корӣ бештар дар бахше шуғл меварзанд, ки музди меҳнати зиёд пардохт мекунанд. Агар аз рӯи шакли моликият арзёбӣ намоем, пас бештари шуғли аҳолии вилояти Суғд соли 2021 дар корхонаҳои хусусӣ 74,7% ва ҳиссаи камтар дар корхонаҳои омухта бо иштироки хориҷӣ 0,5%-и шуғли умумӣ рост меояд.

**Чадвали 2.1.2. - Шумораи миёнаи аҳолии машғул аз рӯйи шакли
моликият дар вилояти Суғд (нафар)**

Нишондиҳандаҳо	Солҳо								Барзиёдшавӣ дар соли 2021 нисбати соли 2014
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Хамагӣ дар иктисодиёт машғул	804,8	798,7	802,0	797,5	807,7	820,1	845,0	882,8	9,7%
Давлатӣ	123,6	128,3	131,1	135,3	136,6	139,7	140,4	141,5	14,5%
- бо ҳисоби %	15,4	16,1	16,3	16,9	16,9	17,0	16,6	16,0	0,6 б.ф.
Хусусӣ	487,4	440,3	416,9	400,1	403,1	602,3	625,5	659,5	35,3%
- бо ҳисоби %	60,6	55,1	52,0	50,2	49,9	73,5	74,0	74,7	14,1 б.ф.
Коллективӣ	188,7	225,3	249,2	254,9	260,6	74,0	74,6	77,2	-59,1%
- бо ҳисоби %	23,4	28,2	31,1	32,0	32,3	9,0	8,8	8,7	-14,7 б.ф.
омехта бо иштироки хориҷиён	5,1	4,8	4,8	7,2	7,4	4,1	4,5	4,6	-9,8%
- бо ҳисоби %	0,6	0,6	0,6	0,9	0,9	0,5	0,5	0,5	-0,1 б.ф.

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солонаи вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд.– 2022. – С. 95.

Дараҷаи камтари шуғли аҳоли дар вилояти Суғд ба корхонаҳое, ки моликиятшон бо иштироки хориҷиён таъсис ёфтааст, рост меояд ва ҳиссаи он дар соли 2021-ум нисбати шуғли умумӣ 0,5%-ро ташкил намуда, нисбати соли 2014-ум -9,8% ё -0,1 банди фоиз коҳиш ёфтааст. Коҳишҳои шуғли аҳоли дар моликияти коллективӣ низ ба назар мерасад, ки бузургии коҳишҳои мутлақи миёнасолонии он дар давоми солҳои 2014-2021-ум ба 15928 нафар рост меояд.

Дар рафти таҳқиқот маълум гардид, ки афзоишҳои бештари шуғли аҳоли дар солҳои 2021-2014 ба моликияти хусусӣ 35,3% рост меояд. Ба андешаи мо, омили асосии афзоиши шуғл дар моликияти хусусӣ ин дастгирии давлатӣ ба шумор меравад. Дар раванди хусусигардонии моликияти давлатӣ ва амалисозии лоиҳаҳои инфиродии таҷдиди сохтори субъектҳои инҳисори табиӣ ва корхонаҳои азими давлатӣ то 90 фоизи дороиҳои давлатӣ ба бахши хусусӣ дода шуданд. Дар натиҷаи дастгирии пайвастаи давлату Ҳукумат ҳоло бахши хусусӣ бомаром инкишоф ёфта,

имрӯз саҳми он дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ беш аз 70 фоиз, дар таъмини аҳоли бо ҷойи корӣ 68 фоиз ва даромадҳои андозӣ ба буҷети давлат 80 фоизро ташкил медиҳад.⁵⁴

Дар рафти таҳқиқоти диссертатсионӣ маълум гардид, ки шуғли бештари кормандони кирои вилояти Суғд дар соли 2021 ба баҳши воқеӣ 64,7% рост омада, сол то сол шуғл дар ин баҳш афзоиш меёбад (Замимаи 1). Сабабаи асосии афзоиши шуғл дар ин баҳш зиёд будани шуғл дар соҳаи кишоварзӣ ба шумор меравад. Соли 2020 ҳиссаи шуғли кормандони киро дар соҳаи кишоварзӣ 55,2%-и баҳши воқеӣ ё 241600 нафарро ташкил мекард.

Дар вилояти Суғд шуғли кормандони киро дар баҳши хизматрасонӣ низ афзоиш ёфта истодааст. Чунончӣ дар соли 2014 ҳиссаи он 34,8%-и шуғли умумиро ташкил мекард, пас дар соли 2021-ум ба 0,5 б.ф афзудааст (замимаи 1).

Дар маҷмуъ, аз соли 2017 то инҷониб суръати барзиёдшавии шуғли кормандон мусбат арзёбӣ мегардид, гарчанде ки суръати барзиёдшавӣ дар баҳши воқеӣ ва ҳамаи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ нисбат ба солҳои пешин нисбатан коҳиш ёфта истодааст.

Диаграммаи 2.1.1. - Суръати барзиёдшавии шуғли кормандони киро аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ бо %

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 97-98

⁵⁴ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», аз 26.01.2021 [Захираи электронӣ]. – URL: <https://www.president.tj/> (санаи мурочиат: 04.02.2021).

Аз маълумотҳои диаграммаи 2.1.1 маълум аст, ки соли 2021 суръати барзиёдшавии шуғли кормандони кироя дар баҳши хизматрасонӣ 2,5%-ро ташкил намуда, нисбат ба баҳши воқеӣ 1,8 б.ф. бештар мебошад. Дар соли 2015 ва 2016 дараҷаи коҳишёбии шуғл дар баҳши воқеӣ мутаносибан -2 б.ф. ва -0,77 б.ф. ба назар мерасад, ки ба андешаи мо ин тамоюл ба раванди муҳочирати меҳнатӣ вобастагӣ дорад, зеро баробари афзоиши муҳочират сатҳи шуғл бештар дар соҳаи кишоварзӣ коҳиш меёбад. Чунончи, дар солҳои 2015 ва 2016 нисбат ба соли 2014 мутаносибан 4100 нафар ва 4600 нафар корманди кироя коҳиш ёфта буд.

Омили дигари муҳимми ба бозори меҳнат таъсиррасон, ин сохтори даромади пулии аҳоли ба шумор меравад, ки дар диссертатсия мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Қадвали 2.1.3. - Сохтори даромадҳои пулии аҳолии вилояти Суғд, бо %

Нишондиҳандаҳо	Солҳо								Соли 2021 нисбати соли 2014 б.ф
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Ҳамаи даромадҳои пулӣ аз он ҷумла:	100	100	100	100	100	100	100	100	
- даромадҳои меҳнатӣ	48,8	51,8	58,5	54,2	51,6	56,4	45,5	45,3	-3,5
- пардохтҳои иҷтимоӣ	4,8	5,3	5,4	5,5	5,3	6,2	7,4	8,3	3,5
- даромад аз моликият ва фурӯши мулкӣ ғайриманкул	0,01	-	0,2	0,1	0,3	0,1	3,8	4,3	4,29
- даромад аз хоҷагии ёрирасони шахсӣ	16,6	18,6	12,2	13,6	10,4	9,4	11,1	10,7	-5,9
- дигар даромадҳои пулӣ	29,8	24,3	23,7	26,6	32,4	27,9	32,2	31,4	1,6

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 160-161.

Таҳқиқоти диссертатсионӣ муайян намуд, ки дар соли 2021 сохтори даромадҳои пулии аҳолии вилояти Суғд тағйир ёфтааст. Чунончи, ҳиссаи пардохтҳои иҷтимоӣ, даромад аз моликият ва фурӯши мулкӣ ғайриманкул

ва дигар даромадҳои пулӣ мутаносибан 3,5, 4,29 ва 1,6 банди фоизӣ зиёд, даромадҳои меҳнатӣ, даромад аз хоҷагии ёрирасони шахсӣ мутаносибан – 3,5 ва – 5,9 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст. Ба андешаи мо, коҳишёбии даромади хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ аз зиёдшавии ҳиссаи даромадҳо аз ҷабҳаи тиҷоратӣ вобаста буда, ба гароншавии маҳсулоти кишоварзӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Гарчанде ки даромадҳои меҳнатӣ дар соли 2019-ум нисбати соли 2014-ум 15,6% зиёд шуда бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2021 нисбати соли 2019-ум 11,1 банди фоиз кам мебошад. Ба андешаи мо, ин тамоюл метавонад боиси коҳишёбии шуғли аҳоли ва афзоиши аҳолии қувваи кории дар иқтисодиёт истифоданашаванда гардад, зеро бештар майли қувваи кориро ба шуғл дараҷаи баланди музди меҳнат ва даромадҳои меҳнатӣ кафолат медиҳад.

Акнун сохтори даромади умумии хонаводаҳоро бо истифода аз коэффитсиенти тафовути сохтории Гатева таҳлил карда мегардем.

Ҷадвали 2.1.4. - Таҳлили сохтори даромадҳои пулӣ аҳолии вилояти Суғд, бо %

Нишондиҳандаҳо	2014 (W _{i0})	2021 (W _{i1})	(W _{i0}) ²	(W _{i1}) ²	(W _{i1} - W _{i0}) ²
1. даромадҳои меҳнатӣ	0,488	0,453	0,238	0,205	0,001
2. пардохтҳои иҷтимоӣ	0,048	0,083	0,002	0,007	0,001
3. даромад аз моликият ва фурӯши мулкҳои ғайриманқул	0,0001	0,043	0,000	0,002	0,002
4. даромад аз хоҷагии ёрирасони шахсӣ	0,166	0,107	0,028	0,011	0,003
5. дигар даромадҳои пулӣ	0,298	0,314	0,089	0,098	0,0002
Σ	1	1	0,357	0,323	0,007

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 160-161.

Барои таҳлили сохтори даромади пулӣ аҳолии вилояти Суғд, нишондиҳандаҳои тафовути сохторӣ, аз ҷумла, коэффитсиенти интегралӣ тафовути сохтории Гатева (K_r) истифода мегардад. Бо истифода аз ин коэффитсиент сохтори даромади пулӣ аҳолии вилояти Суғдро таҳлил менамоем. Рафти таҳлили сохтори даромади пулӣ аҳолии вилояти Суғд

муайян намуд, ки дар соли 2021 нисбат ба соли 2014 тағйироти назаррас дар сохтори даромади пулии аҳоли ба вучуд омадааст, ки бо ифодаи фоизи ин тағйирёбӣ ба 10,1%-баробар аст.

$$K_r = \sqrt{\frac{\sum (w_{i1} - w_{i0})^2}{\sum w_{i1}^2 + \sum w_{i0}^2}} = 0,101 \quad (2.1.1)$$

Кoeffитсиенти интегралии тафовути сохтории Гатева (K_r) барои арзёбии тағйирёбии сохтори даромадҳо ва хароҷоти аҳоли васеъ истифода бурда мешавад. Агар $K_r=0$ бошад, чунин маъно дорад, ки сохтори даромад ё хароҷот тағйир наёфтааст. Агар $K_r=1$ шавад, чунин фаҳмида мешавад, ки сохтори даромад ё хароҷотҳо пурра тағйир ёфтааст. Дар мисоли вилояти Суғд K_r ба 0,101 ё 10,1% баробар шуд, ки аз тағйирёбии сохтори даромадҳои аҳолии вилоят дарак медиҳад. Гарчанде ки ҳиссаи даромадҳо аз ҳисоби даромад аз хоҷагии ёрирасонии шахсӣ ва дигар даромадҳои пулӣ нисбатан коҳиш ёфта бошад, аммо ҳиссаи даромадҳои меҳнатӣ, пардохтҳои иҷтимоӣ зиёд шудаанд ва ҳамасола ин манбаъҳои даромад майл ба афзоиш ёбӣ доранд.

Азбаски давраи таҳқиқот ҳамагӣ 8 солро дар бар мегирад бинобар ин ин тағйирёбии ҷиддие дар сатҳи даромадгирии аҳолии вилояти Суғд ба вучуд наомадааст, зеро тағйирёбии сохтори даромадҳои аҳоли қонуниятҳои муайяни худро дошта дар давраи дарозмуддат ба амал меоянд.

Ҳиссаи бештари тағйиротҳо дар сохтори даромадҳои меҳнатии аҳоли дидан мумкин аст, ки қисман аз афзоиши музди меҳнат ё дигар манбаъҳои расмии даромадгирии аҳоли гувоҳӣ медиҳад. Аз ҳамин нуқтаи назар коэффитсиенти тафовути сохтории Гатева ҳамагӣ ба 0,101 баробар буда дар шакли фоиз 10,1% тағйир ёфтани сохтори нишондиҳандаҳои даромади пулии аҳолиро дар вилояти Суғд ифода менамояд. Дар муқоиса бо нишондиҳандаи миёнаи сатҳи ҷумҳуриявӣ ин нишондиҳанда каме зиёд буда аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ҳиссаи даромадҳои меҳнатӣ ё ба таври расмӣ даромадгирии аҳоли афзоиш ёфта, дигар шаклҳои даромадҳо, аз ҷумла даромадҳои ғайрирасмӣ дар сохтори умумии даромадҳои аҳоли коҳиш ёфта истодаанд.

Ҷадвали 2.1.5. - Гурӯҳбандии шумораи миёнаи кормандони кироя дар заминаи маълумотҳои музди миёнаи кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳо аз рӯйи соҳаҳои иқтисодиёт дар вилояти Суғд соли 2021 (сомонӣ)

Музди миёнаи кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳо аз рӯйи соҳаҳои иқтисодиёт (сомонӣ) (X)	Тақсими шумораи миёнаи солони кормандони кироя ҳазор нафар f_i	Ҳиссаи шумораи миёнаи солони кормандони кироя бо ҳисоби % (wi)	Зудихои ҷамъгардида (sum wi)	Нишондиҳандаи музди миёнаи пардохтшуда (сомонӣ) X_i	Ҳиссаи музди миёнаи пардохтшуда дар ҳаҷми умумии музди миёнаи пардохтшуда бо %	Ҷамъи зудихои андӯхташуда
695,19-1346,06	380,9	87,0	87,0	1020,62	8,8	8,8
1346,06-1996,93	16,8	3,8	90,8	1671,50	14,4	23,2
1996,93-2647,8	25,3	5,8	96,6	2321,91	20,0	43,2
2647,8-3298,67	9,3	2,1	98,7	2973,23	25,6	68,8
3298,67-3949,54	5,7	1,3	100	3624,10	31,2	100
Ҷамағӣ	438,0	100	-	11611,36	100	-

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 98-147.

Маълумотҳои ҷадвали 2.1.5. бо мақсади пурра таҳқиқ намудани шумораи миёнаи кормандони кироя аз рӯйи музди миёнаи кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳо аз рӯйи соҳаҳои иқтисодиёт дар вилояти Суғд, гурӯҳбандӣ гардидаанд.

Дар заминаи маълумотҳои бадастовардашуда, як қатор нишондиҳандаҳои оморӣ татбиқ мегарданд, ки дараҷаи тафовути даромадро инъикос мекунад.

Нишондиҳандаи детсили якум (D_1) ва детсили нуҳум (D_9) дар таҳқиқоти оморӣ аҳамияти хоса доранд, зеро нишондиҳандаи (D_1) – даромади аз ҳама камтари 10%-и кормандони кироя ва нишондиҳандаи (D_9) – даромади аз

ҳама бештари 10%-и кормандони кирояро ифода мекунад. Аз маълумотҳои ҷадвали 2.1.5. истифода намуда, нишондиҳандаҳои ҳисоб мекунем.

$$D_1 = 695,19 + 650,87 \frac{10 - 0}{87} = 770$$

Натиҷаи таҳқиқи оморӣ муайян намуд, ки 10%-и кормандони кироя дар вилояти Суғд, ки музди миёнаи камтаринро мегирифтанд ба 770 сомонӣ баробар аст, ки дар шароити имрӯза камтар мебошад.

Нишондиҳандаи D_9 10%-и кормандони кироя, ки музди миёнаи зиёдтаринро мегиранд, дараҷаи онро то 1996,93 сомонӣ ба як нафар корманди кироя муқаррар намуд. Яъне, детсили нухум чунин муайян карда мешавад.

$$D_9 = 1346,06 + 650,87 \frac{90 - 87}{3,8} = 1859,9$$

Тафовути сатҳи музди миёнаи камтарин ва зиёдтарини кормандони кирояро бо воситаи нишондиҳандаи коэффитсиенти детсил (K_D) муайян мекунем:

$$K_D = \frac{1859,9}{770} = 2,4 \text{ маротиба}$$

Аз ин ҷо бармеояд, ки сатҳи музди миёнаи зиёдтарини 10%-и кормандони кирояи вилояти Суғд дар соли 2021, нисбат ба 10%-и музди миёнаи камтарин, 2,4 маротиба бештар будааст, ки маънои зиёд будани тафовути сатҳи музди миёнаи меҳнатро дар байни кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳо аз рӯйи соҳаҳои иқтисодиёт ифода мекунанд. Чунончӣ, агар барои тамоми аҳолии кишвар ин фарқиятро бинем, он ҳамагӣ 3,2 маротиба мебошад, лекин дар сатҳи аҳолии деҳот ин фарқият бештар назаррас аст.⁵⁵

Дар рафти таҳқиқоти диссертатсионӣ нишондиҳандаҳои миёнаи таркибии модда ва медиана барои ҳисоби музди миёнаи кормандони кироя васеъ истифода гардид. Музди миёнаи модалӣ сатҳи нишондиҳандаҳои нишон

---

⁵⁵ Хушвахтзода Қ.Х. Сатҳи зиндагии аҳолии деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, Ф.М. Ашуров, Ф.М. Аҳмадов, О.Ҷ. Раҷабов. – Душанбе, 2021. – 199 с.

медихад, ки бештари кормандони кироя онро гирифтаанд ё мунтазам такрор меёбад.

Бузургиҳои миёнаи модалӣ ва медианиро тибқи маълумотҳои гурӯҳбандикардшудаи муаллиф (ҷадвали 2.1.5) дар хусуси музди миёнаи кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳо аз рӯйи соҳаҳои иқтисодиёт дар вилояти Суғд барои соли 2021 ҳисоб мекунем:

$$M_o = X_{M_o} + I_{M_o} \frac{(F_{M_o} - F_{M_o-1})}{(F_{M_o} - F_{M_o-1}) + (F_{M_o} - F_{M_o+1})} = 695,19 + 650,87 \frac{(87-0)}{(87-0) + (87-3,8)} = 1027,89 \text{ сомонӣ.}$$

$$M_e = X_{M_e} + I_{M_e} \frac{\frac{\sum F - S_{M_e-1}}{2}}{F_{M_e}} = 695,19 + 650,87 \frac{50-0}{87} = 1069,25 \text{ сомонӣ.}$$

Аз рафти таҳлил маълум гардид, ки музди миёнаи бештари кормандони кироя, яъне музди миёнаи модалӣ 1027,89 сомониро ташкил мекунад. Музди миёнаи медианӣ то 50%-и шумораи кормандони кироя 1069,25 сомонӣ ва музди миёнаи 50% зиёди кормандони кироя аз 1069,25 сомонӣ бештар мебошад. Бо назардошти қобилияти харидории асъори миллий ва болоравии нархи маҳсулоти озуқа ва ғайриозуқа, музди миёнаи модалӣ ва медианӣ дар вилояти Суғд камтар мебошад. Зеро танҳо дар заминаи ин маблағ талаботи моддӣ ва маънавии кормандони кирояро қонеъ гардонидан ғайриимкон мебошад.

Аз маълумотҳои гурӯҳбандикардшудаи ҷадвали 2.1.5. истифода бурда, дигар нишондиҳандаҳои вариатсиониро ҳисоб мекунем.

Бузургии фосилаи вариатсия барои маълумоти мо ба 2774,76 сомонӣ баробар мешавад, зеро:

$$R = X_{max} - X_{min} = 3949,54 - 695,19 = 3254,35 \text{ сомонӣ}$$

Бузургии миёна барои музди миёнаи кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳо аз рӯйи соҳаҳои иқтисодиёт:

$$\bar{x} = \frac{\sum X_i f_i}{\sum f_i} = \frac{523888090}{438000} = 1196,09 \text{ дирамро ташкил мекунад.}$$

Бо мақсади пурра таҳқиқ намудани нишондиҳандаҳои шиддатнокии вариатсионӣ, дар заминаи маълумотҳои ҷадвали 2.1.5 ҷадвали таҳлиро тартиб медиҳем. (ҷадвали 2.1.6)

Ҷадвали 2.1.6. - Нишондиҳандаҳои шиддатнокии вариатсия

Музди миёнаи кормандони корхонаҳо ва ташкilotҳо аз рӯйи соҳаҳои иқтисодӣ (сомонӣ) (X)	Тақсимои шумораи миёнаи солонаи кормандони кироя нафар, f_i	Нишондиҳанда и музди миёнаи пардохтшуда (сомонӣ) X_i	$ X_i - \bar{X} $	$ X_i - \bar{X} f_i$	$ X_i - \bar{X} ^2 f_i$
695,19-1346,06	380900	1020,62	175,47	66836523	11727804690
1346,06-1996,93	16800	1671,50	475,41	7986888	3797046424
1996,93-2647,8	25300	2321,91	1125,82	28483246	32067008011
2647,8-3298,67	9300	2973,23	1777,14	16527402	29371507190
3298,67-3949,54	5700	3624,10	2428,01	13839657	33602825592
Ҳамагӣ	438000	11611,36		133673716	110566191907

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солонаи вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 98-147.

Бузургии майли миёнаи хаттӣ:

$$d = \frac{\sum |X_i - \bar{X}| f_i}{\sum f_i} = \frac{133673716}{438000} = 305,19 \text{ сомонӣ}$$

Бузургии майли миёнаи квадратӣ:

$$\delta^2 = \frac{\sum (X_i - \bar{X})^2 f_i}{\sum f_i} = \frac{110566191907}{438000} = 252434,2 \text{ сомонӣ}$$

Бузургии дисперсия: $\sigma = \sqrt{252434,2} = 502,4$ сомонӣ.

Аз заминаи маълумотҳои ҷадвали 2.1.6 нишондиҳандаҳои нисбии вариатсиониро ҳисоб мекунем.

1. Коэффитсиенти вариатсия: $\gamma = \frac{\sigma}{\bar{X}} * 100 = \frac{502,4}{1196,09} * 100 = 42\%$

3. Коэффитсиенти майли миёнаи хаттӣ: $K_d = \frac{d}{\bar{X}} * 100 = \frac{305,19}{1196,09} * 100 = 25,5\%$

4. Коэффитсиенти осилатсия:

$$K_o = \frac{R}{\bar{X}} * 100 = \frac{3254,35}{1196,09} * 100 = 272,1\% \text{ ё } 27,2 \text{ маротиба}$$

Агар бузургии коэффитсиенти вариатсия калон шавад, ҳамон қадар парешоншавии бузургии аломат дар атрофи бузургии миёна ва маҷмуи зиёди гуногунҷинсиро ифода мекунад.

Ҷадвали 2.1.7. - Худудҳои коэффициентҳои вариатсия⁵⁶

Коэффициенти вариатсия (%)	Дараҷаи якҷинсагии маҷмуъ
То-30	Якҷинса
30-60	Миёна
60 ва боло	Гуногунҷинса

Пас маълум гардид, ки бузургии вариатсия барои музди миёнаи кормандони корхонаҳо, якҷинса мебошад.

Барои баҳодиҳии дараҷаи нобаробарӣ, коэффициентҳои лаҳзавӣ ва сохтории нобаробариро (асимметрия) истифода мебаранд.

Коэффициенти лаҳзавии асимметрӣ аз рӯи формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$A_S = \frac{M_3}{\sigma^3} \quad (2.1.2)$$

Дар ин ҷо: M_3 – лаҳзаи марказии тартиби сеюм, ки аз рӯи формулаи зерин ёфта мешавад:

$$M_3 = \frac{\sum (x_i - \bar{x})^3 f_i}{\sum f_i} \quad (2.1.3)$$

Агар $A_S \leq 0$ бошад, он гоҳ нобаробарии самти чап ҷой дорад, ки онро нобаробарии манфӣ (муқобил) меноманд, агар $A_S \geq 0$ бошад, пас нобаробарии самти рост ё мусбат ҷой дорад.

Агар аз маълумоти ҷадвали 2.1.6 истифода барем, коэффициентҳои нобаробарӣ чунин мешавад:

$$M_3 = \frac{\sum (x_i - \bar{x})^3 f_i}{\sum f_i} = 47606683358 \text{ пас}$$

$$A_S = \frac{M_3}{\sigma^3} = \frac{47606683358}{12680865382} = 3,754$$

Аз рафти таҳлил маълум гашт, ки нобаробарии самти рост, яъне мусбат хоси музди миёнаи кормандони кирои вилояти Суғд мебошад.

Дар амалия бештар коэффициентҳои сохтории нобаробарӣ (асимметрӣ), ки аз ҷониби оморшиноси англис К. Пирсон асос гузошта шудааст, истифода мегардад ва чунин шакл дорад:

⁵⁶ Хушвахтзода Қ.Х. Арзёбии омории сатҳи зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, Ф.М. Аҳмадов, Ф.М. Ашуров. – Душанбе, 2021. – 187 с.

$$As_{\Pi} = \frac{\bar{X} - M_0}{\sigma} \quad (2.1.4)$$

Барои мисоли мо бузургии миёнаи таркибии мода 1027,89 сомони ро ташкил мекунад. Пас ҳисоби коэффитсиенти нобаробарӣ чунин мешавад:

$$As_{\Pi} = \frac{1196,09 - 1027,89}{502,4} = 0,334 \text{ сомонӣ.}$$

Нишондиҳандаи ассиметрӣ аз мавҷудияти нобаробарӣ байни музди миёнаи кормандони кироя дарак медиҳад. Коэффитсиенти сохтори ассиметрӣ аз -1 то 1 қимат қабул менамояд. Аз рафти таҳлил маълум гашт, ки ассиметрияи тарафи рост мавҷуд аст. Яъне музди миёнаи кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳо аз рӯйи соҳаҳои иқтисодӣ дар вилояти Суғд аз музди меҳнате, ки 50%-и кормандон мегиранд (музди меҳнати медианӣ) ва музди меҳнати кормандоне, ки бештар такрор мешавад (музди меҳнати модавӣ), зиёд мебошад. Дар шакли риёзӣ формулаи онро чунин пешниҳод мекунем:

$$\bar{X} > M_e > M_0 \quad (2.1.5)$$

Бо мақсади таҳқиқи пурраи сатҳи миёнаи музди кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳо аз рӯйи соҳаҳои иқтисодӣ, нишондиҳандаҳои квартали якум (Q_1) ва квартали чорум (Q_4), ки гурӯҳҳои 25%-и кормандони кирояро аз рӯйи сатҳи музди миёнаи меҳнат фарогир аст, ҳисоб карда мешавад. Ҳисоби ин нишондиҳандаҳо барои музди миёнаи кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳо аз рӯйи соҳаҳои иқтисодӣ вилояти Суғд барои соли 2021 дида мебароем:

$$Q_1 = 695,19 + 650,87 \frac{0,25 * 100 - 0}{87} = 882,221$$

$$Q_2 = 695,19 + 650,87 \frac{0,5 * 100 - 0}{87} = 1069,25;$$

$$Q_3 = 695,19 + 650,87 \frac{0,75 * 100 - 0}{87} = 1256,28;$$

$$Q_4 = 3298,67 + 650,87 \frac{1,0 * 100 - 98,7}{87} = 3308,4$$

Рафти таҳлил ошкор намуд, ки тамоюли мунтазам зиёд гардидани ҳиссаи кормандони бештар муздиранда ба назар мерасад, ки ин ҳолат аз беҳдошти вазъият дар бозори меҳнат дарак медиҳад.

Таҳқиқи омории нишондиҳандаҳои бозори меҳнат дар вилояти Суғд имкон дод, ки тафриқа ё тафовутро дар сатҳи музди миёнаи кормандони кироя ошкор намоем. Чунин нишондиҳандае, ки дар таҳлили масъалаи мазкур аҳаммияти хосса дорад, коэффитсиенти Чинӣ ва қачхаттаи Лоренс ба ҳисоб меравад. Коэффитсиенти тафовут ва ё тафриқаи музди миёнаи кормандони кироя дар мавриди ба 1 баробар шудан, дараҷаи баланди тафриқаро инъикос мекунад ва қачхаттаи Лоренс бошад дар шакли нақшавӣ мавҷудияти тафриқаро ифода менамояд. Барои ҳисоби ин нишондиҳандаҳо маълумотҳои гурӯҳбандикардшудаи музди миёнаи кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳо аз рӯйи соҳаҳои иқтисодиётро истифода мебарем (ҷадвали 2.1.8.)

Ҷадвали 2.1.8. - Ҳисоби коэффитсиенти Чинӣ ва Лоренс

Музди миёнаи кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳо аз рӯи соҳаҳои иқтисодӣ (сомонӣ)	Коэффитсиенти шумораи миёнаи солонаи кормандони кироя Z_i	$CumZ_i$	Нишондиҳандаи миёна ($\bar{X}$)	$\bar{X} * Z_i$	$\frac{\bar{X} * Z_i}{\sum \bar{X} Z_i} = Y_i$	$CumY_i$	$Z_i CumY_i$	$Z_i Y_i$	$[Y_i - Z_i]$
695,19-1346,06	0,87	0,87	1020,62	887,939	0,743	0,743	0,646	0,6464	0,127
1346,06-1996,93	0,038	0,908	1671,50	63,517	0,053	0,796	0,030	0,0020	0,015
1996,93-2647,8	0,058	0,966	2321,91	134,671	0,113	0,809	0,047	0,0065	0,055
2647,8-3298,67	0,021	0,987	2973,23	62,438	0,052	0,861	0,018	0,0010	0,031
3298,67-3949,54	0,013	1	3624,10	47,113	0,039	1	0,013	0,0005	0,026
Ҷамағӣ	1		11611,36	1195,678	1		0,754	0,6564	0,254

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солонаи вилояти Сугд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Сугд. – 2022. – С. 98-147.

Дар асоси маълумотҳои гурӯҳбандикардшудаи ҷадвали 2.1.8. коэффитсиенти Чинӣ ва Лоренсро ҳисоб менамоем.

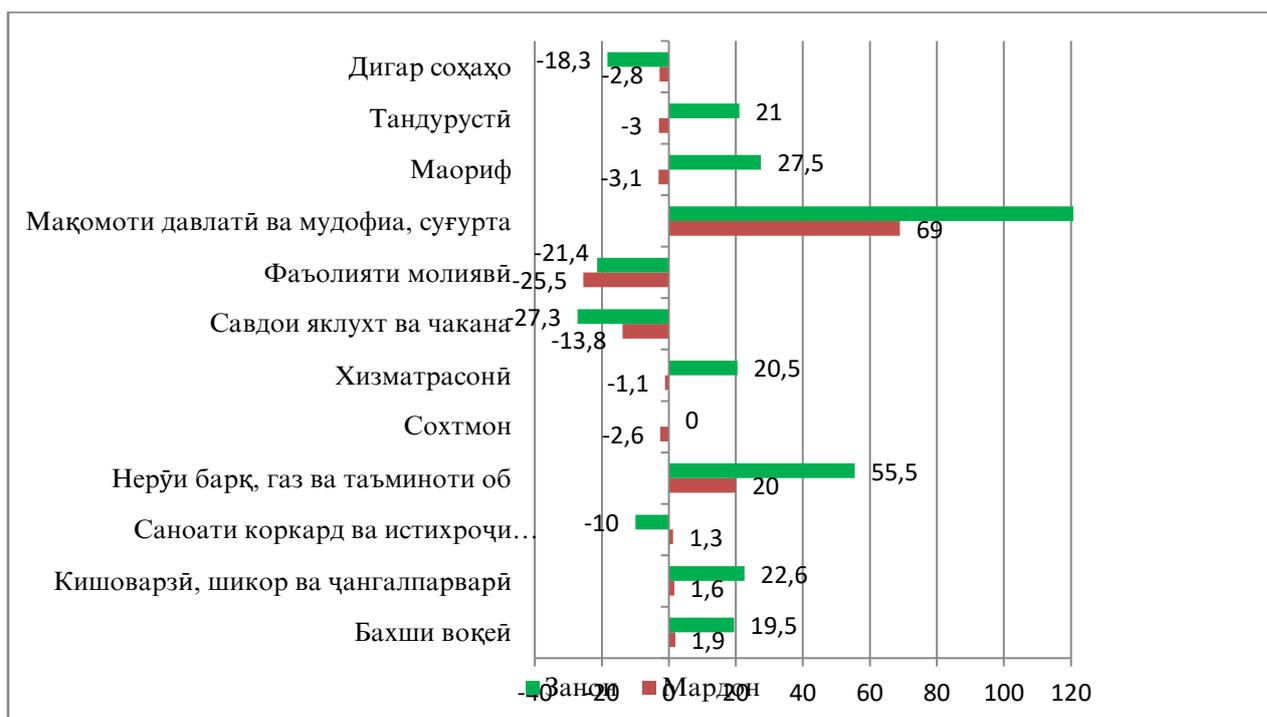
$$G = 1 - 2 \sum Z_i CumY_i + \sum Z_i * Y_i = 1 - 2 * 0,754 + 0,6564 = 1,0334$$

$$L = \frac{\sum [Y_i - Z_i]}{2} = \frac{0,254}{2} = 0,127$$

миёнаи кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳо аз рӯйи соҳаҳои иқтисодӣ дуруст инъикос намудааст.

Таҳқиқи омории шумораи миёнаи кормандони киро аз рӯйи ҷинс дар соҳаҳои иқтисодӣ вилояти Суғд маълум намуд, ки дар сатҳи ин нишондиҳанда низ тағйиротҳои назаррас ҷой дошта, қисман нобаробарӣ низ ба назар мерасад (диаграммаи 2.1.3. ва замимаи 3.).

Диаграммаи 2.1.3. - Суръати барзиёдшавии шугли кормандони киро аз рӯйи ҷинс дар соҳаҳои иқтисодӣ вилояти Суғд, соли 2021 нисбати соли 2014.

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С.97-98, 104-105.

Чунончи аз маълумотҳои замимаи 3 бармеояд, солҳои 2014 ва 2021 шугли шумораи мардон дар бахши воқеӣ нисбат ба шумораи занҳо бештар буда дар соли 2014-ум 63,4% ва дар соли 2020-ум 59,6%-ро ташкил намудааст. Суръати афзоиши шугли мардон дар бахши воқеӣ соли 2020 нисбат ба соли 2014-ум 101,9%-ро ташкил намуд, ки нисбат ба суръати афзоиши шугли занҳо 17,6 б.ф. камтар мебошад.

Инчунин, дар бахши хизматрасонӣ ҳам, ҳиссаи шугли занҳо нисбат ба мардон бештар мебошад. Агар соли 2014-ум дар бахши мазкур 53,4%-и шугли умумиро занҳо ташкил мекарданд, пас соли 2021 ҳиссаи занҳо 4,8 б.ф. зиёд

гардид, ки аз як тараф рушди бахши мазкурро ифода намуда, аз дигар тараф ба эътидол омадани вазъи гендерӣ дар мамлакатро нишон медиҳад.

Аз маълумотҳои таҳлилии диаграммаи 2.1.3 бармеояд, ки дар бештари соҳаҳои таҳқиқгардида суръати барзиёдшавӣ манфӣ мебошад. Барои мардон суръати барзиёдшавӣ танҳо барои соҳаҳои кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ 1,6%, саноати коркард ва истихроҷи маъдан 1,3%, неруи барқ, газ ва таъмини об 20%, мақомоти давлатӣ ва мудофиа, суғуртаи иҷтимоӣ 69% мусбат арзёбӣ мегардад.

Шуғли занҳо дар соли 2021 нисбат ба соли 2014 дар як қатор соҳаҳо афзоиш ёфтааст, ки барои шумораи мардон баръакс коҳишёбӣ ба назар мерасад. Масалан, бахши хизматрасонӣ 20,5% (шуғли мардҳо 1,1% коҳишёбӣ), маориф 27,5% (шуғли мардҳо 3,1% коҳишёбӣ), тандурустӣ 21% (шуғли мардҳо 3,0% коҳишёбӣ) рост меояд.

Ба андешаи мо, сабаби асосии коҳишёбии шуғли мардон дар соҳаҳои мазкур нисбатан кам будани музди миёнаи меҳнати кормандони кироя дар суръати афзоиши индекси нархҳои истеъмоли мебошад, ки сол то сол ҳиссаи аҳолии қувваи кории дар иқтисодиёт истифоданашавандаро зиёд мегардонад. Ҳолати мазкур боис мегардад, ки шуғли ғайрирасмӣ дар иқтисодиёт афзоиш ёфта, ҳиссаи пардохтҳои андозӣ коҳиш ёбад.

Агар сатҳи алоқамандии регрессионии аҳолии машғулро бо нишондиҳандаи музди миёнаи ҳармоҳаи меҳнати кормандон ҳисоб намоем, шакли зеринро мегирад.

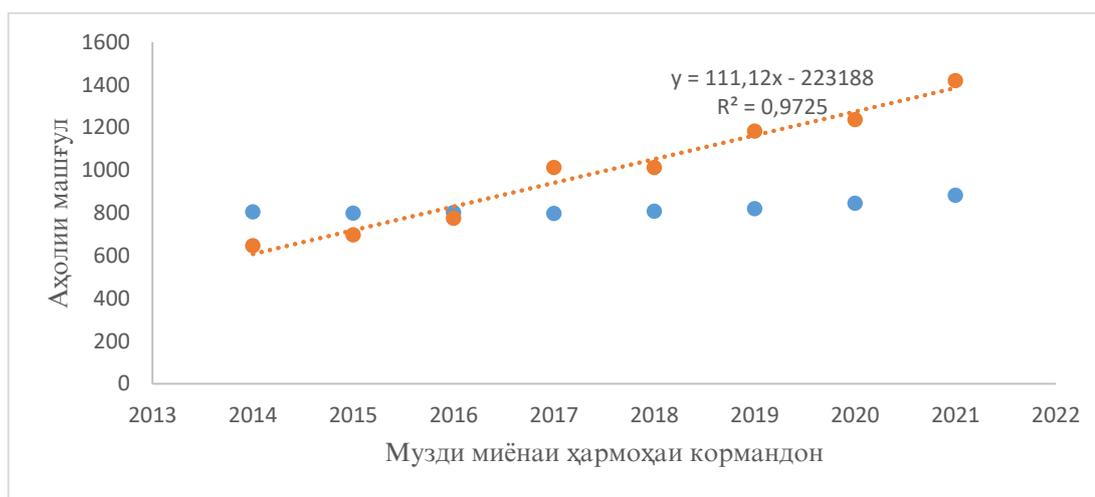
Ҷадвали 2.1.9. - Алоқамандии коррелясионӣ

Хулосаҳои ҷамбасти						
<i>Омори регрессионӣ</i>						
R- бисёрченак	0,975653854					
r_{xy} -квadrat	0,951900443					
R-квadrати нормалӣ	0,785233777					
Ҳатогии стандартӣ	254,4527738					
Мушоҳидаи омори	7					
Таҳлили дисперсионӣ						
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Аҳаммиятно-кӣ F</i>	
Идомаи ҷадвали 2.1.9						
Регрессия	1	7688047,961	7688047,961	118,7412742	0,000113081	

Бақия	6	388477,2846	64746,2141			
Ҳамагӣ	7	8076525,246				
		<i>Ҳатогии стандартӣ</i>	<i>t-оморӣ</i>	<i>P- аҳаммият- нокӣ</i>	<i>Поён 95%</i>	<i>Боло 95%</i>
Ҳамагӣ		<i>Коэффитсентҳои</i>				
Ҳамагӣ	233898,6064	18929,81338	-12,3560968	6,15025E-05	-282559,2408	-185237,972
X 1	0,519323107	0,047658108	10,89684698	3,54215E-05	0,402707919	0,635938296

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони вилояти Суғд. Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 94, 146, 147.

Дар асоси маълумоти ҷадвали 2.1.9. алоқамандии коррелятсиониро дар диаграмма таҷассум мекунем.

Диаграммаи 2.1.4. - Алоқамандии коррелятсионӣ байни аҳолии машғул ва музди миёнаи ҳармоҳаи кормандон

Аз рафти таҳлил маълум гардид, ки коэффитсиенти коррелятсия ба 0,97 баробар шуда, зичии алоқамандии сахтро таҷассум кард, яъне баробари афзоиши яке аз бузургӣҳо нишондиҳандаи дигар низ афзоиш меёбад. Коэффитсиенти детерминатсия қимати 0,95-ро қабул намуд. Аз ин ҷо бармеояд, ки 95%-и афзоишҳои шуғли аҳоли метавонад аз зиёд шудани музди миёнаи ҳармоҳаи меҳнати кормандон вобаста бошад.

Дар суръати афзоиши музди миёнаи ҳармоҳаи кормандон, сатҳи бекорӣ низ метавонад коҳиш ёбад, зеро қисме аз бекоронро шахсоне ташкил мекунанд, ки аз сабаби кам будани музди меҳнат корро қатъ намудаанд. Чуноне ки дар зербоби 1.3. қайд намудем, дар сурати иштирок накардани шахсони бекор дар фаъолияти иқтисодии минтақа як қисми маҷмуи маҳсулоти минтақаро аз даст медиҳем. Агар нишондиҳандаи талафоти иқтисодии минтақа аз бекориро тибқи формулаи 1.3.16 барои минтақаҳои ҷумҳурий дар

солҳои 2014-2021 ҳисоб намоем, ҷадвали мо шакли зеринро мегирад (Ҷадвали 2.1.10).

Ҷадвали 2.1.10. - Талафоти иқтисодии минтақаҳои ҷумҳурӣ аз ҳисоби бекорӣ барои солҳои 2014 ва 2021 (ҳазор сомонӣ)

Минтақаҳо	Соли 2014	Соли 2021	Афзоиши мутлақ (ҳазор сомонӣ)	Соли 2021 нисбат ба соли 2014
Суғд	156166,0	242671,2	86505,2	55,4%
Хатлон	332623,0	469963,8	137340,8	41,3%
ВМКБ	33325,0	139000	105675	4,17 маротиба
ш. Душанбе	135909,0	351408,9	215499,9	2,58 маротиба
НТҚ	253687,0	974747,0	721060	3,84 маротиба

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С. 98-221. Омили солони вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 94.

Аз таҳлили маълумотҳои ҷадвали 2.1.10. маълум гардид, дар ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурӣ талафоти бекорӣ ба назар мерасад. Чунончи, дар соли 2014 дараҷаи талафот барои вилояти Суғд 156166,0 ҳазор сомониро ташкил мекард, ки дар соли 2021 ба 242671,2 ҳазор сомонӣ расид. Новобаста аз он ки ҳиссаи бештари маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ (МММ) дар соли 2021 ба вилояти Суғд 29,9% рост меояд ва суръати афзоиши бекорӣ дар солҳои 2014-2021-ум 28,4% коҳиш ёфта бошад ҳам, талафоти бекорӣ дар давраи омӯхташаванда назаррас буда, суръати афзоиши он 55,4%-ро ташкил мекунад. Дар сурати бо шуғл фаро гирифтани 7800 нафар бекорони вилоят имкони зиёд кардани ҳаҷми МММ дар андозаи 242671,2 ҳазор сомонӣ ё 1,08% ҷой дорад.

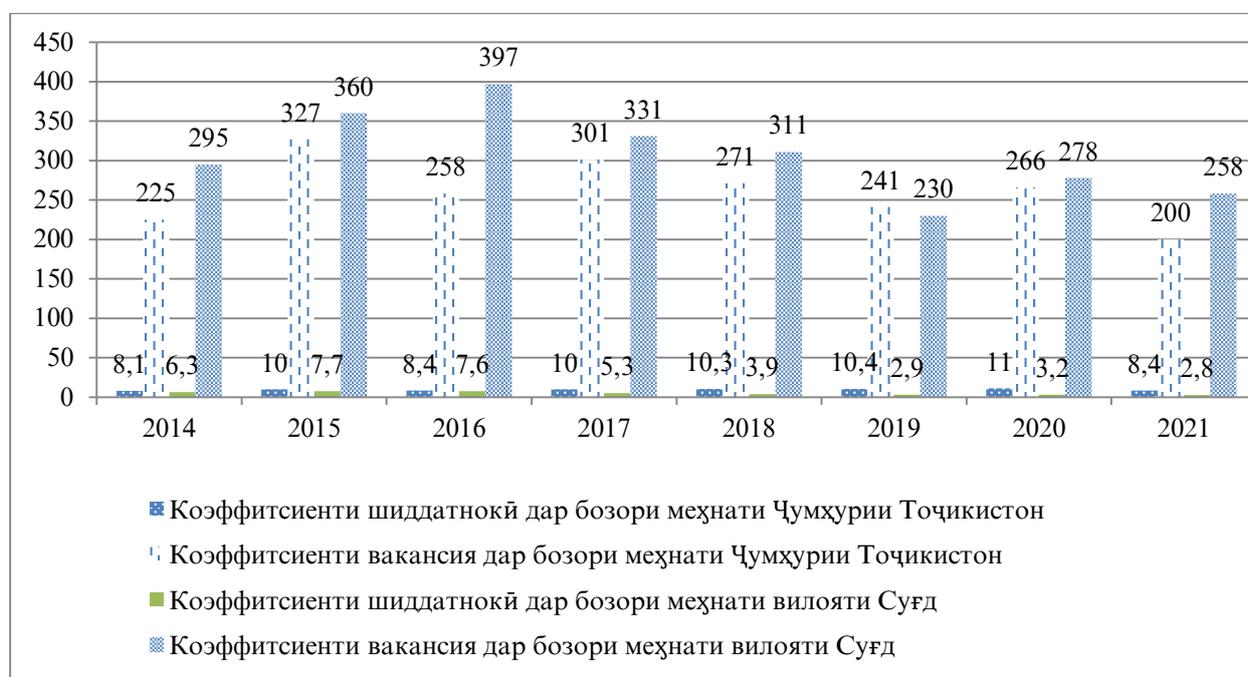
Аз рафти таҳқиқоти диссертатсионӣ маълум гардид, ки суръати талафоти иқтисодии бекорӣ барои солҳои 2014-2021 бештар ба ВМКБ 4,17 маротиба рост меояд. Дар вилояти Хатлон талафоти бекорӣ дар ин давра 2,4% коҳиш ёфтааст. Яъне дар вилояти Хатлон соли 2021 талафоти бекорӣ 469963,8 ҳазор сомониро ташкил мекард, аммо нисбат ба соли 2014-ум 137340,8 ҳазор сомонӣ ё 41,3% афзудааст.

Таҳлилҳо собит намуданд, ки байни бекорӣ ва МММ алоқамандӣ ҷой дорад. Оид ба масъалаи мазкур иқтисодчии амрикоӣ Артур Оукен чунин

изхори назар кардааст: афзоиши бекории воқеӣ дар ҳаҷми 1% дар муқоиса ба сатҳи табиӣ он ба талафоти маҷмуи маҳсулоти миллӣ (МММ) дар ҳаҷми 2,5% оварда мерасонад.

Дигар нишондиҳандаи ба сатҳи бекорӣ таъсиррасон кам будани изҳороти корхонаҳо дар бораи талабот ба кормандон шуда метавонад, зеро дар ин маврид талабот ба ҷойи кор ва тақлифоти ҷойҳои холии корӣ нобаробар мешаванд.

Бо мақсади арзёбии оморӣ ин нишондиҳанда дар вилояти Суғд аз коэффитсиентҳои шиддатнокӣ дар бозори меҳнат ва вакансия истифода мекунем (диаграммаи 2.1.5).

Диаграммаи 2.1.5. - Тағйирёбии коэффитсиентҳои вакансия ва шиддатнокӣ дар бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вилояти Суғд барои солҳои 2014-2021, нафар

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. –С. 84-96. Бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С. 143. Омори солонаи вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 94-109.

Аз маълумотҳои таҳлилии диаграммаи 2.1.5. маълум гардид, ки нишондиҳандаҳои вакансия ва шиддатнокӣ дар бозори меҳнати вилояти Суғд нисбат ба сатҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон тафовути назаррас дорад. Агар соли

2021 дар вилояти Суғд ба як ҷойи кории ҳолӣ наздики 2,8 нафар бекори расмӣ рост ояд, дар сатҳи ҷумҳурӣ ба 8,4 нафар як ҷойи кории ҳолӣ рост меояд. Аз соли 2014 то 2021 дар вилояти Суғд коэффитиенти шиддатнокӣ дар бозори меҳнат 55,6% коҳиш ёфтааст, ки ҳолати беҳдошти бозори меҳнатро ифода мекунад.

Коэффитиенти вакансия дар бозори меҳнати вилояти Суғд соли 2021-ум 258 нафар ба як ҷойи ҳолиро ташкил кард, ки нисбат ба соли 2014-ум 37 нафар ё 12,5% коҳиш ёфтааст. Афзоиши миёнаи мутлақи он наздики 5,3 нафар ва суръати барзиёдшавии миёнаи он -1,9%-ро ташкил мекунад. Ин нишондиҳанда дар сатҳи ҷумҳурӣ соли 2021 нисбат ба соли 2014 тамоюли камшавӣ дошта, 25 нафар ё 11% коҳиш ёфтааст. Ба андешаи мо, ин ҳолат нисбатан аз он вобаста аст, ки сол то сол дар сатҳи ҷумҳурӣ суръати афзоиши аҳолии қувваи корӣ нисбат ба қувваи кории дар иқтисодиёт истифоданашуда камтар мебошад.

Бо мақсади ба эътидол овардани ин масъала, мо чунин мешуморем, ки аз рӯйи имкониятҳои буҷети минтақа бояд дастгирии иҷтимоии шахсони муваққатан бекор зиёд карда шавад. Гарчанде ки солҳои охир афзоиши ҳиссаи чунин пардохтҳо ба назар мерасад, аммо бо назардошти қобилияти харидории асъори миллӣ нисбатан кам аст.

Ҷадвали 2.1.11. - Шумораи кормандоне, ки аз тарафи давлат барояшон тадбирҳои иҷтимоӣ андешида шудааст дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вилояти Суғд барои соли 2021, нафар

Нишондиҳандаҳо	Ҳамагӣ дар:		аз он ҷумла:			
			Занон дар:		ҷавонони 15-29 сола:	
	ҶТ	Суғд	ҶТ	Суғд	ҶТ	Суғд
Ҳамчун бекорон эътироф шудаанд	54564	7823	26841	4165	29274	4861
аз шумораи умумии бекорон ёрдампулӣ муқаррар шудааст	16617	3260	385	43	-	-
аз он ҷумла бекороне, ки ёрдампулӣ мегиранд	12984	3447	191	47	-	-
дар як сол ёрдампулӣ пардохта шудааст, ҳаз. сомонӣ	7778,2	1472,2	323,0	56,5	-	-
Идомаи ҷадвали 2.1.11						
андозаи миёнаи ёрдампулии ҳармоҳа, сомонӣ	599,0	427,1	--	1205,9	-	-
ба таълими касбӣ фиристода шудаанд	21207	4400	15870	3396	10964	2440

аз таълими касбӣ гузаштаанд	18991	3833	14335	3061	8524	2047
аз ҷумла хатмкунандагон бо кор таъмин шудаанд	9733	3369	7843	2699	4884	1732
ба корҳои ҷамъияти пардохташаванда фиристода шудаанд	6132	1370	2299	638	1941	399

Сарчашма: Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С. 105 ва омили солони вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 137.

Чунончи аз маълумотҳои ҷадвали 2.1.11. бармеояд аз шумораи бекороне, ки дар вилояти Суғд ёрдампулӣ гирифтаанд аз меъёри муқарраргардида 5,7% зиёд мебошад. Аз шумораи умумии бекорони эътирофгардидаи вилоят ба 44% ёрдампулӣ муқаррар гардидааст. Дараҷаи ин нишондиҳанда дар ҷумҳурӣ 23,8%-и шумораи умумии бекоронро ташкил мекунад, ки нисбати нишондиҳандаҳои вилояти Суғд 20,2 б.ф. камтар мебошад.

Дар соли 2021 ҳаҷми ёрдампулиии пардохтшуда дар вилояти Суғд 1472,2 ҳазор сомонӣ ва андозаи миёнаи он 427,1 сомониро ташкил намуд.

Ба андешаи мо масъалаи муҳимми бозори меҳнат ва шуғли аҳоли, таъмини кормандон бо шуғли шароиташ мусоид мебошад, зеро яке аз омилҳои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат шароити кори мусоид ба шумор меравад.

Дар рафти таҳқиқоти диссертатсионӣ маълум гардид, ки дар вилояти Суғд соли 2021 нисбат ба соли 2014 шумораи кормандоне, ки ба корҳои шароиташон номусоид машғуланд 81,3% зиёд шудааст.

Диаграммаи 2.1.6. Тағйирёбии шумораи кормандоне, ки дар вилояти Суғд бо корҳои шароиташон номусоид машғуланд дар солҳои 2014-2021, нафар.

Сарчашма: Омори солони вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 138.

Дараҷаи баланди номусоидии шароити корӣ тибқи маълумотҳои диаграммаи 2.1.6. ба соли 2021 рост омада, шумораи кормандоне, ки дар вилояти Суғд бо корҳои шароиташон номусоид машғул буданд 2656 нафар ё

0,6%-и шумораи умумии миёнасолони кормандонро ташкил мекунад. Аз ин шумора 515 нафар бо меҳнати вазнини ҷисмонӣ машғул мебошанд, ки ба таназзули ҷисмии шахсӣ ва ҳосилнокии меҳнат таъсири манфӣ мерасонад.

Дар мавриди зиёд будани номусоидии шароити корӣ дараҷаи захмбардорӣ ва фавти кормандон метавонад афзоиш ёбад. Чунончи аз рафти ҳисоби коэффитсиенти фавтнокӣ бо сабаби ҳолатҳои ногувор дар вилояти Суғд маълум гардид, соли 2021 ин нишондиҳанда ба 0,666 ё 66,6% баробар мешавад, яъне аз 15 нафар захмбардошта 10 нафари он фавтидааст.⁵⁷

Аз рафти таҳлили омории нишондиҳандаҳои бозори меҳнати вилояти Суғд маълум гардид, ки зери таъсири омилҳои демографӣ захираҳои меҳнатӣ аз рӯйи нишондиҳандаи мутлақ тамоюли афзоишбӣ дорад, аммо суръати барзиёдшавии онҳо нисбат ба соли 2014 коҳиш ёфтааст. Ҳамзамон дараҷаи нобаробари афзоиш байни нишондиҳандаҳо ба назар мерасад. Гарчанде ки дар соли 2021-ум 58,5%-и шумораи умумии аҳолиро захираҳои меҳнатӣ ташкил намоянд, ҳиссаи қувваи корӣ 53,9% ва қувваи кори дар иқтисодиёт истифоданашаванда 46,1%-и захираҳои меҳнатиро ташкил мекунад, ки хуб арзбӣ намегардад. Зеро самаранокии фаъолияти бозори меҳнати минтақаро аз рӯйи нишондиҳандаи қувваи корӣ ва шуғл баҳо додан мумкин аст. Дар солҳои 2014-2021 коэффитсиенти қувваи корӣ 0,8 б.ф. коҳиш ёфта, коэффитсиенти қувваи кори дар иқтисодиёт истифоданашаванда муттаносибан 0,8 б.ф. зиёд гардидааст.

Аз рафти таҳқиқоти диссертатсионӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки дар сохтори даромади пулии аҳолии вилояти Суғд соли 2021 нисбат ба соли 2014 тағйироти назаррас ҷой дорад, зеро натиҷаи ҳисоби коэффитсиенти Гатев ба 10,1% баробар гардид. Дар ин давра пардохтҳои иҷтимоӣ 3,5 б.ф. даромад аз моликият 4,29 б.ф. ва дигар даромадҳои пулӣ 1,6 б.ф. зиёд шудааст, ки хуб арзбӣ мегардад. Аммо даромадҳои меҳнатӣ -3,5 б.ф. ва даромад аз хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ -5,9 б.ф. коҳиш ёфтаанд. Ба андешаи

---

⁵⁷ Омори солонаи вилояти Суғд [Матн] // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 141.

мо коҳишбӯии интиқоли маблағ аз хориҷи кишвар боиси кам гардидани дигар даромадҳои пулӣ гашта, ҳиссаи даромад аз хоҷагиҳои ҷирирасони шахсӣ бояд дар оянда баланд бардошта шавад. Зеро бо ин васила сатҳи афзоиши нархҳои истеъмолӣ нисбатан гирифта шуда, таъминоти худии аҳоли бо маҳсулоти кишоварзӣ ба роҳ монда шуда, аз дигар тараф сатҳи хароҷоти хоҷагиҳо кам карда мешавад.

Таҳлили омори муайян кард, ки соли 2021 байни музди миёнаи зиёдтарин ва камтарини 10%-и кормандони кирои вилояти Суғд тафовути зиёд ҷой дошта, бузургии он 2,4 маротибаро ташкил намуд ва ин ҳолат зиёд будани тафовути сатҳи музди миёнаи меҳнатро дар байни кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳо аз рӯи соҳаҳои иқтисодиёт ифода мекунад.

Сабаби асосии кам будани музди миёнаи бештари кормандони кирои дар соли 2021 ин шугли бештар дар соҳаи кишоварзӣ мебошад, ки ба 695,19 сомонӣ баробар буд.

Натиҷаи ҳисоби нишондиҳандаи ассиметриӣ, мавҷудияти нобаробариро байни музди миёнаи кормандони кирои нишон дод. Яъне ассиметрияи тарафи рост мавҷуд буда, нишон медиҳад, ки музди миёнаи кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳо аз рӯи соҳаҳои иқтисодиёт дар вилояти Суғд аз музди меҳнате, ки 50%-и кормандон мегиранд ва музди меҳнати кормандоне, ки бештар такрор мешавад, зиёд мебошад. Сатҳи мавҷудияти тафриқаи зиёдро дар музди миёнаи кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳо аз рӯи соҳаҳои иқтисодиёти вилояти Суғд коэффитсиенти Чинӣ ва қачхатгаи Лоренс дубора собит намуданд, ки сабаби асосиаш ба андешаи мо нобаробар ҷойгир шудани кормандони кирои дар соҳаҳо мебошад.

Таҳқиқи омории шумораи миёнаи кормандони кирои аз рӯи ҷинс маълум намуд, ки дар сатҳи ин нишондиҳанда низ тағйиротҳои назаррас ҷой дошта, қисман нобаробарӣ ба назар мерасад. Шугли занҳо дар соли 2021 нисбат ба соли 2014 дар як қатор соҳаҳо афзоиш ёфтааст, ки барои шумораи мардон баръакс коҳишбӯӣ ба назар мерасад. Масалан, бахши хизматрасонӣ

20,5% (шуғли мардҳо -1,1% коҳишбӣ), маориф 27,5% (шуғли мардҳо -3,1% коҳишбӣ), тандурустӣ 21% (шуғли мардҳо -3,0% коҳишбӣ) рост меояд.

Рафти таҳқиқоти диссертатсионӣ дараҷаи талафоти бекориро барои минтақаҳои ҷумҳурӣ аз ҷумла вилояти Суғд ошкор намуд, ки дар соли 2021 ба 242671,2 ҳазор сомонӣ мерасад. Кам будани изҳороти корхонаҳо дар бораи талабот ба кормандон дар оянда метавонад дараҷаи ин нишондиҳандаро зиёд кунад.

Аз рафти таҳлили омории нишондиҳандаҳои бозори меҳнати вилояти Суғд маълум гардид, ки тағйирёбии назаррас дар таркиби ин нишондиҳандаҳо ҷой дорад. Ба тағйирёбии шумораи захираҳои меҳнатӣ, ки нишондиҳандаи асосии бозори меҳнат ба шумор меравад, пеш аз ҳама омили демографӣ яъне афзоиши табиӣ аҳоли таъсир расонида, ҳиссаи захираҳои меҳнатиро дар соли 2021 ба 58,5%-и шумораи умумии аҳоли баробар кардааст. Бояд хотирасон намуд, ки суръати барзиёдшавии захираҳои меҳнатӣ дар вилоят нисбати солҳои қаблӣ камтар шуда истодааст. Ин тамоюл на танҳо хоси вилояти Суғд балки қариб дар тамоми минтақаҳои Тоҷикистон ба назар мерасад, зеро коэффитсиенти афзоиши табиӣ аҳоли сол то сол коҳиш ёфта, рафтори демографии аҳоли тағйир меёбад. Бо мақсади дақиқтар шудани таҳлили омории нишондиҳандаҳои бозори меҳнати вилояти Суғд ва ошкор кардани хусусияти тағйирёбии ин нишондиҳандаҳо, дар зербоби 2.2. муқоисаи минтақавии нишондиҳандаҳои бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистонро анҷом медиҳем.

2.2. - Муқоисаи минтақавии нишондиҳандаҳои асосии бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҳлили омории онҳо

Бо мақсади баровардани хулосаҳои илмӣ дақиқ ва асоснок, дар диссертатсия қисме аз нишондиҳандаҳои бозори меҳнати ҷумҳурӣ ва минтақаҳо мавриди таҳқиқи оморӣ қарор гирифтаанд. Пеш аз ҳама нишондиҳандаҳои омории бозори меҳнати ҷумҳуриро таҳлил намуда, дараҷаи тағйирёбии нишондиҳандаҳои асосии бозори меҳнатро ошкор менамоем.

Натиҷаи ҳисоби нишондиҳандаҳои бозори меҳнат муайян намуд, ки суръати афзоиши захираҳои меҳнатӣ қариб якхела буда, ба ҳисоби миёна ҳар сол 1,6%-ро ташкил намуда истодаанд. Лекин дар таркиби дигар нишондиҳандаҳои бозори меҳнат қисман тағйиротҳо ба вуҷуд омадааст, аз ҷумла шумораи умумии захираҳои меҳнатӣ дар муқоиса ба соли 2014 тамоюли коҳишбӣ дорад. Ҳангоми муқоисаи нишондиҳандаи ҳиссаи қувваи кори соли 2021 ба нишондиҳандаи ҳиссаи қувваи кори соли 2014 маълум гардид, ки - 0,8 банди фоиз кам гардидааст. Ин ҳолат ба афзоиши ҳиссаи қувваи кори дар иқтисодиёт истифоданашуда мусоидат намуда, соли 2021 нисбат ба соли 2014 мутаносибан 85,7 ҳазор нафар зиёд гардидааст, ки аз самаранок истифода набурдани қувваи корӣ шаҳодат медиҳад.

Аз рӯйи маълумотҳо оид ба шумораи захираҳои меҳнатӣ метавон инчунин нишондиҳандаи сарбории демографиро низ ҳисоб намуд.

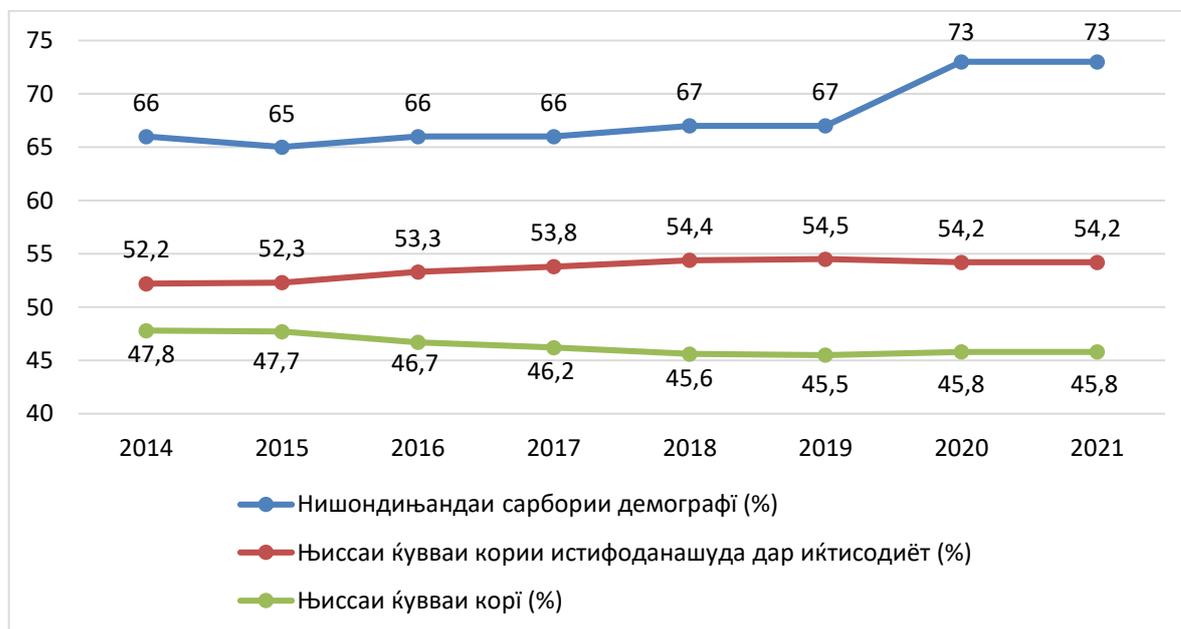
Ҷадвали 2.2.1. - Нишондиҳандаҳои бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2014-2021 (ҳазор нафар)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Захираҳои меҳнатӣ (ҳамагӣ)	4983,0	5111,0	5224,0	5326,0	5427,0	5521	5585	5653
Суръати афзоиши захираҳои меҳнатӣ (%)	102,5	102,5	102,2	102,0	101,9	101,7	101,6	101,2
аз ҷумла, қувваи корӣ	2382,0	2437,0	2438,0	2460,0	2478,0	2514	2557	2587
Суръати афзоиши қувваи корӣ (%)	100,8	102,3	100,04	100,9	100,7	101,5	101,7	101,2
Ҳиссаи қувваи корӣ дар шумораи умумии захираҳои меҳнатӣ (%)	47,8	47,7	46,7	46,2	45,6	45,5	45,8	45,8
Қувваи кори дар иқтисодиёт истифоданашуда	2601,0	2674,0	2786,0	2866,0	2949,0	3007	3028	3066
Суръати афзоиши қувваи кори дар иқтисодиёт истифоданашуда (%)	104,2	102,8	104,2	102,9	102,9	102,0	102,0	101,3
Ҳиссаи қувваи кори дар иқтисодиёт истифоданашуда (%)	52,2	52,3	53,3	53,8	54,4	54,5	54,2	54,2
Нишондиҳандаи сарбории демографӣ(‰)	655,2	652,2	657,7	660,1	667,3	672,9	734,6	733,5
Идомаи ҷадвали 2.2.1								
Суръати афзоиши сарбории демографӣ	99,5	99,5	100,8	100,4	101,1	100,8	109,1	99,8

Сарчашма: Омори солони Чумҳурии Тоҷикистон // Агентии омори назди Президенти Чумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С. 26-80. ва ва Демографияи солони Чумҳурии Тоҷикистон. // Агентии омори назди Президенти Чумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С 100.

Қувваи корӣ, ки асоси пешбарандаи соҳаҳои истеҳсоли ва хизматрасонӣ мебошад бояд самаранок, ба мақсад мувофиқ ва пурра дар сатҳи иқтисодӣ истифода гардад. Ҳамзамон, дигар нишондиҳанда, ки ба ин ҳолат алоқамандии бевосита дорад, сарбории демографӣ мебошад. Аз маълумотҳои қадвал бармеояд, ки аз соли 2015 инҷониб суръати афзоиши сарбории демографӣ назаррас мебошад. Гарчанде нишондиҳандаи болозикр дар соли 2021 нисбат ба соли 2020-ум 0,2% коҳиш ёфта бошад, аммо нисбат ба ҳазор нафар захираҳои меҳнати сарбории демографӣ 733 нафар рост меояд. Суръати барзиёдшавии миёнаи афзоиши сарборӣ дар солҳои 2021-2014-ум 1,6% ва афзоиши миёнаи мутлақи он 11 нафарро ташкил мекунад, ки ин ҳолат ба вазъи иқтисодии хоҷагиҳои хонавода бетаъсир намонад.

Дар сурати инъикоси нишондиҳандаҳои болозикр, диаграммаи шакли зеринро мегирад.

Диаграммаи 2.2.1. - Тамоюли тағйирёбии ҳиссаи нишондиҳандаҳои қувваи корӣ, қувваи кори истифоданашуда дар иқтисодиёт ва сарбории демографӣ барои солҳои 2014-2021.

Сарчашма: Омори солони Чумҳурии Тоҷикистон // Агентии омори назди Президенти Чумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С. 26-80.

Аз маълумотҳои диаграммаи 2.2.1. маълум аст, ки сол то сол ҳиссаи қувваи корӣ дар шумораи захираҳои меҳнати коҳиш ёфта, ҳиссаи қувваи кори

дар иқтисодиёт истифоданашуда афзоиш меёбад. Ин ҳолат метавонад ба камшавии шуғли аҳоли мусоидат карда, дар рушди иқтисоди миллӣ бетаъсир намонад. Ба андешаи мо коҳишёбии ҳиссаи қувваи корӣ қисман аз ҳисоби нисбатан кам будани даромади миёнаи пулӣ ва пардохтҳои иҷтимоӣ вобаста мебошад. Яъне дар сурати зиёд гардидани ин шакли пардохтҳо, ҳиссаи қувваи корӣ ва шуғли аҳоли афзоиш меёбад.

Омӯзиши омории таркиб ва ҳолати захираҳои меҳнатӣ имконият медиҳад, ки раванди таҷдид ё такрористехсоли захираҳо таҳқиқ карда шавад. Яъне ҳолати мунтазам азнавбарқароршавии захираҳои меҳнатӣ аз рӯйи манбаъҳояшон ба табиӣ ва механикӣ, лекин аз рӯйи самти тағйирёбиашон ба афзоянда (зиёдшаванда) ва хоричшаванда ҷудо мегарданд. Ҳолати афзоянда ё зиёдшавандаи захираҳои меҳнатӣ, яъне пурра гардидани шумораи ин захираҳоро аз ҳисоби ворид гардидани аҳоли ба гурӯҳи синни қобили меҳнат, ва ҷалби наврасону нафақахӯронро ба кор мефаҳманд, лекин раванди хоричшавии табиӣ аз таркиби захираҳои меҳнатӣ вобаста аз расидан ба синни нафақа, фавт, беморӣ, маъюбӣ ё дигар ҳолатҳо фаҳмида мешавад. Шиддатнокии раванди такрористехсолии захираҳои меҳнатӣ бо воситаи якчанд нишондиҳандаҳо арзёбӣ мегардад. Яъне коэффитсиентҳои пуррақунонии табиӣ, хоричшавии табиӣ, афзоиши табиӣ ва механикӣ, афзоиши умумӣ ва дигар нишондиҳандаҳои захираҳои меҳнатиро дар омор ҳисоб менамоем. Ҳангоми ҳисоби ин нишондиҳандаҳо шумораи миёнасолонаи захираҳои меҳнатиро ҳисоб намудан зарур аст, ки онро аз рӯйи формулаи миёнаи хронологӣ бо истифода аз маълумотҳои дар ҷадвали 2.2.1. овардашуда чунин ҳисоб менамоем:

$$\overline{3M} = \frac{0,5 * 4983,0 + 5111,0 + 5224,0 + 5326,0 + 5427,0 + 5521,0 + 5585,0 + 5653,0 * 0,5}{8 - 1} =$$

$$= 5358,9 \text{ ҳазор нафар}$$

Аз натиҷаи ҳисоб маълум гардид, ки шумораи миёнасолонаи захираҳои меҳнатӣ (3М) дар давраи таҳқиқгардида ба 5358,9 ҳазор нафар баробар мебошанд. Аз рӯйи маълумотҳои омори расмӣ афзоиши табиӣ аҳолии

Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2021 ба 177,4 ҳаз. нафар баробар буда, коэффитсиенти пурракунонии табиӣ захираҳои меҳнатӣ чунин аст:

$$K_{\text{ПТ}}(2021) = \frac{177,4}{5358,9} * 1000 = 33,1 \text{ нафар}$$

Ин нишондиҳанда маънои онро дорад, ки ба 1000 нафар захираи меҳнатӣ 33,1 нафар таваллудшуда рост меояд ва таъминоти онҳо аз ҳисоби захираҳои меҳнатӣ бояд сурат гирад. Дар мавриди ба шуғл фарогир набудани захираҳои меҳнатӣ, дар таъминоти моддию маънавии наврасон мушкилиҳо эҷод мешаванд.

Пешгӯӣ ва ҳисоби минбаъдаи шумораи захираҳои меҳнатӣ аҳамияти хосса дошта, онро бо ду усул, яъне ҷойивазкунонӣ ё тағйир додани синну сол ва ё усули экстраполятсия гузаронидан мумкин аст.

Усули тағйир додани синну сол ба нишондиҳандаи ҷадвали Ҷавт асоснок гардида, асосан барои ҳисоби шумораи захираҳои меҳнатӣ дар гурӯҳҳои алоҳидаи синнусолӣ истифода мегардад. Лекин усули экстраполятсия яке аз усулҳои маъмул ва бештар истифодашаванда буда ба нишондиҳандаи такрористеҳсоли захираҳои меҳнатӣ ва имконияти тағйирёбии ояндаи онҳо асоснок карда мешавад. Пешгӯӣ дар намуди формулавӣ чунин ифода карда мешавад:

$$3M_n = 3M_0 \left(1 + \frac{K_{\text{аф.ум.}}}{1 - \frac{1}{2}K_{\text{аф.ум.}}}\right)^n \quad (2.2.1)$$

Камбудии ин усул аз он иборат аст, ки онро барои давраҳои дарозмуҳлат истифода бурдан ғайриимкон буда, бо ин усул асосан ба муҳлати аз 3 то 5 сол пешгӯӣ менамоянд. Дар асоси маълумотҳои омори расмӣ ҳиссаи захираҳои меҳнатиро барои соли 2021 муайян намуда барои солҳои 2022-2027 тағйирёбии шумораи онро чунин пешгуи намудан мумкин аст:

Коэффитсиенти захираҳои меҳнатӣ (K_{3M}) соли 2021:
 $K_{3M} = 5653/9886,8 = 0,571$

Пас коэффитсиенти афзоиши умумии аҳолиро ($K_{\text{АУА}}$) чунин муайян мекунем:

$$K_{\text{АУА}} = K_{\text{Т}} - K_{\text{Ф}} + \text{муҳоҷирати соф} = 22,1 - 4,0 + (-7,3) / 1000 = 0,0108$$

ки дар ин ҷо: K_T - коэффитсиенти таваллуд; K_F - коэффитсиенти фавт

Нахуст тағйирёбии шумораи аҳоли (А)-ро барои то соли 2026 пешгӯӣ менамоем. Дар инҷо: A_1 -2022, A_2 -2023, A_3 -2024, A_4 -2025, A_5 -2026, A_6 -2027

$$A_1 = 9886,8 \left(1 + \frac{0,0108}{1 - \frac{1}{2}0,0108} \right) = 9994157 \text{ нафар};$$

$$A_2 = 9886,8 \left(1 + \frac{0,0108}{1 - \frac{1}{2}0,0108} \right)^2 = 10102680 \text{ нафар};$$

$$A_3 = 9886,8 \left(1 + \frac{0,0108}{1 - \frac{1}{2}0,0108} \right)^3 = 10212381 \text{ нафар};$$

$$A_4 = 9886,8 \left(1 + \frac{0,0108}{1 - \frac{1}{2}0,0108} \right)^4 = 10323274 \text{ нафар};$$

$$A_5 = 9886,8 \left(1 + \frac{0,0108}{1 - \frac{1}{2}0,0108} \right)^5 = 10435371 \text{ нафар};$$

$$A_6 = 9886,8 \left(1 + \frac{0,0108}{1 - \frac{1}{2}0,0108} \right)^6 = 10548685 \text{ нафар};$$

Бояд ёдовар шуд, ки усули экстраполятсия аз коэффитсиенти афзоиши умумӣ вобастагӣ дорад, зеро ба ин коэффитсиент ҳаракати механикӣ ва табиии аҳоли таъсир мерасонад. Агар ин коэффитсиент дар соли 2019-ум 8,2%, дар соли 2020-ум 13,4%-ро ташкил меод, пас дар соли 2021 ба 10,8% баробар гардидааст.

Барои пешгӯии минбаъдаи шумораи захираҳои меҳнатӣ (ЗМ) натиҷаи бадастовардашудаи шумораи аҳолиро бо ҳиссаи захираҳои меҳнатӣ тасҳех менамоем.

$$ЗМ_1 = A_1 * d_{ЗМ} = 9994157 * 0,571 = 5706664 \text{ нафар};$$

$$ЗМ_2 = A_2 * d_{ЗМ} = 10102680 * 0,571 = 5768630 \text{ нафар};$$

$$ЗМ_3 = A_3 * d_{ЗМ} = 10212381 * 0,571 = 5831270 \text{ нафар};$$

$$ЗМ_4 = A_4 * d_{ЗМ} = 10323274 * 0,571 = 5894589 \text{ нафар};$$

$$ЗМ_5 = A_5 * d_{ЗМ} = 10435371 * 0,571 = 5958597 \text{ нафар};$$

$$ЗМ_6 = A_6 * d_{ЗМ} = 10548685 * 0,571 = 6023299 \text{ нафар};$$

Аз натиҷаи ҳисоб маълум гардид, ки соли 2027 эҳтимолияти зиёд гардидани шумораи захираҳои меҳнатӣ то 6023299 нафар дар назар дошта мешавад.

Аз рафти таҳқиқи омории захираҳои меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон маълум гардид, ки нишондиҳандаи мазкур дар маҷмуъ тамоюли афзоиш ёбӣ

дорад, новобаста аз он ки салдои муҳоҷират (кӯчидаомадагон ва кӯчидарафтагон) манфӣ мебошад. Бояд дар назар дошт, ки сатҳи тағйирёбии нишондиҳандаҳои бозори меҳнат дар минтақаҳои ҷумҳурӣ тафовут дорад. Бинобар ин дар таҳқиқоти диссертатсионӣ, муқоисаи минтақавии нишондиҳандаҳои асосии бозори меҳнатро мавриди омӯзиши омӯри қарор додем.

Ҷадвали 2.2.2. - Нишондиҳандаҳои асосии бозори меҳнат дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, нафар

Нишондиҳандаҳо	В.Сугд		В.Хатлон		ВМКБ		НТЧ		ш.Душанбе	
	2014	2021	2014	2021	2014	2021	2014	2021	2014	2021
Захираҳои меҳнатӣ	1491600	1652200	1662900	1957539	137700	142000	1096300	1177868	506300	767700
Афзоиши миёнаи мутлақ (нафар)	22943		42091		4300		11653		37343	
Суръати барзиёдшавии миёнаи афзоиш (%)	1,5		2,4		0,4		1,0		6,1	
Қувваи корӣ:	815700	890600	830100	1077441	72500	56100	380400	395892	182100	219900
Афзоиши миёнаи мутлақ (нафар)	10700		35334		-2343		2213		5400	
Суръати барзиёдшавии миёнаи афзоиш (%)	1,3		3,8		-3,6		0,6		2,7	
-Аҳолии машғул	804800	882800	805800	1061241	69200	50600	365900	374792	179600	215900
Афзоиши миёнаи мутлақ (нафар)	11143		36492		-2657		1270		5186	
Суръати барзиёдшавии миёнаи афзоиш (%)	1,3		4,0		-0,96		0,3		2,7	
- Бекорони расмӣ	10900	7800	24300	16200	3300	5500	14500	21100	2500	4000
Афзоиши миёнаи мутлақ (нафар)	- 443		-1157		314		943		214	
Суръати барзиёдшавии миёнаи афзоиш (%)	-4,7		-5,6		7,6		5,5		6,9	
Қувваи кории истифоданашуда дар иқтисодиёт	675900	761600	832800	880098	65200	85900	715900	781976	324200	547800
Афзоиши миёнаи мутлақ (нафар)	12243		6757		2957		9439		31943	
Суръати барзиёдшавии миёнаи афзоиш (%)	1,7		0,8		4,0		1,3		7,8	

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С. 98-99. Бозори меҳнат Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С. 94-112. Омили солони вилояти Сугд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Сугд. – 2022. – С. 94.

Дар рафти таҳқиқи нишондиҳандаҳои бозори меҳнат (ҷадвали 2.2.2.) маълум гардид, ки захираҳои меҳнатӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ афзоиш ёфта истодааст, зеро афзоиши табиӣ дар минтақаҳо мусбат арзёбӣ мегардад.

Афзоиши мутлақи бештари захираҳои меҳнатӣ дар солҳои 2014-2021 ба вилояти Хатлон 42091 нафар рост меояд, аммо суръати бештари барзиёдшавии миёнаи афзоиш ба ш. Душанбе 6,1% рост меояд. Гарчанде ки нишондиҳандаи афзоиши миёнаи мутлақ дар ш. Душанбе 37343 нафари солонаро ташкил карда бошад, аммо аз рӯи нишондиҳандаи суръати барзиёдшавии миёнаи афзоиш дар минтақаҳо пешсаф мебошад. Яъне соли 2021 нисбати соли 2014 нишондиҳандаи:

$$\text{Афзоиши миёнаи мутлақ: } \pm\Delta = \frac{767700-506300}{8-1} = 37343 \text{ нафар}$$

$$\text{Суръати зиёдшавии миёна: } \bar{C}_3 = \sqrt[8-1]{\frac{767700}{506300}} * 100 = 106,1\%$$

$$\text{Суръати барзиёдшавии миёна: } \bar{C}_6 = 106,1 - 100 = 6,1\%$$

Дараҷаи пасти афзоиши миёнасолона дар ВМКБ ба назар расида, дар давраи омӯхташаванда 4300 нафар ё 0,4% барзиёд шудааст.

Дар вилояти Суғд ҳамасола ба ҳисоби миёна 22943 нафар ё 2,3% -и захираҳои меҳнатӣ афзоиш ёфтааст, ки аз дараҷаи афзоиши вилояти Хатлон, НТЧ ва ш. Душанбе мутаносибан 0,9 б.ф., 0,7 б.ф. ва 4,6 б.ф. камтар мебошад.

Аз рӯи нишондиҳандаи афзоиши миёнаи мутлақи қувваи корӣ вилояти Суғд мусбат арзёбӣ мегардад. Суръати барзиёдшавии миёнаи афзоиши он 1,3%-ро ташкил намуда, нисбат ба нишондиҳандаи в.Хатлон (3,8%) ва ш.Душанбе (2,7%) мутаносибан 2,5% ва 1,4% камбуда, дар муқоиса бо нишондиҳандаи ВМКБ (-3,6%) ва НТЧ (0,6%) мутаносибан 2,3% ва 0,7% бештар мебошад.

Ба андешаи мо, сабаби кам афзоиш ёфтани ин нишондиҳанда аз шиддат гирифтани шумораи қувваи кории дар иқтисодиёт истифоданашуда мебошад, зеро дар давраи омӯхташаванда, суръати барзиёдшавии миёна он 1,7%-ро ташкил менамуд, ки нисбат ба вилояти Хатлон 0,9 б.ф. ва НТЧ 0,4 б.ф. бештар мебошад. Бояд қайд намуд, ки афзоиши ин нишондиҳанда аз зиёдшавии шуғли ғайрирасмӣ дар бозори меҳнати минтақа дарак медиҳад.

Новобаста аз афзоиши нишондиҳандаи қувваи кории истифоданашуда дар иқтисодиёти вилояти Суғд, ҳиссаи бекорони расмӣ сол то сол коҳиш ёфта

истодааст. Дар давраи омӯхташаванда (2014-2021) шумораи бекорони расмӣ ҳамасола 443 нафарӣ ё 4,7%-и коҳиш ёфтааст.

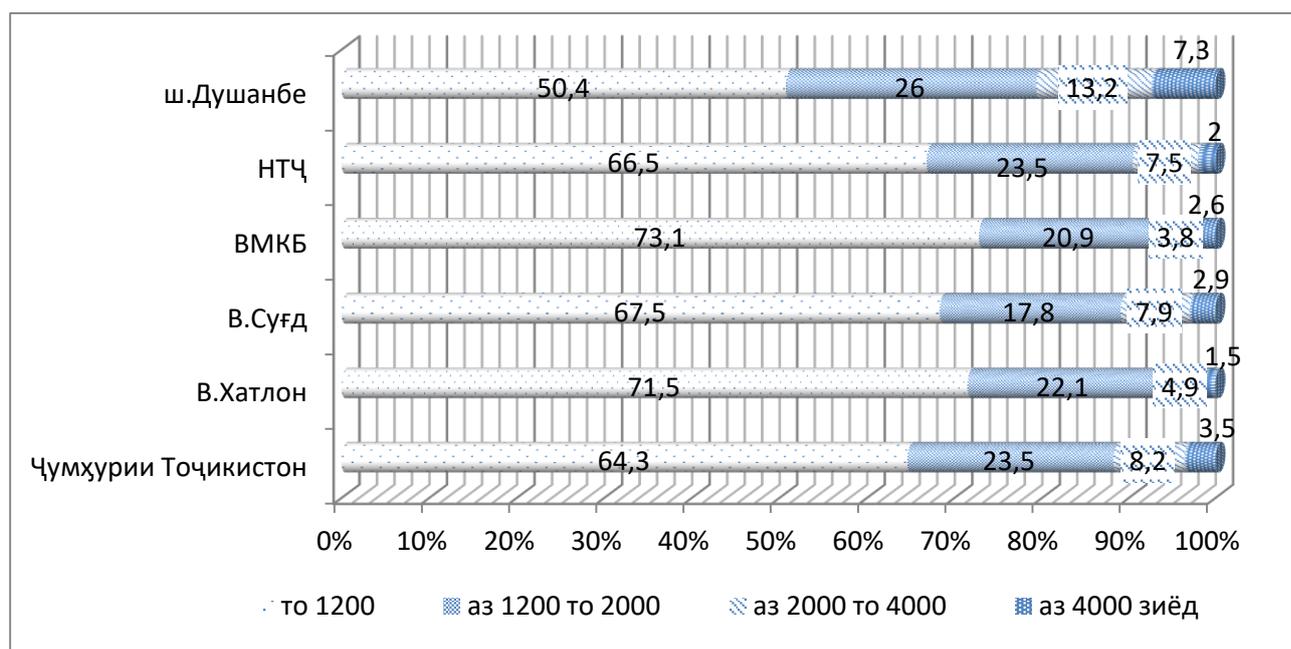
Дараҷаи бештари коҳишёбии сатҳи бекорӣ ба вилояти Хатлон рост омада, ба ҳисоби миёна ҳамасола 1157 нафар ё 5,6%-и кам гардидааст. Дар ВМКБ, НТЧ ва ш. Душанбе ҳолати афзоишёбии бекорони расмӣ ба назар расида, дар давраи омӯхташаванда суръати барзиёдшавии миёнаи афзоиш муттаносибан 7,6%, 5,5% ва 6,9%-ро ташкил мекунад, ки пайомадҳои нек надорад.

Ба андешаи мо, яке аз сабабҳои асосии афзоиши нишондиҳандаи бекорӣ ва қувваи кории истифоданашуда дар иқтисодиёти минтақаҳои ҷумҳурӣ, нисбатан кам будани музди миёнаи меҳнати кормандони кироя ба шумор меравад. Тибқи маълумотҳои оморӣ нишондиҳандаи музди миёнаи меҳнати кормандони кироя сол то сол тамоюли афзоиш ёбӣ дорад.

Дар рафти таҳқиқоти диссертатсионӣ маълум гардид, ки дараҷаи қувваи корӣ, шуғл ва шумораи миёнаи кормандон аз музди меҳнати миёнаи моҳона дар минтақаҳои ҷумҳурӣ дар шаклҳои гуногун вобастагӣ дорад. Яъне, дар мавриди аввал баробари афзоиши музди меҳнати миёнамоҳона нишондиҳандаи шумораи миёнасолонаи кормандон афзоиш ёфта, дар мавриди дувум баръакс коҳиш меёбад, пас зарурияти таҳқиқи оморӣ масъалаи мазкур ба миён меояд. Ҳамзамон ҳолати бозори меҳнатро бе таҳқиқи тағйирёбии музди меҳнати миёнаи моҳонаи кормандон тасаввур кардан ғайриимкон аст. Аз рафти таҳқиқ маълум гардид, ки нишондиҳандаи миёнамоҳонаи музди меҳнат дар ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурӣ сол то сол афзоиш ёфта истодааст.

Дар рафти таҳқиқоти диссертатсионӣ ошкор карда шуд, ки дараҷаи музди меҳнати миёна то 1200 сомони ро дар вилояти ВМКБ 73,1% ва Хатлон 71,5%-и шумораи умумии кормандон мегиранд. Дар вилояти Суғд музди

меҳнати то 1200 сомони 67,5%-и шумораи умумии кормандони корхона ва ташкилотҳо мегиранд.⁵⁸

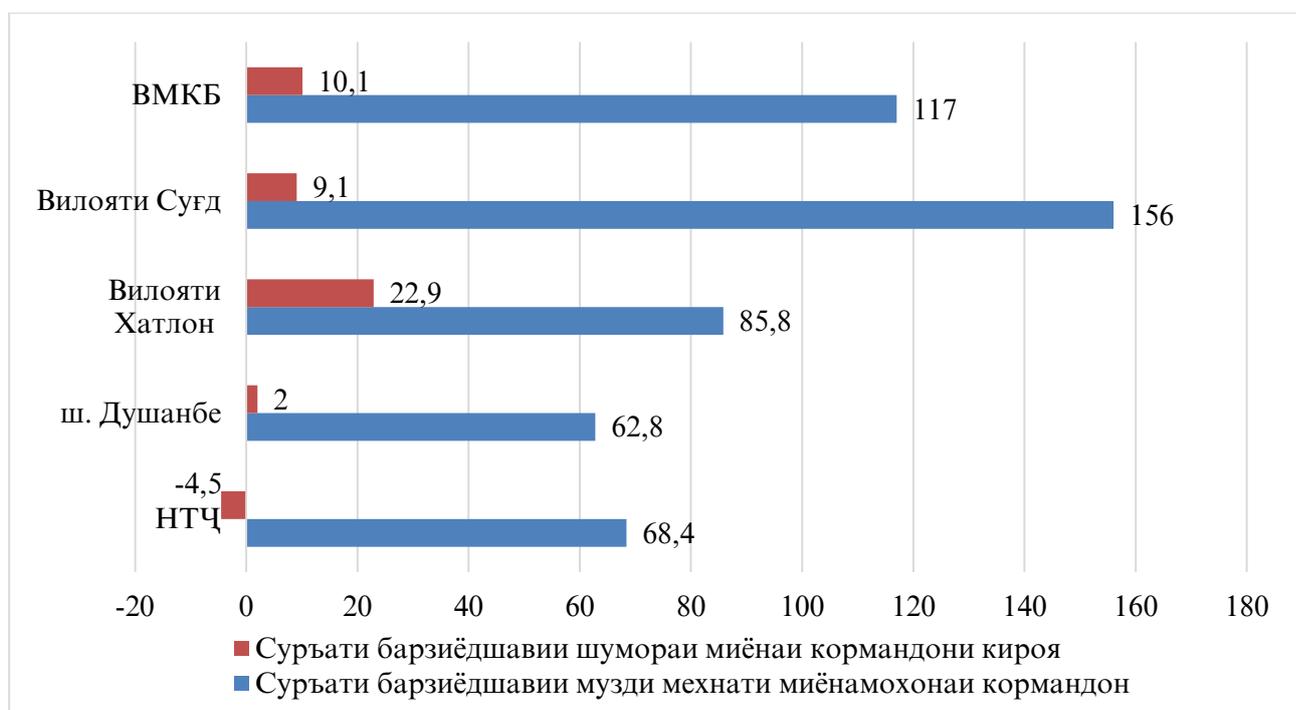
Диаграммаи 2.2.2. - Гурӯҳбандии шумораи кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳо аз рӯи андозаи музди меҳнат дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2021 (бо %)

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С. 145.

Нишондиҳандае, ки аз фаъолияти самараноки бозори меҳнат ва беҳдошти сатҳи зиндагии аҳоли дарак медиҳад, ба ш. Душанбе рост меояд. Чунончи, дар соли 2021 ҳиссаи аҳолии даромади то 1250 сомони гиранда 50,4% ва 8,0%-и аҳолии машғул аз 4000 сомони бештар музди меҳнат мегиранд.

Тағйирёбии афзоиши миёнамоҳонаи музди меҳнат ва шумораи миёнасолони кормандони кироҷро барои минтақаҳои ҷумҳурӣ дар шакли диаграммавӣ пешниҳод менамоем.

⁵⁸ Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С. 145.

Диаграммаи 2.2.3. - Тағйирёбии афзоиши миёнамоҳонаи музди меҳнат ва шумораи миёнасолонани кормандони кирояи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021 нисбати соли 2014, бо ҳисоби %.

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С. 190-228.

Аз маълумотҳои диаграммаи 2.2.3. маълум гардид, ки дар солҳои 2014-2021 дар бештари минтақаҳои ҷумҳурӣ баробари афзоиши нишондиҳандаи миёнамоҳонаи музди меҳнат, шумораи миёнасолонани кормандони кироя низ зиёд шудааст. Танҳо дар НТЧ ҳолати баръакс ба назар мерасад, яъне суръати барзиёдшавии миёнамоҳонаи музди меҳнат - 4,5% ва шумораи миёнасолонани кормандони кироя 68,4%-ро ташкил мекунад. Дар вилояти Суғд дар ин давра барзиёдшавии назарраси нишондиҳандаҳо дида мешавад, яъне 9,1%-и барзиёдшавии шумораи миёнасолонани кормандон ва 156%-и барзиёдшавии музди меҳнати миёнасолонани. Дарачаи ин нишондиҳандаҳо мутаносибан дар вилояти Хатлон 22,9% ва 85,8%, ВМКБ 10,1% ва 117%, ш. Душанбе 2% ва 62,8%-и барзиёдшавӣ рост меояд, ки ҳолати беҳбуди нишондиҳандаҳоро тавсиф мекунад.

Яке аз нишондиҳандаи асосии рушдиҳандаи бозори меҳнати минтақа, шумораи миёнасолонани кормандони кироя дар соҳаҳои гуногун мебошад. Дарачаи ин нишондиҳанда дар минтақаҳои ҷумҳурӣ мунтазам тағйир меёбад. Сатҳи тағйирёбии шумораи миёнасолонани кормандони кироя дар

минтақаҳо бо воситаи нишондиҳандаҳои тағйирёбии сохторӣ, аз ҷумла индекси тафовути сохторӣ таҳлил намудан мумкин аст.⁵⁹

Ҷадвали 2.2.3. - Шумораи миёнасолони кормандони кироя дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҳазор нафар)

Минтақаҳо	Соли 2014		Соли 2021		d ₁ -d ₀	(d ₁ -d ₀) ²
	Шумораи миёнасолони кормандони кироя (ҳазор нафар)	d ₀ (ҳисса дар маҷмуъ)	Шумораи миёнасолони кормандони кироя (ҳазор нафар)	d ₁ (ҳисса дар маҷмуъ)		
НТҶ	114,8	10,6	109,6	8,9	1,7	2,89
Суғд	401,5	37,0	438,0	35,4	1,6	2,56
Хатлон	396,1	36,6	486,6	39,3	2,7	7,29
ВМКБ	22,8	2,1	25,1	2,0	0,1	0,01
ш. Душанбе	148,4	13,7	178,1	14,4	0,7	0,49
Σ	1083,6	100,0	1237,4	100,0	6,8	13,24

Сарчашма: Бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С. 227-228

Барои таҳқиқи тағйирёбии сохторӣ нишондиҳандаҳои зерин ҳисоб карда мешаванд:

Кoeffитсиенти хаттии тағйирёбии мутлақи сохторӣ:

$$S_d = \frac{\sum |d_1 - d_0|}{n} = \frac{6,8}{5} = 1,36 \text{ банди фоиз тағйир ёфтааст.}$$

Аз натиҷаи ҳисоби нишондиҳандаҳои тафовути сохторӣ баръало маълум аст, ки дар сохтори шумораи кормандони кироя тағйироти назаррас ба вучуд омадааст. Тасдиқи ин гуфтаҳо ҳисоби нишондиҳандаҳои тафовути сохторӣ мебошад. Яъне коэффитсиенти квадрати тағйирёбии мутлақи сохторӣ ва индекси тафовути сохторӣ ба андозаи 2.58 б.ф. ва 2,88 б.ф. тағйир ёфтаанд.

$$S_q = \sqrt{\frac{\sum (d_1 - d_0)^2}{n}} = \sqrt{\frac{13,24}{5}} = 1,63 \text{ б. ф.}$$

$$I_{\text{таф}} = \frac{1}{2} \sum (d_1 - d_0) = \frac{1}{2} \times 6,8 = 3,4 \text{ б. ф.}$$

Дар маҷмуъ ҳамаи нишондиҳандаҳои ҳисобгардида аз он шаҳодат медиҳад, ки сохтори шумораи миёнасолони кормандон дар сатҳи ҷумҳурӣ соли 2021 нисбат ба соли 2014 қисман тағйир ёфтаанд. Хусусан ин тағйирёбӣ

⁵⁹ Костюк Л.Д. Рынок труда. Учебное пособие для подготовки бакалавров по направлению «Экономика» [Текст] / Л.Д. Костюк. – М.: МИИТ, 2013. – 161 с.

бештар барои давраи омӯхташаванда ба вилояти Хатлон 22,8% ва ш. Душанбе 20,0% рост меояд. Дар ВМКБ сатҳи ин нишондиҳанда ба 10,1%, дар вилояти Суғд 9,1% ва дар НТЧ бошад, баръакс ҳолати коҳиш 4,5% ба назар мерасад.

Бо мақсади пурра инъикос намудани сатҳи тағйирёбии нишондиҳандаҳои мазкур аз усули таҳлили индексӣ истифода мебарем, зеро усули индекси таҳлил яке аз усулҳои маъмул ва бештар истифодашаванда барои таҳқиқи равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ буда, дар омор доираи истифодабарии васеъ дорад. Дар таҳқиқи равандҳои гуногун, аз ҷумла бозори меҳнат, имконияти ба таври васеъ истифода бурдани усули индексӣ ҷой дорад, чунки бо ин васила мо ҳолат ва хусусиятҳои ин бозорро ошкор намуда, онро ҳамаҷониба таҳлил ва баҳо дода метавонем. Зеро индекс аслан нишондиҳандаи нисбие мебошад, ки тағйирёбии миёнаро дар макон ва замон ифода намуда, ҳодисаҳои мураккабе, ки онҳоро бо якдигар ҷамъ намудан мумкин нест, меомӯзад.⁶⁰

Ҷадвали 2.2.4. - Шумораи миёнасолони кормандон ва музди меҳнати миёнамоҳона дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2014-2021

	Соли 2014		Соли 2021	
	Шумораи миёнасолони кормандони кироя (ҳазор нафар)	Музди меҳнати миёнамоҳонаи кормандон (сомонӣ)	Шумораи миёнасолони кормандони кироя (ҳазор нафар)	Музди меҳнати миёнамоҳонаи кормандон (сомонӣ)
НТЧ	114,8	756,86	109,6	1274,72
Суғд	401,5	645,72	438,0	1418,81
Хатлон	396,1	615,23	486,6	1143,19
ВМКБ	22,8	672,04	25,1	1459,28
ш. Душанбе	148,4	1402,68	178,1	2282,97
Нишондиҳандаи миёна				
	216,72	818,51	247,48	1515,79

Сарчашма: Бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2022. – С. 227-233

Бо истифода аз усули индексҳои омории фонди музди меҳнатро барои тамоми минтақаҳои Тоҷикистон таҳлил менамоем.

⁶⁰ Колесников, И.И. Статистика [Текст] / И.И. Колесников. – М.: Новое знание, 2006. – С. 142.

$$I_1 = \frac{\sum P_1 q_1}{\sum P_0 q_1} = \frac{1760649230}{931833646} = 1,89 \text{ ё } 89\%.$$

$$\Delta_1 = \sum p_1 q_1 - \sum p_0 q_1 = 1760649230 - 931833646 = 828815584 \text{ сомонӣ.}$$

Дар натиҷаи ҳисоб муайян гардид, ки фонди музди меҳнат дар тамоми минтақаҳои ҷумҳурии танҳо аз ҳисоби зиёд гардидани меъёри музди меҳнат дар соли 2021 нисбат ба соли 2014-ум 89% ва бо нишондиҳандаи мутлақ 828815584 сомонӣ афзудааст.

Акнун тағйирёбии фонди музди меҳнатро аз ҳисоби тағйирёбии шумораи миёнасолони кормандон дар бозори меҳнат барои тамоми минтақаҳои ҷумҳурии дида мебароем:

$$I_2 = \frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0} = \frac{931833646}{813316935} = 1,146 \text{ ё } 14,6\%$$

$$\Delta_2 = \sum q_1 p_0 - \sum q_0 p_0 = 931833646 - 813316935 = 118516711 \text{ сомонӣ}$$

Дар давраи таҳлилгардида ҳаҷми фонди музди меҳнат аз ҳисоби тағйир ёфтани шумораи миёнасолони кормандон 118516711 сомонӣ ё 14,6%, соли 2021 дар муқоиса бо соли 2014 зиёд гардидааст.

Ҳамзамон бо истифода аз индекси агрегатӣ (муттаҳид кардашуда) тағйирёбии фонди умумии музди меҳнатро аз ҳисоби ҳарду омил (шумораи миёнасолони кормандон ва фонди музди меҳнат) дида мебароем.

$$I_3 = \frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_0 p_0} = \frac{1760649230}{813316935} = 2,16 \text{ ё } 216\%$$

$$\Delta_3 = \sum q_1 p_1 - \sum q_0 p_0 = 1760649230 - 813316935 = 947332295 \text{ сомонӣ.}$$

Яъне тағйирёбии фонди музди меҳнат аз ҳисоби афзудани шумораи миёнасолони кормандон ва музди меҳнати миёнамоҳона дар тамоми минтақаҳои кишвар дар давраи таҳлилгардида 947332295 сомонӣ ё 116% афзоиш дорад. Дурустии натиҷаи ҳисобро бо воситаи усули индексӣ чунин месанҷем:

$$I_3 = I_1 \times I_2 = 1,89 * 1,146 = 2,16 \text{ ё } 216\%:$$

$$\Delta I_3 = \Delta I_1 + \Delta I_2 = 828815584 + 118516711 = 947332295 \text{ сомонӣ}$$

Аз натиҷаи ҳисоб ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ҳаҷми фонди музди меҳнат дар тамоми минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2021 нисбат

ба соли 2014-ум 116% зиёд гардида, шумораи миёнасолони кормандон бошад дар ин муддат 20% ва ҳаҷми умумии хароҷоти фонди музди меҳнат ба андозаи 62,8% барзиёд шудааст. Яъне ҳаҷми фонди музди меҳнат бо назардошти ду омил: шумораи миёнасолони кормандон ва афзоиши меъёри музди меҳнати миёнамоҳонаи кормандон 947332295 сомонӣ афзудааст. Ҳамзамон аз ҳисоби зиёд гардидани ҳаҷми музди меҳнат ба миқдори 828815584 сомонӣ ё 89% ва аз ҳисоби тағйир ёфтани шумораи миёнасолони кормандон бошад 118516711 сомонӣ ё 14,6% афзоиш ёфтааст.

Тағйирёбии сатҳи музди меҳнати миёнамоҳонаи кормандонро бо воситаи низоми индексҳои таркибашон доимӣ, тағйирёбанда ё сохторашон тағйирёбанда муайян кардан имконият дорад.⁶¹ Индекси музди меҳнати миёнамоҳонаи кормандонро барои тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ, ҳамчун индекси таркибаш тағйирёбанда бо истифода аз маълумотҳои ҷадвали 2.2.4. чунин муайян мекунем.

$$I_l = \frac{\sum F_1}{\sum T_1} \div \frac{\sum F_0}{\sum T_0} = \frac{\sum l_1 T_1}{\sum T_1} \div \frac{\sum l_0 T_0}{\sum T_0} = \frac{1760649230}{1515,79} \div \frac{813316935}{818,51} = 1,168 \text{ ё } 116,8\%$$

Натиҷаи ҳисоби ин индекс барои тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ маънои онро дорад, ки дар давоми солҳои 2014-2021 ба ҳисоби миёнасолони музди меҳнати миёнамоҳонаи кормандон 16,8%-и афзудааст.

Қимати бадастовардашудаи ин индекс ҳамчунин аз индексҳои таркибашон доимӣ ва тағйирёбии сохторӣ иборат аст. Дигар хусусияти индексҳои оморӣ аз он иборат аст, ки бо воситаи онҳо имконияти муқоисакунонии ҳодисаҳо дар ҳудудҳои муайян ё минтақаҳои гуногун ҷой дорад. Яъне бо воситаи индексҳои ҳудудӣ мо имконият дорем, ки тағйирёбии фонди музди меҳнатро дар минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ муқоиса намоем. Барои мисол, индекси одии ҳудудиро истифода бурда, тағйирёбии ҳаҷми фонди музди меҳнатро дар вилояти Суғд дар муқоиса бо вилояти Хатлон дида мебароем.

⁶¹ Мачидов А.А. Татбиқи усули индекси таҳлил дар омӯзиши таркиби бозори меҳнат [Матн] / Мачидов А.А // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе. – 2022. – № 4/1 (43). – С. 138-142.

$$I_{C/X} = \frac{\sum L_C T_C}{\sum L_X T_X} = \frac{1418,81 * 438,0 + 645,72 * 401,5}{1143,19 * 486,6 + 615,23 * 396,1} = \frac{880695,36}{799968,86} = 1,101: \text{ё } 10,1\%$$

Аз ин ҷо бармеояд, ки ҳаҷми умумии фонди музди меҳнат дар вилояти Суғд нисбат ба вилояти Хатлон 10,1% ё 80726503 сомони зиёд гардидааст.

Натиҷаи истифодабарии усули индекси таҳлил имконият дод, ки таркиб ва ҳолати бозори меҳнат таҳқиқ гардида, тағйирёбии сохторӣ ва ҳудудии он дар минтақаҳои кишвар ошкор гардад. Бо истифода аз ин усул ва дастрасии маълумотҳои омори расмӣ муайян гардид, ки афзоиши индекси музди меҳнати ҳақиқӣ дар муқоиса бо индекси нархҳои истеъмоли бештар буда, аз афзоиши музди меҳнати ҳақиқӣ ва бештар гардидани сатҳи зиндагии кормандон шаҳодат медиҳад.

Ҳамин тариқ, дар ҷумхури баробари афзоиш ёфтани шумораи захираҳои меҳнатӣ сол то сол нишондиҳандаи қувваи кории дар иқтисодиёт истифоданашуда ва сарбории демографӣ зиёд шуда истодааст ва ҳалли ин масъала аз даромади миёнаи пулӣ ва пардохтҳои иҷтимоӣ нисбатан вобастагӣ дорад. Бо мақсади ба эътидол овардани ин раванд зарур аст, ки дар сатҳи макроиқтисодӣ чораҳои зарурӣ андешида шаванд, ба монанди ташкили ҷойҳои нави корӣ дар заминаи ба назар гирифтани дараҷаи талабот ва ҷалби бевоситаи ин захираҳо ба раванди истеҳсолоти ҷамъиятӣ.

2.3. Таҳқиқи омории шароит ва омилҳои таъсиррасон ба нишондиҳандаҳои бозори меҳнати вилояти Суғд

Ислоҳоти иқтисодӣ, ки ба таври объективӣ амалӣ мешавад, ду ҷанба дорад: миллӣ – ташаккули низоми бозори иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар саросари Тоҷикистон; минтақавӣ – ташаккули бозори минтақавӣ, ки соҳаи ташаккул ва истифодаи манбаъҳои маҳаллии меҳнатӣ, истеҳсолӣ, истеъмоли ва молиявиро фаро мегирад. Алоқамандии самтҳои мазкурӣ ислоҳот на танҳо ба пайдарпайии мантиқии умумӣ ва хусусӣ, балки ба он вобаста аст, ки ҳар яке аз онҳо наметавонанд алоҳида татбиқ карда шаванд. Ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон барои таҳкими идоракунии хоҷагидорӣ дар

минтақаҳо онро дар назар дорад, ки ба афзоиши нақши худидоракунӣ ва фаъолшавии аҳоли мусоидат менамояд.

Вазъ дар бозори меҳнат дар зери таъсири омилҳои гуногуни танзимкунандаи ҳам берунӣ ва ҳам дохилӣ ташаккул меёбад. Ба назари мо ба омилҳои асосии берунӣ инҳо тааллуқ доранд:

1. Ҷаҳонишавӣ ва ҷаҳоникунӣ иқтисодиёт, афзоиши рақобат дар бозори байналхалқии меҳнат.
2. Тақсимооти байналмилалӣ меҳнат, омилҳои демографӣ ва таълимӣ.
3. Пешрафти илмию техникӣ ва рушди технологияҳои навини иттилоотӣ.
4. Мушкилоти муҳити зист.

Ҷаҳонишавии иқтисодиёт тақвияти пурраи тақсимооти байналхалқии меҳнат мебошад, ки тафриқаи фаъолияти иқтисодӣ, тавсеаи шаклҳои мухталифи ҳамкорӣ ва мубодилаи натиҷаҳои ниҳоии фаъолият дар байни кишварҳоро ба миён меорад. Ин ба рушди бозори ҷаҳонӣ ва рушди босамари истеҳсолот дар ҳар як кишвар оварда мерасонад. Ҷаҳонишавии иқтисодиёт ба фаъолияти бозори меҳнат, ба сохтори ҷойҳои корӣ, тағйирёбии онҳо, сифати қувваи корӣ, зудҳаракатӣ ва муҳоҷирати меҳнатӣ таъсир мерасонад.

Ба гурӯҳи мазкур, инчунин омилҳои беруна дохил мешаванд, ки ба гузаронидани сиёсати макроиқтисодии иқтисоди миллӣ алоқаманд аст. Ин ва сиёсати ғоизҳои баланди маблағгузорӣ ба баромадани сармоя аз кишвар, равандҳои дар бозори байналмилалӣ гузаранда, ба афзоиши пешниҳоди меҳнат, мутавозунии шумораи қувваи корӣ аз шумори ҷои кор, пардохти меҳнат ва ғайра таъсир мерасонад. Ташкили бозори байналмилалӣ меҳнат аз он шаҳодат медиҳад, ки равандҳои ҳамгироии глобалӣ на танҳо дар соҳаҳои иқтисодиёт ва технология мегузаранд, балки ба соҳаҳои муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ низ алоқаманданд ва хусусияти ҷаҳониро касб мекунанд. Ҷаҳонишавии иқтисодиёт бо болоравии сатҳи муҳоҷирати берунӣ аҳолии фаъоли Тоҷикистон, аз рӯйи қоида, аз ҳисоби муҳоҷирати меҳнатӣ оварда мерасонад.

Ба гурӯҳи дуоми омилҳо муносибатҳои байналмилалии меҳнатӣ ва инчунин муносибатҳои бозори меҳнати маҳаллии кишварҳои алоҳида, иттиҳодияҳои фаъолияти иқтисодиашон муттаҳид дохил мешаванд. Дар шароити ҳамгирии байналмилалии иқтисодиёт, на танҳо баробар намудани талабот ва пешниҳоди қувваи корӣ, балки баробаркунии сатҳи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии кишварҳои гуногуни ҷаҳон сурат мегирад, ки бевосита ба зудҳаракатии қувваи корӣ таъсир мерасонад.

Гурӯҳи сеюми омилҳо ба ҷорӣ намудани дастовардҳои илму техника дар истеҳсолот ва паҳн намудани технологияи иттилоотӣ алоқаманданд, ки на танҳо ба самаранокии истеҳсолот ва рушди иқтисодӣ таъсир мерасонанд, балки сохтори иқтисоди миллӣ ва бозори меҳнатро тағйир медиҳад. Муайян кардани таъсири технологияи иттилоотӣ дар фаъолияти бозори меҳнат душвор аст, зеро технологияҳои вучуд доранд, ки ҷойи корӣ эҷод мекунанд ва технологияҳои ҳастанд, ки шумораи онро коҳиш медиҳанд. Албатта, муайян намудани таъсири технологияи иттилоотӣ ба фаъолияти бозори меҳнат ба таври кифоя мушкил аст, ки кадоме аз онҳо ҷойи корӣ месозанд ва ё шумораи онро ихтисор мекунанд. Аз як тараф, ҳолати мазкур рушди назарраси талабот ба кормандонро пешбинӣ мекунанд, ки метавонанд иттилооти гирифташударо таҳлил кунанд ва аз он пеш гузаранд, аз тарафи дигар автоматикунони истеҳсолот ба коҳиш ёфтани талабот ба кормандоне оварда мерасонад, ки кори муайяно ба таври касбӣ иҷро мекунанд. Рушди илму техника бунёди ҷамъиятии иттилоотиро пешбинӣ мекунанд.

Гурӯҳи чоруми омилҳо ба ҳолати экологӣ алоқаманданд, зеро саломатии миллат мустақиман ба ҳолати муҳити зист (тозагии ҳаво, об, замин) вобаста аст ва ба давомнокии ҳаёти меҳнати аҳоли таъсири мустақим мерасонанд.

Ба омилҳои дохилӣ таъсири омилҳои сохташудае дохил мешавад, ки бевосита дар ҳудуди бозори меҳнат ҷойгиранд, ба монанди зухурот ва равандҳо дар фаъолияти меҳнатӣ ва муносибатҳои иҷтимоию меҳнатӣ. Омилҳои дохилӣ тобеанд ва вобаста ба самтҳои стратегии рушди кишвар

ҳамкорию мутақобила доранд. Онҳо ба шаш гурӯҳ тақсим мешаванд: ҳуқуқӣ; демографӣ; иқтисодӣ; иҷтимоӣ; ташкилӣ; равонӣ.

Ба омилҳои ҳуқуқӣ, пеш аз ҳама, таъминоти меъёрӣ-ҳуқуқии танзимкунандаи фаъолияти бозори меҳнат дохил мешаванд. Қонунгузорию Қумҳурии Тоҷикистон дар бораи меҳнат ва Конституцияи Қумҳурии Тоҷикистон, Кодекси меҳнати Қумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Қумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли», Қонуни Қумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи меҳнат», ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ така мекунад.

Омилҳои ҳуқуқӣ салоҳияти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҳуқуқии вазъи мақомоти ҳокимияти маҳаллиро оид ба идоракунии захираҳои меҳнатӣ муайян мекунад. Мақсади онҳо ташкили майдони ҳуқуқии механизми фаъолияти минтақавии шарикӣ иҷтимоӣ ба шумор меравад. Маҳз чунин майдон дар шароити рушди ба таври иҷтимоӣ мутобиқшудаи иқтисодиёт қодир аст, ки манфиатҳоро дар сатҳи субъектҳои хоҷагидорӣ, ҳудудӣ, ҳукумат, иттиҳоди кормандони кироияи касбӣ муттаҳид намояд.

Барои тамоми кишварҳо заминаи асосии таъмини рушди устувор ва мутавозӣ ин рушд додани минтақаҳои онҳо мебошад.

Қайд кардан бо маърид аст, ки Ҳукумати Қумҳурии Тоҷикистон бо мақсади рушди минтақаҳои қумҳурӣ, номгӯи чорабиниҳоро дар Стратегияи миллии рушди Қумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 пешбинӣ намудааст. Зеро, рушди минтақаҳои кишвар сатҳи муҳимтарини татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ буда, ҳамчун нуқтаи ниҳоии тамоми кӯшишҳои қатъии ҳукумат дар самтҳои афзалиятнок дида баромада мешавад: аз қумла, таъмини сатҳи қобили қабули амнияти энергетикӣ ва озукаворӣ, рушди имконоти коммуникатсионии кишвар ва вусъатдиҳии шуғли пурмаҳсул.⁶²

---

⁶² Стратегияи миллии рушди Қумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [Матн]. – Душанбе, 2016. – С. 42.

Омилҳои демографӣ ба фаъолияти бозори меҳнат ва ба самаранокии он таъсир мерасонанд. Ба онҳо дохил мешаванд: таваллуд, фавт, муҳоҷирати аҳолии синну соли қобили кор, сохтори синнусолии аҳоли ва ғайра.

Омилҳои демографӣ хусусан шумораи аъзоёни хонавода ба сатҳи хароҷоти аҳоли ва сатҳи зиндагӣ низ таъсир мерасонанд, зеро дар хонаводаҳое, ки аз як нафар аъзо таркиб ёфтаанд, ҳиссаи хароҷотҳои истеъмоли аз 800 сомони бештар ба 42,1%-и ин хоҷагиҳо рост меояд. Хонаводаҳое, ки шумораи аъзоёни хоҷагӣ аз 5 нафар зиёд аст, танҳо дар 1,8%-и онҳо ҳиссаи хароҷотҳои истеъмоли аз 800 сомони бештарро ташкил мекунад. Хонаводаҳое, ки шумораи аъзоёнашон 4-нафарӣ мебошанд, дар 15,4%-и онҳо ҳиссаи хароҷотҳои истеъмоли аз 200 то 240 сомони ба ҳар нафари он рост меояд.⁶³

Бояд дар назар дошт, ки дараҷаи таъсири омилҳои демографӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ яқсон набуда, олимони соҳаи иқтисодиёт бо тавзеҳоти гуногун онро шарҳ медиҳанд. Масалан, муҳаққиқони тоҷик Саидова М.Х., Қурбонов А.Р. ва Холов Р.М чунин мешуморанд, ки ба бозори меҳнати вилояти Хатлон омилҳои зерин бештар таъсиррасон мебошанд: сатҳи баланди таваллуд дар деҳот; суръати баланди солонаи қувваи корӣ; норасоии ҷойҳои нави корӣ; набудани талабот ба меҳнат дар бозори меҳнат; номувофиқатии байни музди меҳнат ва талаботи воқеии қувваи корӣ; пайдоиши шаклҳои дигари шуғл; мавҷудияти муҳоҷирати меҳнатии хориҷӣ ва ғайра.⁶⁴

Мо чунин мешуморем, ки таъсири афзоиши нишондиҳандаҳои таваллуд ва қувваи корӣ ба бозори меҳнати минтақа назаррас намебошад, зеро ин нишондиҳандаҳо сол то сол дар минтақаҳои ҷумҳурӣ тамоюли коҳишбӣ доранд. Аз дигар тараф муҳоҷирати меҳнатӣ барои бозори меҳнат бештар нишондиҳандаи натиҷавӣ доништа мешавад, зеро аз сабаби набудани ҷойи

---

⁶³ Барфиев К.Х. Статистический анализ структуры расходов населения как основной показатель уровня жизни [Текст] / К.Х. Барфиев, С.С. Мирзоев, Ф.М. Ахмадов // Таджикистан и современный мир. – 2019. – № 4 (67). – С. 191-206.

⁶⁴ Саидова М.Х. Особенности и проблемы безработицы и пути их снижения в Хатлонской области [Текст] / М.Х. Саидова, А.Р. Курбонов, Р.М. Холов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. Социальные науки, экономика и бизнес. – 2019. – № 1 (26). – С. 75.

кори мувофиқ, музди меҳнати ғайриқаноатбахш ва дигарҳо сурат мегирад. Дар ин замина шуғли ғайрирасмӣ (сохтмон, хизматрасонии нақлиётӣ, муҳоҷирати меҳнати берунмарзӣ) зиёд гардида, ҳиссаи қувваи кори истифоданашуда афзоиш меёбад.

Ба омилҳои иқтисодӣ – омилҳои дохил мешаванд, ки ба рушди қувваҳои истеҳсоли, пулиро қарзӣ, буҷетӣ-молиявӣ, сиёсати берунии иқтисодии давлат алоқаманд буда, бевосита ба сатҳи фаъолияти бозори меҳнат таъсир мерасонанд. Ин ҳолати макроиқтисодӣ ва азнавсозии сохтори иқтисодӣ, бӯҳрони иқтисодӣ, инкишофи илмӣ-техникӣ ва ғайра мебошад. Дар фарқият бо омилҳои ташкилӣ, натиҷаи таъсири омилҳои иқтисодӣ на фаврӣ, балки баъд аз муҳлати дуру дароз мушоҳида мешаванд.

Аз шумораи омилҳои иқтисодӣ, метавон муҳимтарини онҳоро чундо намоем:

а) суръати баланди шуғл дар соҳаи ғайриистеҳсоли, сатҳи баланди талабот ба қувваи корӣ, кормандони кироҷро ҳавасманд мекунад;

б) хусусияти сиёсати сармоягузорӣ – сармоягузори баланд ба тағйироти босифат дар техника ва технология, сермахсулии истеҳсолот, инчунин ба тағйирёбӣ дар сифати қувваи корӣ (сатҳи маълумотнокӣ ва касбӣ-квалификасионии он) бурда мерасонад.

в) сатҳи рушди қувваҳои истеҳсоли, ки бевосита ба фаъолияти бозори меҳнат таъсир мерасонанд.

Ба омилҳои иҷтимоӣ онҳое дохил мешаванд, ки бо фаъолияти ҳаётии кормандон дар бозори меҳнат алоқаманданд: сатҳи зиндагии аҳоли, андозаи музди меҳнати воқеӣ ва пардохтҳои иҷтимоӣ, дараҷаи ташкили кормандони кироҷ ва корфармоён, рушди шарикӣ иҷтимоӣ, сатҳи маълумотнокӣ ва касбии қувваи корӣ ва ғайра.

Омилҳои иҷтимоӣ бевосита бо ҷалби аҳолии фаъоли иқтисодӣ ба фаъолияти меҳнатӣ таъсир мерасонад. Ва ин бо сабаби ҳавасмандгардонии иҷтимоӣ-равонӣ ба меҳнат сурат мегирад, ки дар назар дорад:

а) баланд бардоштани сатҳи маълумотнокии аҳоли, рақобатнокӣ, суръатнокӣ касбӣ, аз худ намудани технологияҳои навтарин, инкишофи илмӣ-технологиро тақвият мебахшад;

б) рушди босамари инфрасохторҳои иҷтимоӣ, ба афзоиши неқӯаҳволии моддии аҳоли, вазъи руҳии он, беҳбудии шароити такрористеҳсолкунии аҳоли, сатҳи баланди шуғл оварда мерасонад;

в) такмили сохтори иҷтимоии аҳоли – барқарорсозии ғаври ва такмили сохтори иҷтимоию касбии кадрҳо, пайдоиши шаклҳои пешқадами ташкили кор, баланд бардоштани сатҳи муҷаҳҳазгардонии техникий меҳнат, баланд бардоштани ҳиссаи меҳнати фикрии кормандон, омода кардани қувваи кории баландихтисос, беҳбудии шароити санитарӣ ва гигиениӣ меҳнатӣ, бартарарф намудани меҳнати вазнини ҷисмонӣ, таъмини беҳатарии меҳнат ва ғайра;

г) таъмини шароити мусоиди экологӣ – ба тозагии муҳити атроф, беҳтар намудани саломатии аҳоли ва такмил додани ҷузъҳои сифатии он мусоидат мекунад.

Омилҳои ташкилӣ бо тағйироти механизми хоҷагидорӣ дар натиҷаи ташаккули муносибатҳои нави иҷтимоӣ-меҳнатӣ дар бозори меҳнат алоқаманд аст. Ба вай хусусигардонии моликияти давлатӣ, рушди соҳибкорӣ, тиҷорати хурд, шуғли мустақилона, сиёсати давлатии шуғли аҳоли, муфлисшавии корхонаҳои пардохтнопазир ва ғайраро марбут медонанд.

Омилҳои ташкилӣ дар фаъолияти бозори меҳнат инҳоянд:

➤ мавҷудияти низоми институтҳои таълимӣ, бозомӯзӣ ва тағйири ихтисоркунии қувваи корӣ;

➤ ҳамкории корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо бо хадамоти шуғли аҳоли оид ба мавҷудияти ҷойҳои корӣ ва вазифаҳои ҳолӣ;

➤ пешниҳоди ҷойҳои корӣ барои ҷавонон, рушди ҳамкорӣ байни муассисаҳои таълимӣ ва корхонаҳо;

➤ ташкили марказҳои шуғл ва тамоюли касбӣ, машваратҳо ва интиҳоби касбӣ барои баланд бардоштани малакаҳо ва тағйири касб намудани кормандон;

➤ ташаккули шабакаи гуногунпахлуи марказҳои шуғли аҳолии минтақавӣ, ки ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ, аз ҷумла дар деҳот, дар минтақаҳои сустрӯшдӯбанда, минтақаҳои дурдасти кишвар мусоидат мекунад, сахми худро хоҳад гузошт;

➤ таҳияи барномаҳои минтақавии шуғли аҳоли бо дарназардошти хусусият ва бартариятҳои инкишофи муносибатҳои иҷтимоию меҳнати минтақаҳои алоҳида.

Ба омилҳои раванӣ фазои маънавӣ-психологиро дар ҳайати кормандон, суботи ҷои кор ва даромад, муносибатҳои байникасбӣ, ки тафовут дар музди меҳнатро ҷуброн менамоянд. Азбаски касбҳо байни ҳам бо ҷозибадорӣ, шароит ва муҳтавои фаъолият фарқ мекунанд, фарқият дар маълумотнокӣ, омӯзиши категорияҳои гуногуни мутахассисон, мавҷудияти хатари бадшавии саломатӣ, дараҷаи эътимод, ки корфармо маҷбур аст ба корманд зоҳир кунад, эҳтимолияти муваффақият дар ин ё он соҳаи муайяни фаъолиятро ба вуҷуд меорад.

Илова бар ин, фарқият дар вазъият, нуфузнокии намудҳои гуногуни фаъолият, тафовут дар шароити иҷрои корҳо, фарқият дар шароити ҷуғрофӣ ва иқлимӣ шароити фаъолияти корӣ вуҷуд дорад.

Барои фаҳмидани механизми фаъолияти бозори меҳнати минтақа, таҳияи нақшаи концептуалӣ, ки таъсири берунӣ ва омилҳоро дар равандро ва дар натиҷаҳои фаъолияти он инъикос мекунад, инчунин манфиатҳои гурӯҳҳои иҷтимоӣ-иқтисодии гурӯҳи аҳоли, тиҷорат ва умуман давлатро муайян мекунад, муҳим аст. Муносибати омилҳои пешниҳодшуда боиси тағйир ёфтани сатҳи шиддатнокии фаъолияти бозори меҳнат дар минтақа мегардад (расми 2.3.1).

Расми 2.3.1. - Таъсири омилҳои беруна ва дохила ба фаъолияти бозори меҳнати минтақа.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Бо мақсади тасдиқи гуфтаҳои боло, шароит ва омилҳои ба фаъолияти бозори меҳнати вилояти Суғд нисбатан бештар таъсиррасонро мавриди омӯзиши оморӣ қарор медиҳем. Бо ин мақсад дар рафти таҳқиқоти диссертатсионӣ, як қатор нишондиҳандаҳои бозори меҳнати вилояти Суғд бо усули гурӯҳбандии оморӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Аз маълумотҳои оморӣ вилояти Суғд ҷадвали 2.3.1. бармеояд, дар соли 2021 шумораи миёнаи аҳолии доимӣ 2823,9 ҳазор нафар, шумораи миёнаи кормандони кироя 438,0 ҳазор нафар, музди миёнаи ҳармоҳаи номиналии меҳнат дар ҳамаи соҳаҳо 1418,81 сомонӣ, соҳаи саноат 2441,67 сомонӣ, соҳаи кишоварзӣ 695,19 сомонӣ, шумораи бекорон 7823 нафарро ташкил мекард. Аммо нишондиҳандаҳои мазкур дар шаҳру ноҳияҳои вилоят нобаробар ҷойгир шудааст. Аз ин рӯ, гурӯҳбандии нишондиҳандаҳоро аз рӯи шумораи миёнаи аҳолии шаҳру минтақаҳо гузаронидем. Аз рафти гурӯҳбандӣ маълум гардид, ки дар бисёр маврид шумораи миёнаи кормандони кироя аз ҳиссаи шумораи аҳолии минтақа дар шумораи умумии аҳоли вобаста намебошад. Чунончи, ҳиссаи бештари аҳолии вилоят ба аҳолии ноҳияи Б. Ғафуров рост

омада 13,8%-ро ташкил мекунад, ки шумораи миёнаи кормандони кироя дар он 32500 нафар мебошад. Дар шаҳри Истаравшан ҳиссаи аҳоли 10,2% буда, шумораи миёнаи кормандони кироя ба 48400 нафар мерасад (ҷадвали 2.3.1.). Ба андешаи мо, ин хусусият дар бештари шаҳрҳо дида мешавад ва ин ҳолат боис мегардад, ки урбанизатсияи аҳоли зиёд гардида, қувваи корӣ дар ноҳияҳо кам ва рушди минтақаҳо суст гардад. Ин ҳолатро мо дар мисоли ВМКБ ошкор намудем. (ҷадвали 2.2.2)

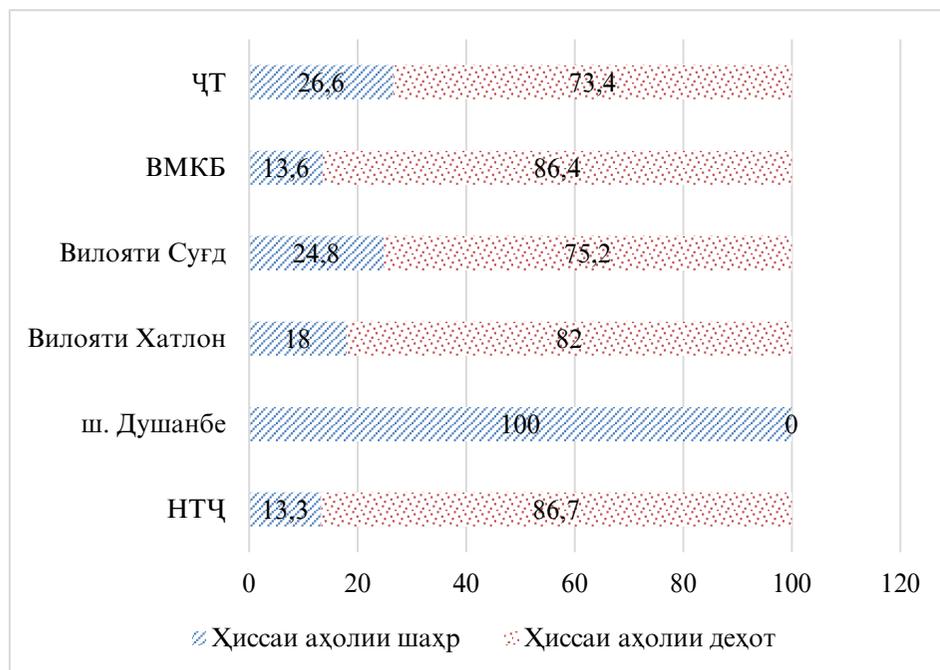
Ҷадвали 2.3.1. - Гурӯҳбандии оморӣ нишондиҳандаҳои бозори меҳнат дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд

№	Гурӯҳбандии шумораи миёнаи аҳолии шаҳру ноҳияҳо	Шумораи шаҳру ноҳияҳо	Ҳиссаи аҳолии шаҳру ноҳияҳо дар шумораи умумии аҳолии вилояти Суғд %	Шумораи миёнаи кормандон и кироя (ҳазор нафар)	Музди миёнаи хармоҳаи номиналии меҳнат	Музди меҳнати миёна дар соҳаи саноат	Музди меҳнати миёна дар соҳаи кишоварзӣ	Шумораи бекорони ба қайд гирифта шуда, нафар	Ҳиссаи бекорон дар шумораи умумии бекорони вилояти Суғд %
1.	18,7-111,18	1. ш. Истиклол	0,7	1,4	1240,94	1062,90	---	88	1,1
		2. н. Кух. Мастҷох	0,9	9,3	871,80	878,48	568,36	241	3,1
		3. ш. Бустон	1,4	6,6	1220,21	1023,20	1042,57	267	3,4
		4. н. Шахристон	1,6	7,5	895,25	810,41	543,98	224	2,9
		5. ш. Гулистон	1,8	12,4	2459,55	2706,32	1054,94	409	5,2
		6. н. Зафаробод	2,7	16,7	927,52	794,78	608,13	209	2,7
		7. н. Айни	3,2	19,4	1856,18	3380,08	456,58	221	2,8
		Ҷамъ:	7	12,3	73,3	9471,45	10651,17	4274,56	1659
Бузургии миёна	-	1,75	10,47	1353,06	1521,59	610,65	237	10,6	
2.	111,18-203,66	1. н. Мастҷох	4,7	37	898,65	1033,87	549,38	386	4,9
		2. н. Ҷ.Расулов	5,1	24,5	1094,27	833,31	712,93	375	4,8
		3. н. Спитамен	5,3	27,1	1103,31	1165,49	842,39	357	4,6
		4. н. Ашт	6,2	17,0	938,67	749,59	821,40	385	4,9
		5. н. Деваштич	6,4	31,5	895,07	780,90	614,09	579	7,4
		6. ш. Хуҷанд	7,0	39,8	1686,69	1573,57	904,61	952	12,2
		Ҷамъ:	6	34,7	176,9	6616,66	6136,73	4444,8	3034
Бузургии миёна	-	5,78	29,48	1102,77	1022,78	740,8	505,66	19,4	
3.	203,66-296,14	1. ш. Конибодом	7,8	23,7	1052,07	1235,82	833,48	323	4,1
		2. ш. Исфара	10,1	32,1	1100,27	1404,95	534,32	699	8,9
		3. ш. Истаравшан	10,2	48,4	1250,35	2182,15	650,59	862	11,0
		Ҷамъ:	3	28,1	104,2	3402,69	4822,92	2018,39	1884
Бузургии миёна	-	9,36	34,73	1134,23	1607,64	672,79	628	8	
4.	296,14-388,6	1. ш. Панҷакент	11,1	51,1	2155,71	7735,69	551,48	962	12,3
		2.н. Б.Ғафуров	13,8	32,5	1214,40	1683,13	802,09	284	3,6
		Ҷамъ:	2	24,9	83,6	3370,11	9418,82	1353,57	1246
Бузургии миёна	-	12,45	41,8	1685,05	4709,41	676,78	623	7,95	

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 24-157

Аз маълумотҳои ҷадвали 2.3.1. бармеояд, ки музди миёнаи хармоҳаи номиналии меҳнат ва дараҷаи он дар соҳаҳои саноат, кишоварзӣ дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд гуногун мебошад. Чунончи, музди миёнаи хармоҳаи номиналии меҳнати бештар ба шаҳри Гулистон 2459,55 сомонӣ ва камтарин ба ноҳияи Кӯҳистони Мастҷох 871,80 сомонӣ, бузургии бештари музди меҳнати миёна дар соҳаи саноат ба шаҳри Панҷакент 7735,69 сомонӣ ва камтарин ба ноҳияи Ашт рост меояд. Дар соҳаи кишоварзӣ музди меҳнати миёнаи бештар ба шаҳри Гулистон 1054,94 сомонӣ ва камтарин дар ноҳияи Айнӣ 456,58 сомонино ташкил мекунад.

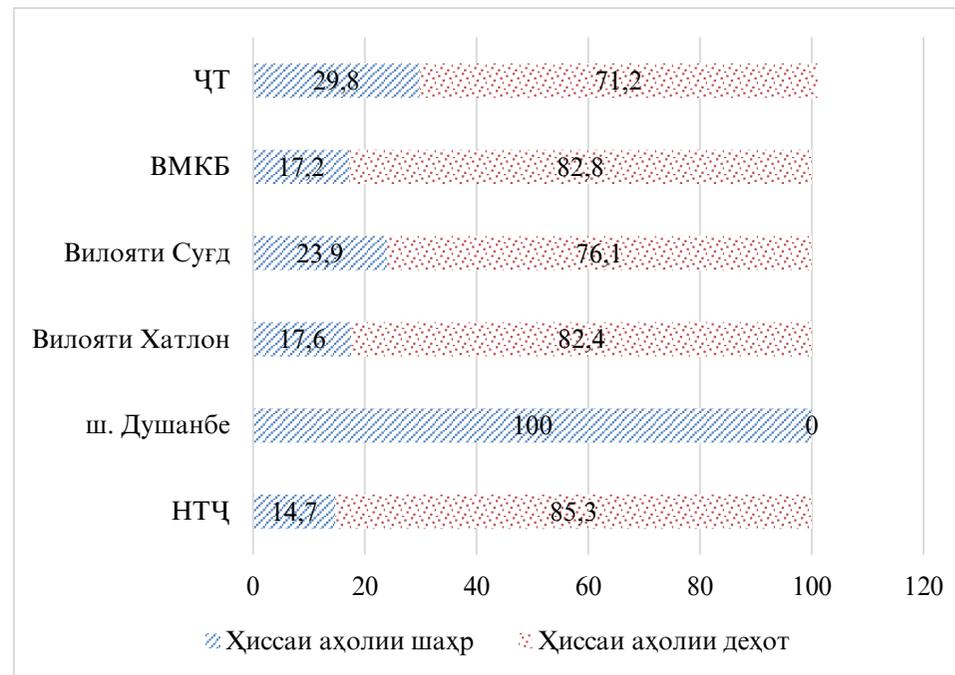
Аз рафти таҳқиқ маълум гардид, ки шаҳрҳои Хуҷанд ва Исфара нишондиҳандаҳои баланди номбаргардидаро дар гурӯҳ доро мебошанд, аммо сатҳи бекорӣ 9,9%-ро ташкил мекунад. Ин ҳолат аз рушди бахши хизматрасонӣ ва зиёд будани урбанизатсияи (шаҳришавии) аҳоли ба шаҳрҳои Хуҷанд ва Исфара нисбатан вобастагӣ дорад.

Диаграммаи 2.3.3. - Тағйирёбии ҳиссаи аҳолии шаҳр ва деҳот дар минтақаҳои ҷумҳурӣ барои соли 2014

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои демографияи солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2022. – С. 82-104.

Ба андешаи мо омили асосии афзоиши нишондиҳандаҳои бозори меҳнат, омилҳои демографӣ: афзоиши аҳоли, ҳаракати табиӣ ва механикӣ аҳоли, таркиби ҷинсӣ ва синнусоли аҳоли ба шумор меравад. Чунончи аз маълумотҳои оморӣ бармеояд, дар минтақаҳои ҷумҳурӣ суръати афзоиши аҳоли барои солҳои 2014 ва 2021

Диаграммаи 2.3.4. - Тағйирёбии ҳиссаи аҳолии шаҳр ва деҳот дар минтақаҳои ҷумҳурӣ барои соли 2021

назаррас мебошад. Аммо дараҷаи суръати афзоиши аҳоли дар соли 2021 нисбати соли 2014 камтар мебошад, ки ин ҳолат ба афзоиши нишондиҳандаҳои бозори меҳнат бетаъсир намонад. Суръати афзоиши бештар барои аҳолии деҳот хос мебошад, зеро сол то сол сатҳи таваллуднокӣ дар шаҳрҳо коҳиш ёфта истодааст.

Дар вилояти Суғд суръати афзоиши аҳоли барои аҳолии деҳот ва шаҳр агар соли 2014-ум мутаносибан 2,4 ва 2,1 фоизро ташкил мекард, пас дар соли 2021-ум сатҳи ин нишондиҳанда ба 2,7 ва 0,4 фоиз расид, ки мутаносибан -0,3 ва -1,7 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст. Ҳолати коҳишёбии афзоиши аҳолии деҳот дар ВМКБ ва дар НТЧ бошад, коҳишёбии аҳолии деҳот ва шаҳр ба назар мерасад. Дар вилояти Хатлон камшавии суръати афзоиши аҳолии шаҳр -0,3 банди фоизӣ ва аҳолии деҳот бетағйир мондааст. Ба андешаи мо, зиёдшавии аҳолии шаҳри Душанбе аз ҳисоби афзоиши солонаи фонди манзил, урбанизатсияи аҳоли ва мавҷуд будани сарчашмаҳои гуногуни даромаднокӣ вобастагӣ дошта, суръати афзоиши аҳоли соли 2021-ум 16,5% ва соли 2014-ум 1,5% ташкил мекард, ки 15 банди фоизӣ зиёд шудааст. Дар маҷмӯъ, дар ҷумҳурӣ коҳишёбии суръати афзоиши аҳоли дар сатҳи аҳолии деҳот -0,2 банди фоизӣ ва аҳолии шаҳр -0,3 банди фоизӣ рост меояд, ки дар оянда ба камшавии захираҳои меҳнатӣ ва қувваи корӣ мусоидат мекунад.

Коҳишёбии ҳиссаи аҳолии шаҳр агар аз як тараф аз суръати афзоиши аҳолии шаҳр вобастагӣ дошта бошад, аз тарафи дигар рушди бозори меҳнати минтақаҳо ро нишон медиҳад. Зеро, тибқи маълумотҳои оморӣ соли 2021 ҳиссаи аҳолии деҳот 73,8%-ро ташкил намуда, сол то сол ин нишондиҳанда афзоиш меёбад.

Аз маълумотҳои диаграммаи 2.3.4. маълум мегардад, ки нишондиҳандаи ҳиссаи аҳолии деҳот дар минтақаҳои ҷумҳурӣ бонизом афзоиш меёбад. Дар давоми солҳои омухташаванда, ҳиссаи аҳолии деҳот дар вилояти Суғд ва вилояти Хатлон 0,9 ва 0,4 б.ф., зиёд гардид. Аммо ин нишондиҳанда дар сатҳи ҷумҳурӣ 2,2 б.ф., ВМКБ 3,6 б.ф., НТЧ 1,4 б.ф. кам гардидааст.

Ҷадвали 2.3.2. - Тағйирёбии таркиби ҷинсии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он барои соли 2014 ва 2021 (бо %).

Минтақаҳо	Соли 2014		Соли 2021		Тағйирёбӣ дар соли 2021 нисбати 2014 (банди фоиз)	
	мард	зан	мард	зан	мард	зан
Ҷумҳурии Тоҷикистон	50,5	49,5	50,7	49,3	+0,2	-0,2
ВМКБ	51,2	48,8	51,0	49,0	-0,2	+0,2
Суғд	50,2	49,8	50,4	49,6	+0,2	-0,2
Хатлон	50,3	49,7	50,7	49,3	+0,4	-0,4
ш. Душанбе	52,0	48,0	51,3	48,7	-0,7	+0,7
НТҶ	50,7	49,3	50,8	49,2	+0,1	-0,1

Сарчашма: Бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С. 21-27.

Аз маълумотҳои ҷадвали 2.3.2. маълум гардид, ки ҳиссаи ҷинси зан дар НТҶ, вилоятҳои Хатлон, Суғд ва дар сатҳи ҷумҳурӣ давоми давраи омӯхташаванда коҳиш ёфта, дар шаҳри Душанбе ва ВМКБ баръакс тамоюли афзоиши ҷинси зан ба назар мерасад, ки ба андешаи мо ин ҳолат аз раванди урбанизатсияи аҳоли вобастагӣ дорад.

Чунончи аз таҳқиқи маълумотҳои оморӣ маълум гардид, суръати афзоиши аҳоли сол то сол коҳиш меёбад ва ин омил ба камшавии ҷинси зан дар ҷумҳурӣ мусоидат мекунад, зеро ҳиссаи таваллуди ҷинси зан нисбати мардҳо дар ҷумҳурӣ кам мебошад. Тибқи маълумотҳои оморӣ дар соли 2021 аз шумораи умумии кӯдакони синни 0-4 сола 47,1%-и онро ҷинси зан ташкил мекунад.⁶⁵

Масъалаи дигаре, ки дар шароити имрӯзаи вазъи иҷтимоӣ-демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон мубрам арзёбӣ мегардад, ин амалӣ намудани сиёсати махсуси демографӣ дар самти афзоиш додани шумораи занҳо бо роҳи пешгирии фавтнокӣ, дастгирии иҷтимоии занҳо барои нигоҳдошти саломатӣ, ҳавасманд гардонидани занҳои ҳомила барои таваллуди фарзанди солим,

⁶⁵ Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С. 29.

пешгирии исқоти ҳамл ва дигар чорабиниҳо мебошад. Зеро Ҷумҳурии Тоҷикистон ба гурӯҳи мамлакатҳое шомил мегардад, ки ҳиссаи ҷинси зан сол то сол кам гардида, натиҷаҳои манфии иҷтимоӣ-демографиро ба миён меоварад.⁶⁶

Ба андешаи мо, коҳишёбии ҷинси зан ба нишондиҳандаҳои бозори меҳнат дар шакли сиклӣ (даврӣ) таъсир мерасонад. Яъне, пас аз 15-18 сол таъсири ҷиддии камшавии ҷинси зан ба нишондиҳандаҳои бозори меҳнат дар шакли: коҳишёбии таваллуд, захираҳои меҳнатӣ, қувваи корӣ ва дигарҳо, ки дар шароити имрӯза яке аз муаммоҳои мубрам дар ҷомеаи Аврупо гардидааст. Ин масъала аллакай дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қисман ба назар мерасад. Зеро маълумотҳои оморӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки сол то сол ҳиссаи аҳолии қобили меҳнат ва аз қобили меҳнат ҷавон тамоюли коҳишёбӣ дошта, ҳиссаи аҳолии аз қобили меҳнат калонсолтар афзоиш меёбад. Ин ҳолат боиси тағйир ёфтани коэффитсиенти сарбории наврасон (КСН), коэффитсиенти сарбории пиронсолон (КСП) ва коэффитсиенти сарбории умумӣ (КСУ) мегардад.

Ҷадвали 2.3.3. - Тағйирёбии коэффитсиенти сарборӣ ба ҳазор нафар аҳолии қобили меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он дар солҳои 2014 ва 2021 (нафар)

Минтақаҳо	Соли 2014			Соли 2021			Суръати афзоиши КСУ 2021 нисбати 2014 (%)	Афзоиши мутлақи КСУ 2021 нисбати 2014 (нафар)
	КСН	КСП	КСУ	КСН	КСП	КСУ		
Ҷумҳурии Тоҷикистон	573	82	655	631	103	734	112,1	79
ВМКБ	419	121	540	486	151	637	118,0	97
Суғд	539	92	631	577	121	698	110,6	67
Хатлон	637	77	714	714	95	809	113,3	95
ш. Душанбе	446	70	516	472	78	550	106,5	34
НТҶ	598	78	676	694	97	791	101,8	12

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои демографияи солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С. 81-102.

⁶⁶ Ахмадов Ф.М. Таҳқиқоти масъалаҳои гендерии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир [Матн] / Ф.М. Ахмадов, М.С. Давлятова // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Илмҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва соҳибкорӣ. – 2021. – № 1 (35). – С. 141-148.

Аз рафти таҳқиқоти диссертатсионӣ маълум гардид, ки КСУ дар вилояти Суғд дар муддати 8 сол ба 10,6% ё 67 нафар ба 1000 нафар аҳолии қобили меҳнат зиёд шудааст. Ба андешаи мо, афзоиши ин нишондиҳанда аз якчанд омил вобастагӣ дорад: – камшавии ҳиссаи аҳолии қобили меҳнат (дар соли 2014-ум 60,7%, дар соли 2021-ум 58,5%-и шумораи умумии аҳоли); – афзоиши ҳиссаи аҳолии аз қобили меҳнат калонсолтар (дар соли 2014-ум 5,6%, дар соли 2021-ум 6,8%-и шумораи умумии аҳоли).⁶⁷ Дараҷаи баланди афзоишҳои ин нишондиҳанда ба ВМКБ 18% ё 97 нафар рост меояд. Дар ш.Душанбе ин нишондиҳанда 6,5% ё 34 нафар ба 1000 нафар аҳоли рост омадааст. Дараҷаи камтарини афзоишҳои ин нишондиҳанда ба НТЧ рост омада, 1,8% ва 12 нафарро ташкил намудааст. Дигар омиле, ки ба нишондиҳандаҳои бозори меҳнат метавонад таъсири назаррас расонад, чараёни муҳоҷирати аҳоли ба шумор меравад.

Таъсири муҳоҷират ба нишондиҳандаҳои бозори меҳнат тавассути коэффитсиентҳои шумораи аҳолии кӯчидаомада (ККО), шумораи аҳолии кӯчидарафта (ККР), афзоиши муҳоҷират (КАМ), самаранокии муҳоҷират бо ҳисоби фоиз (КСМ) ва коэффитсиенти шумораи аҳолии кӯчидарафта ба 1000 кӯчидаомада (ККР/ККО) муайян карда мешавад.

Рафти таҳқиқоти диссертатсионӣ маълум намуд, ки чараёни самаранокии муҳоҷират солҳои охир дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ба истиснои шаҳри Душанбе манфӣ аст. Ҳол он ки дар соли 2014 ин нишондиҳанда дар НТЧ мусбат арзёбӣ мегардид. Дар вилояти Суғд шумораи аҳолии кӯчидарафта сол то сол коҳиш ёфта истодааст. Яъне, нишондиҳандаи ККО аз 3,1%-и соли 2014 ба 2,7%-и соли 2021 баробар шуда, -0,4 б.ф коҳиш ёфтааст. Нишондиҳандаи ККР дар соли 2021 ба 3,3% баробар гардид, ки нисбати соли 2014 -ум -0,7 б.ф. коҳиш ёфтааст.⁶⁸ Чунин ҳолат дар рушди бозори меҳнати минтақа таъсири манфӣ мегузорад, зеро ба 1000 нафар аҳолии кӯчидаомада 1200 кӯчидарафта рост меояд, ки нисбати соли 2014-ум 111 нафар кам мебошад. Ба андешаи мо,

⁶⁷ Демографияи солони Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С. 81-102.

⁶⁸ Ҳамон ҷо. – С. 243-244.

сабаби афзоиши ин нишондиҳанда дар набудани миқдори кифояи ҷойи кор ва сатҳи нисбатан ками даромадноқӣ мебошад. Чунончи, соли 2021 нишондиҳандаи музди меҳнати номиналии ҳармоҳа, ки ба кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳои дар вилояти Суғд пардохтгардида 1418,81 сомони ро ташкил мекард, нисбати соли 2014-ум 773,1 сомонӣ ё 119,7% зиёд гардидаст,⁶⁹ аммо дар шароити афзоиши нархҳо ва паст гардидани қобилияти асъори миллӣ наметавонад талаботи моддӣ ва маънавии кормандонро қонеъ гардонад ва ин ҳолат ба шиддатгирии муҳочирати меҳнатӣ мусоидат мекунад.

Ҷадвали 2.3.4. - Тағйирёбии коэффитсиентҳои муҳочират дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он дар солҳои 2014 ва 2021 (ба 1000 нафар)

	Соли 2014					Соли 2021				
	ККО	ККР	КА М	ККР/ ККО	КСМ бо %	ККО	ККР	КА М	ККР/ ККО	КС М бо %
Ҷумҳурии Тоҷикистон	4,8	5,5	-0,7	1144	-6,7	3,4	4,2	-0,8	1219	10,5
ВМКБ	3,3	10,0	-6,7	3044	-50,5	2,3	5,9	-3,6	2561	44,0
Суғд	3,1	4,0	-0,9	1311	13,4	2,7	3,3	-0,6	1200	10,0
Хатлон	5,0	7,3	-2,3	1456	-18,6	4,1	5,2	-1,1	1278	11,5
ш. Душанбе	7,3	4,2	3,1	578	26,7	4,3	3,7	0,6	856	7,5
НТҶ	5,9	4,7	1,2	794	11,5	2,8	3,7	-0,9	1294	12,5

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С. 37. ва Демографияи солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С. 243-244.

Нишондиҳандаи баланди ККР дар солҳои 2014 ва 2021 ба ВМКБ мутаносибан 10,0% ва 5,9%-ро ташкил намуда, боиси кам гардидани нишондиҳандаи КСМ шудааст. Яъне дар давраи таҳқиқгардида аз ҳисоби зиёд будани шумораи аҳолии кӯчидарафтагон, муҳочират дар минтақа самаранок дониста намешавад. Самаранокии муҳочират танҳо дар шаҳри Душанбе ба назар мерасад, зеро дар соли 2021 нишондиҳандаи ККО аз нишондиҳандаи ККР 0,6% зиёд мебошад. Ин ҳолат аз беҳдошти вазъи бозори меҳнати шаҳри Душанбе шаҳодат медиҳад, чунки дар шаҳри Душанбе изҳороти корхонаҳо

⁶⁹ Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С. 146-147.

дар бораи талабот ба кормандон бештар буда, дараҷаи музди меҳнат нисбат ба дигар минтақаҳои ҷумҳурии зиёд ва сарчашмаҳои дигари даромаднокӣ мавҷуд аст. Ҳамзамон вазъи неқӯаҳволии аҳолии шаҳри Душанбе нисбат ба дигар минтақаҳои ҷумҳурии бештар буда, майли аҳолии дигар минтақаҳо барои истиқомати доимӣ дар шаҳри Душанбе бештар мебошад.

Нишондиҳандаи қувваи корӣ омили иқтисодӣ буда, ба дараҷаи шуғл ва бекорӣ таъсир мерасонад.

Аз рафти таҳқиқи нишондиҳандаи қувваи корӣ дар вилояти Суғд ва дигар минтақаҳои ҷумҳурии маълум гардид, ки аз рӯйи нишондиҳандаи суръати афзоиш, ки бо усули пайдарпай ҳосил мегардад, дараҷаи таъсиротро ошкор кардан мушқил аст, чунки аз ҳисоби мусбат арзёбӣ гардидани афзоиши табиӣ аҳоли, қувваи корӣ нисбати солҳои гузашта тағйирёбанда мебошад, аммо ҳиссаи он сол то сол дар шумораи умумии аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ коҳиш ёфта истодааст. Ин ҳолат ба вазъи бозори меҳнат метавонад таъсири ҷиддӣ расонад.

Таҳлили омории маълумотҳои диаграммаи 2.3.5. собит намуд, ки нишондиҳандаи қувваи кории вилояти Суғд сол то сол коҳиш ёфта истодааст. Гарчанде ки нишондиҳандаи суръати барзиёдшавии қувваи корӣ дар солҳои 2014-ум 1,6%, 2016-ум 0,4%, 2018-ум 1,06% , 2020-ум 2,9% ва 2021-ум 4,4% зиёд шуда бошад, дар солҳои 2015 ва 2017 дараҷаи коҳишёбии он муттаносибан дар ҳаҷми 0,8% ва 0,7% ба назар мерасад. Нишондиҳандаи банди фоизи ҳиссаи қувваи корӣ баръакс дар бештари солҳо 2015-ум -1,5 б.ф., 2016-ум -1,4 б.ф., 2017-ум -1,3 б.ф. ва 2019-ум -0,8 б.ф. сатҳи коҳишёбии қувваи кориро нишон дода, дар соли 2018 бе тағйир ва соли 2021 ба миқдори 3,6 б.ф. зиёд гардид.

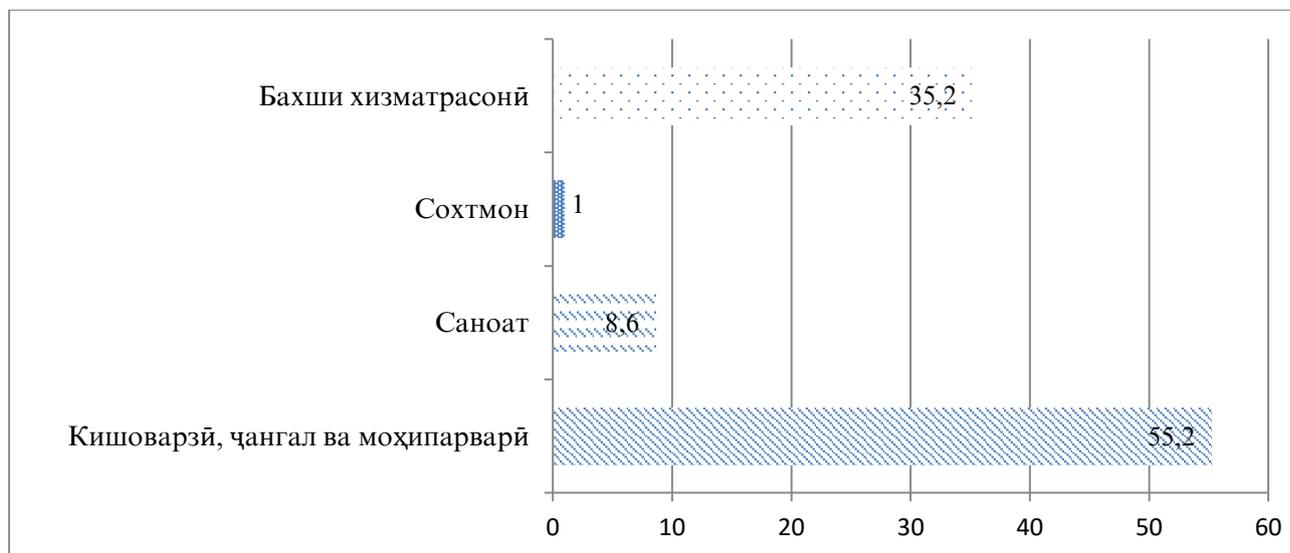

Диаграммаи 2.3.5. - Тағйирёбии қувваи кории вилояти Суғд дар солҳои 2014-2021, бо %.

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 94.

Аз рафти таҳқиқоти диссертатсионӣ маълум гардид, ки нишондиҳандаи суръати барзиёдшавӣ дар ҳама маврид сатҳи коҳишёбии қувваи кориро ифода накарда, дараҷаи тағйирёбиро нисбат ба соли муқоисашаванда ифода мекунад. Ба андешаи мо, истифодаи нишондиҳандаи банди фоизии ҳиссаи қувваи корӣ ҳолати афзоишёбии қувваи кориро пурра инъикос намуда, аз афзоишёбии қувваи кории дар иқтисодиёт истифоданашавандаи вилояти Суғд дарак медиҳад. Ин ҳолат метавонад шугли ғайрирасмиро дар минтақа зиёд намуда, бақайдгирии омили онҳоро мушкил созад.

Дигар нишондиҳандае, ки дараҷаи тақсими нобаробари шугро ифода мекунад, шуг аз рӯи соҳаҳои фаъолияти иқтисодии вилояти Суғд мебошад.

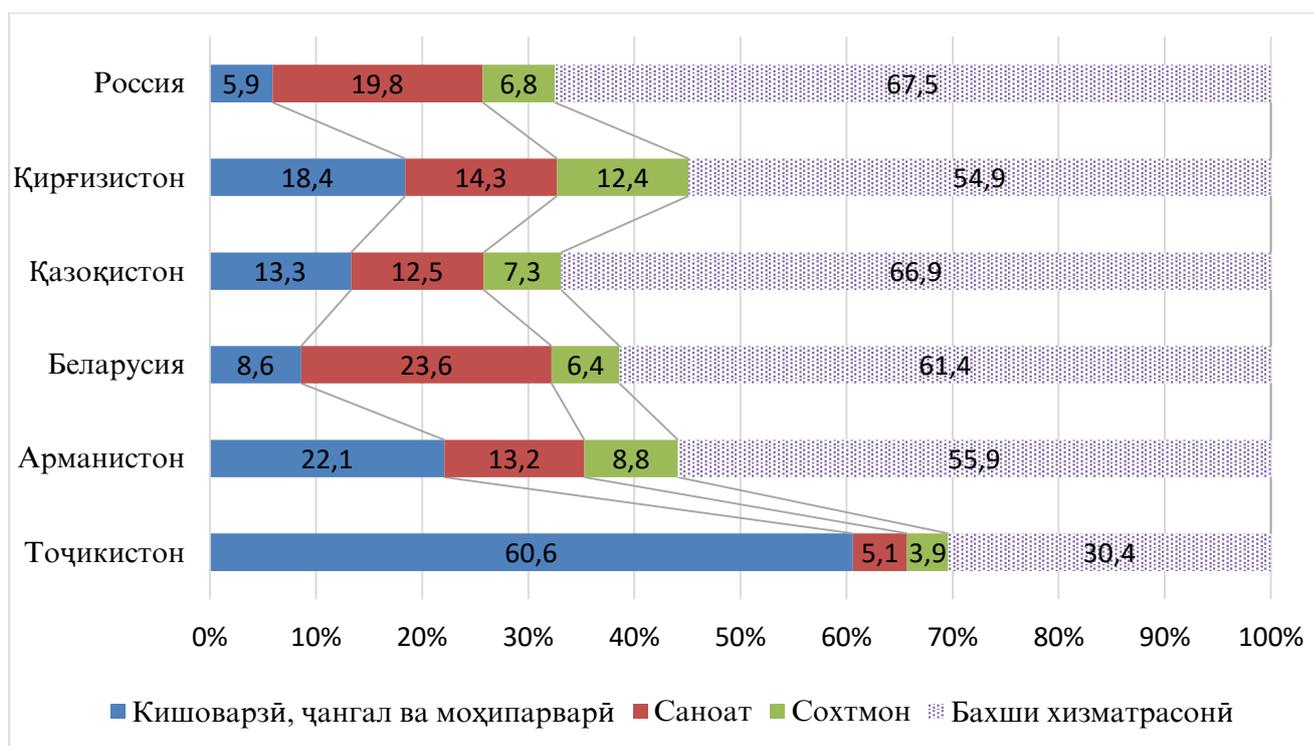

Диаграммаи 2.3.6. - Тақсимои аҳолии машғул аз рӯи соҳаҳои фаъолияти иқтисодии вилояти Суғд дар соли 2021 (бо %)

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 97-98.

Чуноне ки аз маълумотҳои диаграмма бармеояд, ҳиссаи бештари аҳоли дар соҳаҳои кишоварзӣ, ҷангал ва моҳипарварӣ 55,2% рост меояд. Агар ин нишондиҳандаро дар сатҳи ҷумҳурӣ таҳлил намоем ба 60,6% баробар мегардад. Ба андешаи мо, афзоиши шуғли аҳоли дар баҳши хизматрасонӣ дар беҳдошти сатҳи зиндагии аҳоли бештар таъсир мерасонад, зеро аз таҷрибаи дигар мамлакатҳо маълум мешавад, ки дар ин баҳш бештар шуғл меварзанд.

Тибқи маълумотҳои омили дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2021 дар баҳши хизматрасонӣ 32%-и шуғли умумӣ рост меомад. Ин нишондиҳанда барои Россия 67,5%, Қирғизистон 54,9%, Қазоқистон 66,9 Беларусия 61,4% ва Арманистон 55,9% рост меояд. (нигаред ба диаграммаи 2.3.6)

Диаграммаи 2.3.7. - Тақсимои аҳолии машғул аз рӯи соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ дар баъзе мамлакатҳои ИДМ дар соли 2021 (бо %)

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С. 92. Омили солони Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё. – М., 2022. – С. 49-50

Хусусияти шуғли аҳолии Тоҷикистон ва минтақаҳои он (бо истиснои ш. Душанбе, ВМКБ) дар он аст, ки баробари зиёд будани шуғл дар бахши воқеӣ, хусусан соҳаҳои кишоварзӣ, ҷангал ва моҳипарварӣ, дараҷаи камтарини музди миёнаи меҳнат дар ин соҳаҳо ба назар мерасад.

Дар соли 2021 музди миёнаи меҳнати соҳаҳои кишоварзӣ, ҷангал ва моҳипарварӣ дар ҷумҳурӣ 633,91 сомонӣ ва дар вилояти Суғд 695,19 сомониро ташкил мекард, ки 55,2%-и шумораи умумии аҳолии дар иқтисодиёти минтақа шуғлварзанда мегирад ва барои қонеъ гардонидани талаботҳои моддӣ ва маънавии шахс ин маблағ кифоягӣ намекунад.

Дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбатан кам будани ҷойҳои корӣ ва дараҷаи пасти музди миёнаи меҳнат омили асосиест, ки боиси муҳожиршавии «зеҳнҳо» ё «фирори мағзҳо» ба дигар мамлакатҳои ИДМ гашта истодааст.

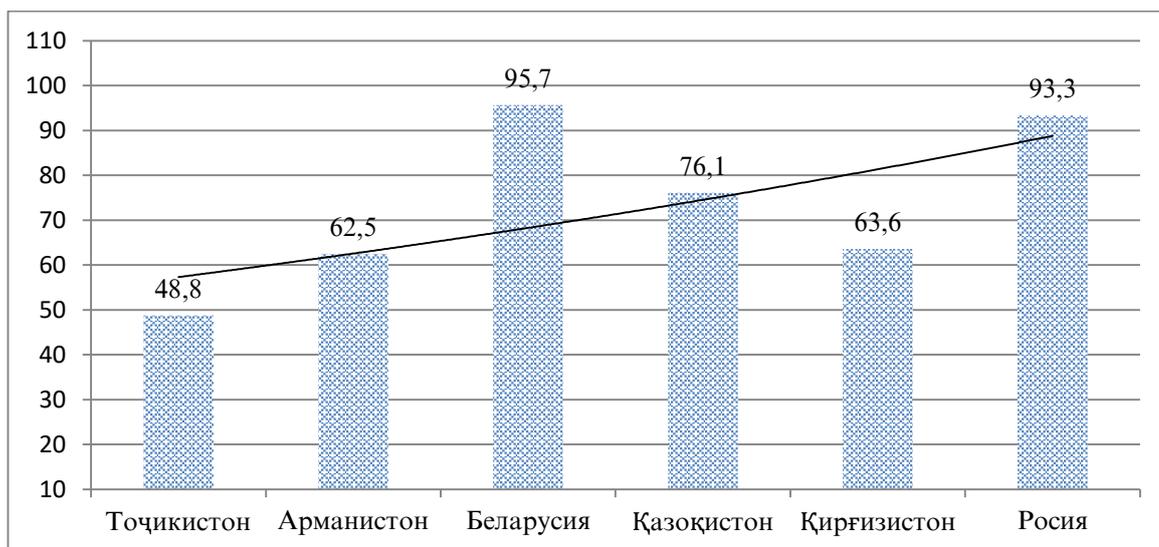
Музди миёнамоҳонаи меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қариб 5 маротиба камтар нисбат ба ҳамин нишондиҳанда дар Русия ва Қазоқистон мебошад. Ҳамин тавр, дараҷаи баландтарини нафақаро нафақахӯрони Русия

мегиранд (тақрибан 257 доллар бо назардошти қобилияти харидории асъори миллӣ), пас аз онҳо нафақахӯрони Қазоқистон (192 доллар)⁷⁰.

Тибқи маълумотҳои расмӣ дар соли 2022 дараҷаи баландтарини нафақаро нафақахӯрони Русия мегиранд (тақрибан 200 доллар бо назардошти қобилияти харидории асъори миллӣ), пас аз онҳо нафақахӯрони Қазоқистон ва Беларусия (199 доллар), Қирғизистон 75 доллар, Тоҷикистон 57 доллар ва Арманистон 42 доллар мегиранд.⁷¹

Аз маълумотҳои болозикр бар меояд, ки дараҷаи нафақа дар Тоҷикистон ҳануз пастар буда, бозори меҳнати берунӣ барои қувваи кории Тоҷикистон ҷалбкунанда боқӣ мемонад.

Ба андешаи мо, яке аз омилҳои кам гардидани шумораи кормандони кироя дар иқтисодиёти мамлакат, нисбатан паст будани музди миёнаи меҳнат ба шумор меравад, зеро сол то сол ҳиссаи қувваи корӣ дар иқтисодиёт истифоданашиаванда афзоиш ёфта истодааст.

Диаграммаи 2.3.7. - Ҳиссаи кормандони кироя барои баъзе мамлакатҳои ИДМ дар соли 2021 (бо %)

Сарчашма: Омори солони Чумҳурии Тоҷикистон // Агентии омори назди Президенти Чумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – С. 84 ва ва омори Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё. Шарҳи таҳлилий 30 ноябри 2020. С.4.

⁷⁰ Усманова Т.Д. Интернационализация рынка труда в условиях рыночной экономики Республики Таджикистан [Текст] / Т.Д. Усманова, М.Т. Азимова // Социально-экономические явления и процессы. Тамбовский государственный университет им. Г.Р. Державина. – 2017. – Т. 12. – № 3. – С. 177-182.

⁷¹ Сравнение размера пенсии и пенсионного возраста в России и в разных странах мира.[Захираи электронӣ]. – URL: <https://opensii.info/razmer/v-rossii-i-v-mire/> (санаи муроҷиат: 4.10.2022).

Табиист, ки баробари кам гардидани кормандони кироя дар иқтисодиёт, шумораи қувваи кории дар иқтисодиёт истифоданашаванда ва ҳиссаи аҳолии худмашғул меафзояд, ки паёмадҳои нек надорад.

Дар сатҳи минтақавӣ маълумотхоро оид ба шугли ғайрирасмӣ, худмашғулият танҳо дар заминаи таҳқиқотҳои махсус дастрас кардан мумкин аст. Аммо то ҳол чунин таҳқиқотҳо дар минтақаҳои алоҳида оид ба нишондиҳандаҳои бозори меҳнат пурра гузаронида нашудааст. Аз ин рӯ, барои муқоиса метавонем аз маълумотҳои сатҳи ҷумҳурӣ истифода намоем.

Тибқи маълумотҳои ТҚК-2016 дар ҷумҳурӣ 34,8%-и шугли умумиро кормандони кироя, 45,5%-ро худмашғул ташкил меод.⁷²

Ҷадвали 2.3.5. Ҳиссаи кормандони кироя барои баъзе мамлакатҳои ИДМ дар соли 2019 (бо %)

	Тариқи кироя	Корфармо	Аъзои кооперативӣ истеҳсоли	Худмашғул	Ёрдамчиёни аз ҳисоби аъзоёни хонавода
Тоҷикистон*	34,8	10,7	0,5	45,5	8,5
Арманистон	62,5	1,5	29,2	-	0,8
Беларусия	95,7	0,9	3,4	-	0,0
Қазоқистон	76,1	1,2	22,5	0,1	0,1
Қирғизистон	63,6	1,2	25,9	0,1	7,4
Россия	93,3	1,4	4,9	0,0	0,4

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – С. 67-71 ва омили Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё. Шарҳи таҳлилий 30 ноябри 2020. – С. 7.

Чуноне ки аз маълумотҳои ҷадвали 2.3.5. аён аст, ҳиссаи кормандони худмашғул соли 2019 дар Тоҷикистон 45,5%-ро ташкил меод, ки нисбати дигар мамлакатҳои ИДМ тафовути назаррас дорад. Ин ҳолат имкон медиҳад, ки доираи иқтисоди мушоҳиданашаванда васеъ гардад ва ҳиссаи андозсупорандагон коҳиш ёбад. Ба андешаи мо, ташкили ҷойҳои корӣ, пардохти музди меҳнати арзанда бо назардошти қобилияти харидории асъори миллӣ метавонад дар ҳалли ин муаммо мусоидат намояд. Зеро дар сурати ҷой доштани 10% афзоиши индекси музди миёнаи меҳнат ва 30% афзоиши нархҳои истеъмолии ҳиссаи кормандони кирояро зиёд ва ҳиссаи худмашғулро коҳиш додан ғайриимкон аст.

⁷² Вазъи бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҳисоботи таҳлилий, аз рӯи натиҷаҳои таҳқиқоти қувваҳои корӣ, ки аз 20 июл то 20 августи соли 2016 гузаронида шуда) [Матн] // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2016. – С. 46.

*Маълумотҳои бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – С. 307. Маълумотҳои ТҚК-2016.

БОБИ 3. МОДЕЛСОЗИИ ИҚТИСОДӢ-ОМОРИИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ БОЗОРИ МЕҲНАТИ ВИЛОЯТИ СУҒД

3.1. Истифодаи моделҳои иқтисодӣ-оморӣ дар таҳқиқи нишондиҳандаҳои бозори меҳнати вилояти Суғд

Илми иқтисодиёти муосир бозори меҳнatro ҳамчун ниҳоде муайян менамояд, ки дар он ҳам харидор ва ҳам пешниҳодкунандагони молу хизматрасониҳо ҳамчоя мешаванд. Тибқи назарияҳои муосири иқтисодӣ бозори меҳнат соҳаи татбиқи равишҳои макроиқтисодие мебошад, ки ба таҳлили талаботу таклифот саҳт алоқамандӣ дорад.

Воқеъиятҳои иқтисодиёти бозориро ба назар гирифта таъйиноти бозори меҳнatro ба ҷанбаҳои васл намудан мумкин аст, ки аввалини он функцияҳои иҷтимоӣ мебошад ва дар таъмини мусоиди сатҳи даромад ва некӯаҳволии одамон асос меёбад. Нақши бозори меҳнат дар ин ҳолат дар истифодабарӣ, ҷалб намудан ва тақсим намудани қувваи корӣ таҷассум мегардад. Баъдан функцияҳои ҳавасмандкунандаи бозори меҳнат, ки ба рушди рақобати байни иштирокчиёни он мусоидат менамояд ва боиси баланд гардидани сифати меҳнат гардида, ба баланд шудани сатҳи ихтисосмандии мутахассисон меоварад.

Аз таҳлилҳои дар боби 2-и диссертатсия гузаронидашуда ва мавриди омӯзиш қарор додани назарияҳои пешниҳодгардидаи муҳаққиқон маълум мегардад, ки барои таҳқиқи пурраи бозори меҳнат бояд самтҳои зерин ба назар гирифта шаванд:

- таҳлили эмпирикии (таҷрибавии) бозори меҳнат ва шаклҳои шуғлмандӣ дар гузариши иқтисодиёти бозорӣ;
- сегментатсия намудани бозорҳои мушаххаси маҷмуи бозори меҳнат;
- таҳлил ва баҳисобгирии таъсири иқтисодиёти ғайримаъмул ба шуғлмандии аҳоли;
- механизмҳои амалии ба самтҳои танзими бозори меҳнат таъсиррасонанда;

- таҳлил ва мавиди омӯзиш қарор додани хусусиятҳои ниҳодии танзими бозори меҳнат.⁷³

Таҳлилҳои муосир нишон медиҳанд, ки яке аз омилҳои асосии муайянкунандаи тамоюлҳои рушди иқтисодӣ ин фаъолияти меҳнати инсон мебошад. Дилхоҳ фаъолияти меҳнатӣ, дар навбати худ, барои васеъ намудани имкониятҳои мавҷудаи афзоиши шуғли аҳоли, ки аз пайдо шудани ҷойҳои кори иловагӣ ё ташаккули намудҳои нави фаъолият иборат аст, замина ба вуҷуд меоварад. Ҳамин тавр, хулоса баровардан мумкин аст, ки пешрафти иқтисодӣ ва ҳалли масъалаи бо кор таъмин намудани аҳоли ҳам натиҷа ва ҳам самараи алоқамандии якдигаранд.

Вазъи бозори меҳнат, аз ҷумла, шуғл дар концепсияи рушди инсонӣ ҳамчун гуногунии фаъолияти меҳнати инсон, ки барои ба даст овардани даромад нигаронида шудааст, баррасӣ мешавад. Таъмини самарабахши аҳоли имкон медиҳад, ки масъалаи бо даромади зарурӣ таъмин намудани аҳолии қобили меҳнатро таҳлил намуда, асосҳои ташаккулёбии сатҳи рушди иқтисодии давлат ба вуҷуд оварда мешавад. Дар ин замина моделсозии коррелятсионӣ ва регрессионии омилҳои ба рушди бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсиррасонанда мувофиқи мақсад ва вазифаҳои дар таҳқиқоти диссертатсионӣ гузошташуда мебошад.

Барои таҳқиқи омилҳои ба шуғли аҳолии вилояти Суғд таъсиррасон нишондиҳандаи аҳолии фаъоли иқтисодиро ҳамчун омили вобаста қабул карда, омилҳои ҳисоби миёнаи даромади пулӣ (моҳона), музди миёнаи меҳнати ҳармоҳаи номиналии пардохтшудаи кормандон, хароҷоти аҳоли, андозаи миёнаи нафақаи якмоҳа ва дигар нишондиҳандаҳое, ки дар ҷадвали 3.1.1. пешниҳод шудаанд, ҳамчун нишондиҳандаҳои омилӣ интихоб мекунем.

---

⁷³ Бобоева Р.М. Диагностика рынка труда: математико-статистическое моделирование. Монография [Текст] / Р.М. Бобоева, Х.А. Хофизов. – Душанбе: Русская литература, 2021. – 144 с. ISBN 978-99985-58-79-3.

Ҷадавали 3.1.1. Тағйирёбии омилҳои ба шуғли аҳолии таъсиррасон дар вилояти

Сӯғд барои солҳои 2014-2021

Натиҷанокии нишондиҳандаҳои X ₁ , X ₂ , ..., X ₂₃	Солҳо							
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1. Ҳисоби миёнаи даромади пулӣ (моҳона), сомонӣ (X ₁)	396,35	380,01	418,52	500,60	496,15	543,11	671,03	854,22
2. Даромадҳои меҳнатӣ бо сомонӣ	193,39	196,96	244,80	271,08	256,02	306,26	305,68	386,82
3. Музди миёнаи меҳнати ҳармоҳаи номиналии пардохтшудаи кормандон, сомонӣ (X ₂)	645,72	696,80	774,23	1012,87	1072,28	1182,69	1236,26	1418,81
4. Хароҷоти аҳолии ҳамагӣ бо сомонӣ (x ₃)	367,85	349,21	396,60	452,72	448,26	491,33	641,47	895,42
5. Андозаи миёнаи нафақаи якмоҳа, бо сомонӣ (x ₅)	215,45	216,46	259,12	258,87	296,98	291,2	307,42	291,1
6. Андозаи ҳадди ақали нафақаи пиронсолӣ, (ба ҳисоби миёна дар як моҳ) сомонӣ	130,00	130,00	156,00	156,00	180,00	180,00	207,0	207,0
7. Андозаи ҳадди ақали музди меҳнат, ба ҳисоби миёна дар як моҳ, бо сомонӣ	250,00	250,0	400,00	400,00	400,00	400,0	400,0	400,0
8. Шумораи аҳолии ҳазор нафар	2455,5	2511,1	2560,8	2608,5	2658,4	2707,3	2783,0	2823,9
9. Шумораи мардҳо, ҳазор нафар	1234,1	1260,6	1288,6	1314,4	1339,3	1366,6	1397,8	1426,5
10. Шумораи занҳо, ҳазор нафар	1221,4	1250,5	1272,2	1294,1	1319,1	1340,7	1385,2	1397,4
11. Шумораи аҳолии шаҳр, ҳазор нафар	607,2	621,9	635,6	646,7	658,3	668,7	664,8	674,4
12. Шумораи аҳолии деҳот, ҳазор нафар	1848,3	1889,2	1925,2	1961,7	2000,1	2038,6	2118,2	2149,5
13. Шумораи аҳолии синни аз қобили меҳнат хурд, ҳазор нафар	790,1	811,4	831,6	850,9	867,6	886,1	900,6	959,0
14. Шумораи аҳолии қобили меҳнат, ҳазор нафар (x ₅)	1477,7	1505,4	1533,3	1555,8	1577,2	1597,0	1620,2	1662,9
15. Шумораи нафақахӯрон, ҳазор нафар	194,9	202,7	209,2	214,4	219,4	227,7	231,5	236,6
16. Шумораи ҷиноятҳои ба қайд гирифташуда, нафар	5181	5982	5921	5712	6083	6378	6291	6628
17. Шумораи бекорони расман эътирофшуда, ҳазор нафар	10,9	10,9	10,8	9,7	8,1	8,9	7,9	7,8
18. Шумораи миёнасолонҳои аҳолии машғул дар	804,8	798,7	802,0	797,5	807,7	820,1	845,0	882,8

иқтисодӣ, ҳазор нафар (У)								
19. Шумораи миёнасолони кормандони кироя (ҳазор нафар) (х6)	401,5	402,0	401,9	402,7	408,2	421,5	432,4	438,0
20. Фонди музди меҳнат (ҳазор сомонӣ)	1691192,4	1775297,5	1915337,0	2061463,6	2263135,6	2513590,3	2608139,0	3072041,2
21. Кормандоне, ки шароити кориашон ба меъёри беҳдошт мувофиқ нест (нафар)	1465	1536	1387	1709	1218	1715	1889	2656
22. Шумораи ашхоси захмбардошта, ки як рӯзи корӣ ва бештар корношоям шудаанд ё ба ҳалокат расидаанд (нафар)	35	17	22	19	64	17	15	15
23. Сарфи маблағ ба тадбирҳои ҳифзи меҳнат (ҳазор сомонӣ) (х3)	15791,0	9930,5	15580,4	64841,9	2757566	57979,4	499,7	11838,8

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солонаи вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 8-329. ва Бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С. 94-147.

Дар навбати аввал дар моделсозии математикӣ-омили нишондиҳандаҳои бозори меҳнат барои муайян намудани таъсири омили таҳлили коррелятсионии онҳоро мегузаронем (ҷадвали 3.1.2.)

Дар раванди гузаронидани таҳлили коррелятсионӣ ва инъикоси натиҷаҳои он дар намуди ҷадвали 3.1.2. бояд қайд намоем, ки нишондиҳандаҳои дар ҷадвали 3.1.1. овардашуда, ки 23 нишондиҳандаро ташкил медиҳанд дар ҷадвал як нишондиҳанда ба ҳайси омили вобастаи (У) қабул гардида, омили боқимонда бошанд, ба ҳайси омили новобаста (Х) баромад мекунанд.

Ҷадвалии 3.1.2. Натиҷаи таҳлили коррелятсионии омилҳо

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	
1	1,0																							
2	0,9	1,0																						
3	0,9	1,0	1,0																					
4	1,0	0,9	0,9	1,0																				
5	0,9	0,9	0,9	0,8	1,0																			
6	0,9	0,9	0,9	0,9	1,0	1,0																		
7	0,7	0,9	0,8	0,6	0,9	0,8	1,0																	
8	0,9	1,0	1,0	0,9	1,0	1,0	0,8	1,0																
9	0,9	1,0	1,0	0,9	1,0	1,0	0,8	1,0	1,0															
10	0,9	1,0	1,0	0,9	1,0	1,0	0,8	1,0	1,0	1,0														
11	0,9	1,0	1,0	0,9	1,0	1,0	0,8	1,0	1,0	1,0	1,0													
12	0,9	1,0	1,0	0,9	1,0	1,0	0,8	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0												
13	0,9	1,0	1,0	0,9	1,0	1,0	0,8	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0											
14	0,9	1,0	1,0	0,9	1,0	1,0	0,8	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0										
15	1,0	0,9	1,0	0,9	0,9	1,0	0,7	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0									
16	0,6	0,7	0,7	0,6	0,8	0,7	0,6	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	1,0							
17	-0,9	-0,8	-0,9	-0,8	-0,9	-0,9	-0,7	-0,9	-0,9	-0,9	-0,9	-0,9	-0,9	-0,9	-0,9	-0,9	-0,7	1,0						
18	0,9	0,7	0,7	0,9	0,7	0,8	0,4	0,8	0,8	0,8	0,7	0,8	0,7	0,7	0,8	0,6	-0,7	1,0						
19	0,9	0,8	0,8	0,9	0,8	0,9	0,5	0,9	0,9	0,9	0,8	0,9	0,8	0,8	0,9	0,7	-0,8	1,0	1,0					
20	0,9	0,9	1,0	0,9	0,9	1,0	0,7	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	0,8	-0,9	0,8	0,9	1,0				
21	0,7	0,6	0,5	0,7	0,3	0,4	0,2	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,3	-0,3	0,6	0,7	0,5	1,0			
22	-0,2	-0,2	0,0	-0,2	0,1	0,0	0,0	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	-0,2	-0,3	-0,2	-0,3	-0,1	-0,8	1,0		
23	0,1	0,1	0,3	0,0	0,4	0,3	0,4	0,2	0,3	0,3	0,3	0,2	0,3	0,3	0,2	0,2	-0,5	-0,2	-0,1	0,2	-0,6	0,9	1,0	

Эзоҳ: дар сатри якум ва сутуни якуми ҷадвал ба ҷои номи пурраи нишондиҳандаҳои дар ҷадвали 3.1.1 оварда шуда ба хотири ҷойгир шудани маълумотҳо рақами тартибии онҳо навишта шуда аст

Чунончи аз маълумотҳои ҷадвали 3.1.2. бармеояд, байни бештари омилҳои таҳлилгардида вобастагии коррелятсионии зич ҷой дорад. Дар байни омилҳои шумораи бекорони расман эътирофшуда ва тамоми нишондиҳандаҳои алоқамандии баръакс ҷой дошта, дар ин росто дар миёни нишондиҳандаҳои вобастагии начандон зич дошта низ ба қайд гирифта шуданд. Ғайр аз ин дар рафти гузаронидани моделсозии коррелятсионӣ маълум гардид, ки байни нишондиҳандаҳои пешниҳодгардида мушкilotи мултиколлинеарӣ вуҷуд дорад. Пас барои бартараф кардани ин мушкilot тавассути сохтани муодилаҳои регрессияи ҷуфт (иборат аз ду омил) мушкilotи мултиколлинеарии мавҷудбудаи моделро бартараф мекунем. Барои ин кифоя аст, ки ҳар як нишондиҳандаро бо тамоми нишондиҳандаҳои моделсозӣ накарда, фақат бо омилҳои вобаста таҳлил намоем.

Ҷадвали 3.1.3. Муодилаҳои регрессияи ҷуфти омилҳо ва қимматҳои аппроксиматсияи онҳо

Муодилаи регрессия	R ²
1. $y = 5,3144x - 3822,5$	0,7801
2. $y = 1,8532x - 1249,1$	0,4601
3. $y = 10,089x - 7234,4$	0,506
4. $y = 5,3359x - 3876,9$	0,8338
5. $y = 1,5351x - 981,06$	0,4788
6. $y = 1,3875x - 962,35$	0,6844
7. $y = 1,5998x - 940$	0,1356
8. $y = 4,9597x - 1464$	0,5785
9. $y = 2,4308x - 686,66$	0,5633
10. $y = 2,483x - 740,57$	0,5851
11. $y = 1,1854x - 327,87$	0,5492
12. $y = 3,7743x - 1136,2$	0,5878
13. $y = 1,7553x - 574,96$	0,5481
14. $y = 2,2299x - 255,73$	0,5509
15. $y = 0,9749x - 633,78$	0,7048
16. $y = 13,44x - 4961,8$	0,3185
17. $y = -0,056x + 55,045$	0,5113
18. $y = 0,7018x - 159$	0,9396
19. $y = 17172x - 1E+07$	0,6591
20. $y = 8,3142x - 5181,5$	0,3785
21. $y = -0,2318x + 214,98$	0,049
22. $y = -896,09x + 789487$	0,0242

Аз маълумотҳои ҷадвали 3.1.3. чунин хулоса мебарорем, ки муодилаҳо ва қимматҳои апроксиматсияи омилҳои дар модел истифода шудаанд, мавриди таҳлил қарор дода шуда, омилҳои ба проблемаи мултиколлинеарӣ оваранда аз модел хориҷ карда мешаванд. Ҳамин тавр бо мавриди таҳлил қарор додани ҳар як омилҳои новобаста бо омилҳои асосӣ, яъне Y муодилаҳоро муайян карда, аз мушкилоти мултиколлинеарӣ моделро озод намудем. Дар идома омилҳои дар моделсозӣ таъсири бевосита доштараҷо ҷудо намуда, онҳоро мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Дар заминаи методологияи омӯри модели регрессияи (маҷмуавӣ) намуди зеринро тартиб медиҳем:

$$Y=f(x_1, x_2, \dots, x_n) \quad (3.1.1)$$

Дар ин ҷо: Y - шумораи захираҳои меҳнати вилояти Суғд;

X_1 - ҳисоби миёнаи даромади пулӣ (моҳона);

X_2 -музди миёнаи меҳнати ҳармоҳаи номиналии пардохтшудаи кормандон;

X_3 - хароҷоти аҳоли;

X_4 - андозаи миёнаи нафақаи меҳнати якмоҳа;

X_5 - шумораи захираҳои меҳнатӣ, ҳазор нафар;

X_6 - шумораи миёнасолони кормандони кироя, (ҳазор нафар)

Барои таҳияи модели регрессия маълумотҳои зеринро дорем:

Ҷадвали 3.1.4. Нишондиҳандаҳои иқтисодӣ-иҷтимоии вилояти Суғд.

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Шумораи аҳолии захираҳои меҳнатӣ, ҳазор нафар (Y)	1477,7	1505,4	1533,3	1555,8	1577,2	1597,0	1620,2	1652,2
Ҳисоби миёнаи даромади пулӣ (моҳона), сомонӣ (X1)	396,35	380,01	418,52	500,60	496,15	543,11	671,05	854,22
Музди миёнаи меҳнати ҳармоҳаи номиналии пардохтшудаи кормандон, сомонӣ (X2)	645,72	696,80	774,23	1012,87	1072,28	1182,69	1236,26	1418,81
Ҳароҷоти аҳоли, ҳамагӣ бо сомонӣ (X3)	367,85	349,21	396,60	452,72	448,26	491,33	641,47	895,42
Андозаи миёнаи нафақаи якмоҳа, бо сомонӣ (X4)	215,45	216,46	259,12	258,87	296,98	291,2	307,42	291,1
Шумораи миёнасолонаи аҳолии машғул дар иқтисодиёт, ҳазор нафар (X5)	804,8	798,7	802,0	797,5	807,7	820,1	845,0	882,8
Шумораи миёнасолонаи кормандони кироя (ҳазор нафар) (X6)	401,5	402,0	401,9	402,7	408,2	421,5	432,4	438,0

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солонаи вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 8-329. ва Бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С. 94-147.

Барои сохтани модели регрессия аз рӯи маълумотҳои ҷадвали 3.1.2. аввал матритсаи коэффисентҳои коррелятсияро ҳисоб карда, то кадом андоза алоқамандии зич доштани байни омилҳоро муайян мекунем. Бо ин мақсад аз асбоби таҳлили омили пакети барномаҳои амалии MS Excel истифода бурдан қулай аст.⁷⁴ Бо иҷрои алгоритмаи махсус дар MS Excel матритсаи коэффисентҳои ҷуфти регрессияро ҳосил мекунем.

Ҷадвали 3.1.5. Матритсаи коэффисентҳои коррелятсияи ҷуфт.

	Y	X1	X2	X3	X4	X5
X1	0,926					
X2	0,972	0,983				
X3	0,926	0,995	0,973			
X4	0,955	0,874	0,911	0,891		
X5	0,668	0,620	0,614	0,632	0,601	
X6	0,822	0,776	0,791	0,775	0,693	0,935

⁷⁴ Ходиев Д.А. Моделирование и прогнозирование привлечения инвестиций для освоения природно-ресурсного потенциала региона [Текст] / Д.А. Ходиев, Х.А. Хофизов, О.С. Табаров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2018. – № 6. – С. 30-36.

Аз маълумотҳои ҷадвали 3.1.5. дида мешавад, ки аломати натиҷавии Y -шумораи захираҳои меҳнатӣ, бо ҳамаи аломатҳои омили X_1, X_2, X_3, X_4 , ва X_6 алоқамандии зич дорад.

Бояд зикр намуд, ки омилҳои новобастаи X_1, X_2, X_3, X_4 , ва X_6 дар як вақт байни ҳам алоқамандии зич доранд. Ин рафтори омилҳо ба пайдо шудани проблемаи мултикореллинеарӣ (байни ҳам вобаста будани омилҳои новобаста) боис мешавад. Бинобар ин сохтани муодилаи регрессияи маҷмӯӣ бо чунин омилҳои байни ҳам вобаста модели параметрҳои ғайривоқеиро ба кор меорад. Илова бар ин модели регрессияи маҷмӯӣ барои нишондиҳандаҳои зиёди омӯрӣ тартиб дода мешавад. Яъне барои ҳар як омил муодилаи регрессия на камтар аз 6 мушоҳидаи омӯрӣ талаб карда мешавад. Барои фирор аз мушкилии мултикореллинеарӣ баъзе аломатҳои омиро хориҷ карда, модели регрессияи маҷмуиро дар намуди зерин тартиб медиҳем:

$$Y = a + bX_2 + cX_4 + dX_6 + \varepsilon. \quad (3.1.2)$$

Бо ин мақсад аз пакети барномаҳои амалӣ истифода мекунем. Бо иҷрои фармонҳои махсус замимаи “Таҳлили маълумотҳо”-и пакети барномаҳои амалии Excel-ро фаъл карда, натиҷаҳои таҳлили коррелятсиониро дар шакли ҷадвали хулосавӣ ҳосил мекунем:

Ҷадвали 3.1.6. Таҳлили коррелятсионӣ

Хулосаҳои ҷамбасти						
<i>Омӯри регрессионӣ</i>						
R- бисёрченак	0,992					
R-квадрат	0,984					
R-квадрати нормалӣ	0,961					
Хатогии стандартӣ	10,660					
Мушоҳидаи омӯрӣ	6					
Таҳлили дисперсионӣ						
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Аҳаммият-ноки F</i>	
Регрессия	3	14420,02	4806,67	42,30	0,02	
Бақия	2	227,27	113,64			
Ҳамагӣ	5	14647,29				
	<i>Кoeffициентҳо</i>	Хатогии стандартӣ	<i>t-омӯр</i>	<i>P- аҳаммият-ноки</i>	<i>Кам аз 95%</i>	<i>Зиёд аз 95%</i>
Y- аъзои озод	788,029	388,200	2,030	0,179	-882,259	2458,317
X2	0,106	0,062	1,705	0,230	-0,162	0,374
X4	0,677	0,333	2,035	0,179	-0,755	2,109
X6	1,209	0,999	1,211	0,350	-3,089	5,507

Аз маълумотҳои дар ҷадвали боло ҳосилшуда тавсифҳои оморӣ зеринро ҳосил мекунем:

Муодилаи регрессияи маҷмӯӣ:

$$Y = 788,029 + 0,106X_1 + 0,677X_4 + 1,209X_6 + \varepsilon \quad 3. \quad (3.1.3)$$

Моделҳои регрессияи тартибдодашуда тавсифҳои хуби оморӣ дошта аҳаммиятнок ҳисобида мешаванд. Параметрҳои модел чунин арзёбӣ мешаванд:

$a = 788,029$ – аъзои озод буда шарҳи иқтисодӣ надорад;

$b = 0,106$ – коэффитсиенти регрессия буда, нишон медиҳад, ки ҳангоми ба 1 сомонӣ афзудани X_1 – ҳисоби миёнаи даромади пулӣ ва бетағйир будани омилҳои боқимонда нишондиҳандаи шумораи захираҳои меҳнатӣ – Y ба 106 нафар меафзояд;

$c = 0,677$ коэффисисенти регрессия буда, нишон медиҳад, ки ҳангоми ба 1 сомонӣ афзудани X_4 - андозаи миёнаи нафақаи якмоҳа ва бетағйир будани омилҳои боқимонда нишондиҳандаи шумораи захираҳои меҳнатӣ – Y ба 677 нафар меафзояд;

$d = 1,209$ – коэффисисенти регрессия буда, нишон медиҳад, ки ҳангоми ба ҳазор нафар афзудани X_6 -шумораи миёнасолонаи кормандони кироя ва бетағйир будани омилҳои боқимонда нишондиҳандаи шумораи захираҳои меҳнатӣ – Y ба 1209 нафар меафзояд;

$R^2 = 0,984$ коэффисисенти детерминатсия буда, сифати хуби моделро нишон медиҳад;

$R_{xy} = 0,992$ – коэффисисенти коррелятсияи маҷмӯӣ буда, алоқамандии зичи доштани Y -ро аз омилҳои мавриди назар – X_2 , X_4 , ва X_6 нишон медиҳад.

F-критерияи Фишер ба 42,30 баробар буда, аз қимати ҷадвалиаш (5,69) ба маротиб калон ва ин гипотезаи сифриро инкор карда доир ба аҳаммиятнок будани муодилаи регрессияи 3.1.3 ва параметрҳои он хулоса бароварда мешавад.

Яке аз нишондиҳандаи сифатнокии модели регрессия – нодурустии миёнаи аппроксиматсия мебошад, ки фоизи аппроксиматсияро нишон

медихад. Нишондиҳандаи он дар ҳудуди то 10-12% ин сифати хуби моделро нишон медиҳад:

$$\bar{A} = \frac{1}{n} \sum \left| \frac{y - \tilde{y}_x}{y} \right| \cdot 100\% = 0,28\%. \quad (3.1.4)$$

Ғалати аппроксиматсия тамоман ночиз буда, сифати хеле хуби моделро нишон медиҳад.

Тавсия дода мешавад, ки модели 3.1.3. барои қабули қарорҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва ояндабинии ин равандҳо истифода бурда шаванд.

Тибқи таҳлили гузаронидашуда ва ба моделсозии риёзӣ-оморӣ фарогир намудани нишондиҳандаҳои таҳлилӣ, месазад, ояндабинии тамоюли нишондиҳандаҳо ҳисоб карда шавад, ки инро дар зербоби 3.2. диссертатсия амалӣ хоҳем намуд.

3.2. Ояндабинии нишондиҳандаҳои бозори меҳнати вилояти Суғд ва натиҷаҳои он

Ҳангоми омода намудан ва таҳияи диссертатсия яке аз вазифаҳои асосии таҳқиқот ин гузаронидани ояндабинии нишондиҳандаҳои бозори меҳнати вилояти Суғд ба шумор мерафт. Дар ин замина ояндабинии нишондиҳандаҳои бозори меҳнат гузаронида шуда, тамоюли тағйирёбӣ ва натиҷаҳои онҳо ошкор карда шуд. Дар рафти таҳқиқот муайян гардид, ки омили асосии афзоиши нишондиҳандаи захираҳои меҳнатӣ ва сохтори он ин афзоиши табиӣ ва механикии аҳоли ба шумор меравад. Чунончи аз маълумотҳои оморӣ⁷⁵ бармеояд, нишондиҳандаи афзоиши табиӣ ва механикии аҳоли дар соли 2021-ум мутаносибан 15,0‰ ва -1,5‰-ро ташкил намуд. Афзоиши табиӣ аҳоли нисбат ба соли 2020-ум 2,6‰ кам ва нишондиҳандаи афзоиши механикии аҳоли 1,5‰ кам гардидааст, ки бевосита таъсири худро ба афзоиши захираҳои меҳнатӣ ва сохтори он мерасонад.

---

⁷⁵ Омори солонаи вилояти Суғд [Матн] // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 6-34.

Бо мақсади муайян намудани нишондиҳандаҳои бозори меҳнат дар вилояти Суғд дар диссертатсия чор усули ояндабинӣ истифода гардидааст: усули экстрополятсия, функсияи хаттӣ, функсияи экспоненсиалӣ ва муодилаи хатти рост. Ояндабинӣ бо усули экстрополятсия бо формулаи зерин сурат мегирад.

$$Y_n = Y_0 \left(1 + \frac{K_{\text{афз.ум.}}}{1 - \frac{1}{2}K_{\text{афз.ум.}}} \right)^n \quad (3.2.1)$$

Дар инҷо: Y_n – миқдори маҷмуи омӯхташаванда дар соли n -ум

Y_0 – миқдори маҷмуи омӯхташаванда дар соли базавӣ

$K_{\text{афз.ум.}}$ – фарқияти коэффитсиенти афзоиши табиӣ ва механикии аҳоли

Бо мақсади ояндабинии захираҳои меҳнати вилояти Суғд бо усули экстрополятсия, пеш аз ҳама вазни қиёсии захираҳои меҳнатиро дар шумораи умумии аҳоли барои соли 2021 муайян мекунем:

$$BK_{3.м} = \frac{3M}{A} = \frac{1652,2}{2823,9} = 0,585$$

дар инҷо: $3M$ – захираҳои меҳнатӣ

A – шумораи умумии аҳоли

Муайян кардани коэффитсиенти афзоиши умумии аҳоли дар истифодаи усули экстрополятсия шартӣ муҳим ба шумор меравад. Коэффитсиенти афзоиши умумии аҳолиро барои соли 2021 муайян мекунем:

$$K_{A.У} = (K_{A.Т.А}) + (K_{A.М.А}) = 15,0 + (-0,6) = 14,4\%$$

Дар инҷо: $K_{A.У}$ – коэффитсиенти афзоиши умумӣ

$K_{A.Т.А}$ – коэффитсиенти афзоиши табиӣ аҳоли

$K_{A.М.А}$ – коэффитсиенти афзоиши механикии аҳоли

Аз рафти ҳисоб маълум гардид, ки коэффитсиенти афзоиши умумии аҳоли бо ҳисоби промил ба 14,4% ва бе ҳисоби промил ба 0,0144 баробар аст.

Дар асоси маълумотҳои ҳисобкардашуда ва истифодаи формулаи экстрополятсия, афзоиши шумораи аҳолии вилояти Суғдро барои соли 2027 муайян намуда, натиҷаи бадастовардашударо бо ҳиссаи захираҳои меҳнатӣ тасҳеҳ менамоем.

$$A_{2027} = 2823900 \left(1 + \frac{0,0144}{1 - \frac{1}{2}0,0144} \right)^6 = 3078740 \text{ нафар}$$

$$ЗМ_{2027} = A_{2027} * ВК_{3,м} = 3078740 * 0,585 = 1801063 \text{ нафар}$$

Аз маълумотҳои ояндабинӣ маълум гардид, ки бо назардошти бетағйир мондани нишондиҳандаи афзоиши табиӣ ва механикии аҳолии вилояти Суғд, шумораи он то соли 2027 ба 3078740 нафар мерасад.

Дар сурати қабул намудани 58,5% ҳиссаи захираҳои меҳнатӣ нисбат ба шумораи умумии аҳоли, шумораи он то соли 2027 ба 1801063 нафар мерасад.

Дар рафти таҳқиқоти диссертатсионӣ барои ояндабини нишондиҳандаҳои бозори меҳнати вилояти Суғд усули функсияи хаттӣ низ истифода гардидааст, ки формулаи ҳисоби он шакли зерин дорад:

$$Y_t = Y_0 + \Delta * t \quad (3.2.2)$$

$$\text{Бузургии } \Delta \text{ ба: } \Delta = \frac{y_t - y_0}{t} \text{ баробар аст.} \quad (3.2.3)$$

Барои ояндабинӣ бо ин усул Δ -и шумораи аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ солҳои 2014-2021-ро фаро гирифтааст.

$$\Delta_{\text{аҳоли}} = \frac{2823900 - 2455500}{8} = 46050 \text{ нафар}$$

$$A_{2027} = 2823900 + 46050 * 6 = 3100200 \text{ нафар}$$

Нишондиҳандаи захираҳои меҳнатиро бо истифода аз усули функсияи хаттӣ барои то соли 2027 ояндабинӣ мекунем.

$$\Delta_{3М} = \frac{1652200 - 1491600}{8} = 20075 \text{ нафар}$$

$$ЗМ_{2027} = 1652200 + 20075 * 6 = 1772650 \text{ нафар}$$

Рафти ояндабинӣ ошкор намуд, ки бо назардошти бе тағйир мондани афзоиши миёнаи шумораи аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ, шумораи онҳо дар соли 2027 муттаносибан ба 3100200 ва 1772650 нафар мерасад.

Шумораи аҳоли ва захираҳои меҳнати вилояти Суғдро бо усули функсияи экспоненсионалӣ, ки барои қатор вақтӣ истифода мегардад, ояндабинӣ менамоем. Ҳисоби функсияи экспоненсионалӣ бо формулаи зерин сурат мегирад:

$$Y_t = Y_0 * e^{rt} \quad (3.2.4)$$

Бузургии r ба: $r = \frac{\lg Y_t - \lg Y_0}{t}$ баробар аст. (3.2.5)

Пас, ояндабинии аҳоли $r = \frac{\lg A_t - \lg A_0}{t} = \frac{\lg 2823900 - \lg 2455500}{8} = 0,00759$

$A_{2027} = 2823900 * e^{0,00759*6} = 2823900 * 1,04259 = 2944170$ нафар

Бо усули функцияи экспоненсионалӣ шумораи захираҳои меҳнатиро барои соли 2027 ояндабинӣ мекунем:

$$r = \frac{\lg 3M_t - \lg 3M_0}{t} = \frac{\lg 1652200 - \lg 1491600}{8} = 0,00555$$

$3M_{2027} = 1652200 * e^{0,00555*6} = 1652200 * 1,03386 = 1708143$ нафар

Натиҷаи ояндабинии усули функцияи экспоненсионалӣ муқаррар менамояд, ки дар сурати бетағйир мондани нишондиҳандаи дараҷавии экспонент, яъне логарифми шумораи аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ, шумораи онҳо дар соли 2027 мутаносибан ба 2944170 ва 1708144 нафар мерасанд.

Дигар усули оморӣ, ки дар заминаи бузургии миёна ва афзоиши миёнаи мутлақ нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодиро ояндабинӣ менамояд, усули муодилаи хатти рост ба шумор меравад. Формулаи ҳисоби муодилаи хатти ростро дар шакли зерин ифода намудан мумкин аст:

$$\bar{y} = a_0 + a_1 * t \quad (3.2.6)$$

Бузургии a_0 ва a_1 чунин муайян мешавад:

$$a_0 = \frac{\sum y}{n} \quad a_1 = \frac{\sum ty}{n} \quad (3.2.7)$$

Аз маълумотҳои оморӣ истифода бурда, шумораи аҳоли ва захираҳои меҳнатиро бо усули муодилаи хатти рост то соли 2027 ояндабинӣ мекунем.

Аз рафти ояндабинӣ бо усули муодилаи хатти рост маълум гардид, ки бо назардошти афзоиши миёнасолонаи мутлақ ва шумораи миёнаи аҳоли, шумораи аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ дар соли 2027 мутаносибан ба 3077262,5 ва 1662262,5 нафар мерасад.

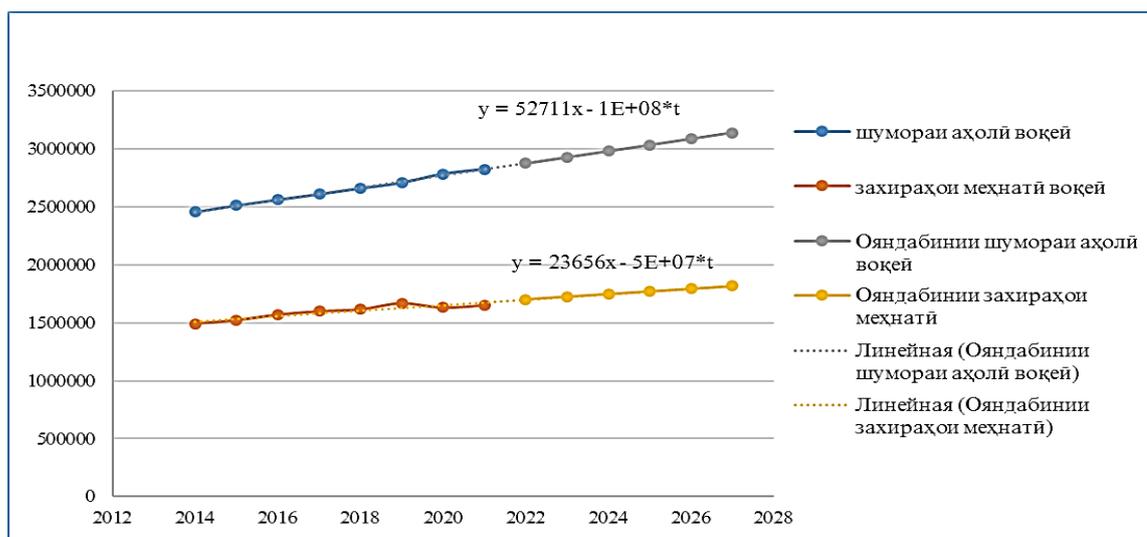
**Ҷадвали 3.2.1. Ояндабинии шумораи аҳолии доимӣ ва захираҳои меҳнатӣ
(нафар) вилояти Суғд**

Солҳо	шумораи аҳоли воқеӣ	захираҳои меҳнатӣ воқеӣ	Ояндабинии шумораи аҳоли воқеӣ	Ояндабинии захираҳои меҳнатӣ
2014	2455500	1491600		
2015	2511100	1521400		
2016	2560800	1569500		
2017	2608500	1598700		
2018	2658400	1615500		
2019	2707300	1669200		
2020	2783000	1630800		
2021	2823900	1652200		
2022			2875760,714	1700064,286
2023			2928471,429	1723720,238
2024			2981182,143	1747376,19
2025			3033892,857	1771032,143
2026			3086603,571	1794688,095
2027			3139314,286	1818344,048

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 24-94.

Маълумотҳои пешниҳодшаванда, ки бо тариқи ояндабинӣ ба даст оварда шудаанд, метавонанд тағйирёбанда бошанд, зеро дар тағйирёбии онҳо таъсири ҳамаи омилҳои дохилӣ (эндогенӣ) ва берунӣ (экзогенӣ) ба инобат гирифта нашудааст.

Дар асоси маълумотҳои ҷадвали 3.2.1. тағйирёбии шумораи аҳолиро дар шакли диаграмма пешниҳод менамоем.

Диаграммаи 3.2.1. - Ояндабинии шумораи аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ дар вилояти Суғд, нафар

Дар заминаи маълумотҳои замиаи 1 нишондиҳандаи шумораи захираҳои меҳнатиро бо усулҳои экстраполятсия, функсияи хаттӣ, функсияи экспоненсиалӣ ва муодилаи хати рост ояндабинӣ мекунем.

Ҷадвали 3.2.2. - Ояндабинии шумораи захираҳои меҳнатӣ бо усулҳои оморӣ (нафар)

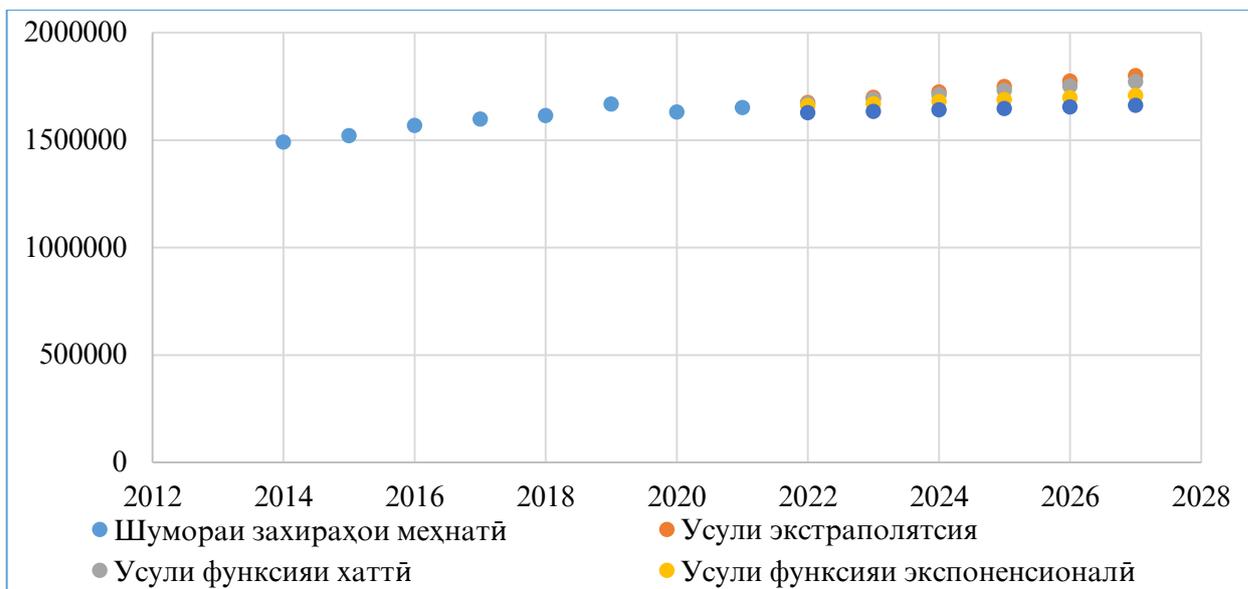
Солҳо	Шумораи захираҳои меҳнатӣ	Усули экстраполятсия	Усули функсияи хаттӣ	Усули функсияи экспоненсиалӣ	Усули муодилаи хати рост
2014	1491600	-	-	-	-
2015	1521400	-	-	-	-
2016	1569500	-	-	-	-
2017	1598700	-	-	-	-
2018	1615500	-	-	-	-
2019	1669200	-	-	-	-
2020	1630800	-	-	-	-
2021	1652200	-	-	-	-
2022	-	1675942	1672275	1661395	1627937,5
2023	-	1700251	1692350	1670642	1634802,5
2024	-	1724912	1712425	1679939	1641667,5
2025	-	1749931	1732500	1689289	1648532,5
2026	-	1775313	1752575	1698691	1655397,5
2027	-	1801063	1772650	1708144	1662262,5

Дар рафти ояндабинии шумораи захираҳои меҳнатӣ бо усулҳои экстраполятсия, функсияи хаттӣ, функсияи экспоненсиалӣ ва муодилаи хати рост маълум гардид, ки бузургиҳои он гуногун мебошад. Бо мақсади ошкор намудани бузургии миёнае, ки хусусиятҳои гуногуни нишондиҳандаҳои миёнаи ҳосилшударо тавсиф карда тавонад, аз бузургии миёнаи арифметикӣ истифода мебарем ва формулаи мо шакли зеринро мегирад:

$$\bar{X} = \frac{\sum Y}{n} = \frac{1801063 + 1772650 + 1708144 + 1662262}{4} = 1736030 \text{ нафар}$$

Таҳқиқи оморӣ муайян намуд, ки ба ҳисоби миёна шумораи захираҳои меҳнатӣ дар соли 2027 то 1736030 нафар расиданаш мумкин аст.

Дар асоси маълумотҳои ҷадвали 3.2.2. тағйирёбии шумораи захираҳои меҳнатиро дар шакли диаграмма пешниҳод менамоем.

Диagramмаи 3.2.2. - Ояндабинии шумораи захираҳои меҳнатӣ дар вилояти Суғд, нафар

Дар заминаи маълумотҳои замимаи 1 шумораи қувваи корӣ дар вилояти Суғдро бо усулҳои экстраполятсия, функсияи хаттӣ, функсияи экспоненсиалӣ ва муодилаи хатти рост ояндабинӣ намуда, дар ҷадвали 3.2.3. пешниҳод менамоем.

Тибқи маълумотҳои ояндабинӣ шумораи аҳолии қувваи корӣ дар вилояти Суғд тамоюли афзоишбӣ дошта, дар соли 2027 тибқи усули экстраполятсия ба 969803 нафар баробар мегардад.

Ҷадвали 3.2.3. - Ояндабинии шумораи қувваи корӣ дар вилояти Суғд, нафар

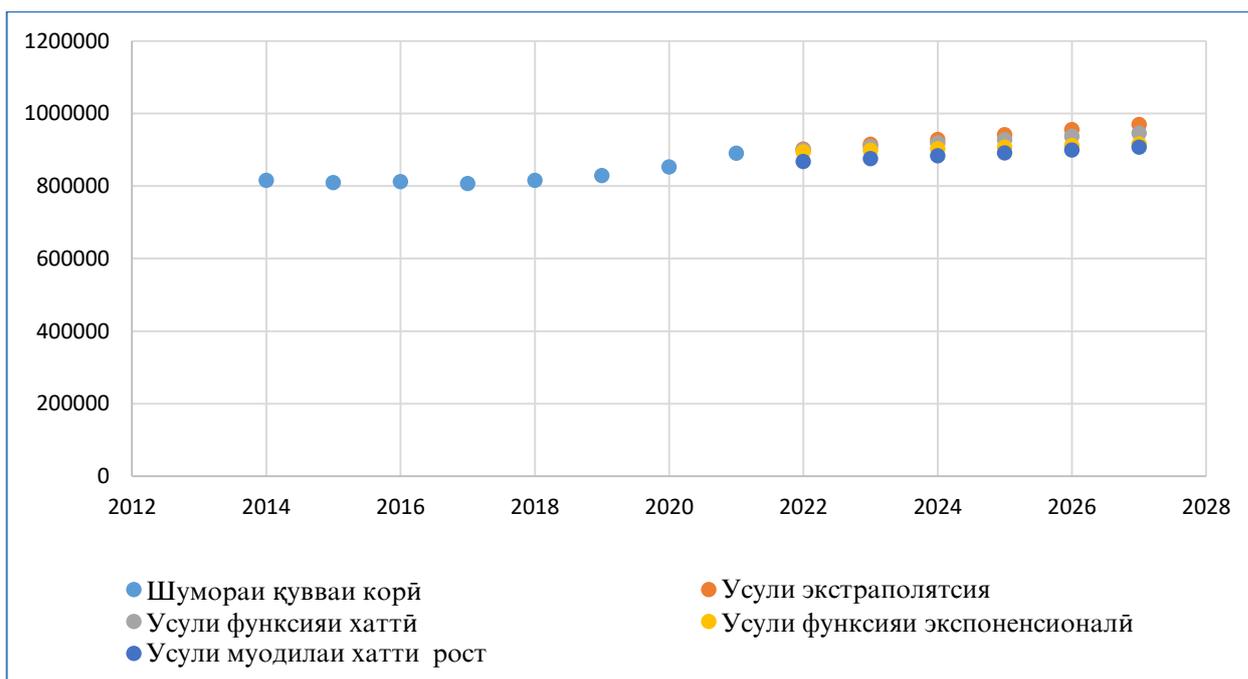
Солҳо	Шумораи қувваи корӣ	Усули экстраполятсия	Усули функсияи хаттӣ	Усули функсияи экспоненсионалӣ	Усули муодилаи хатти рост
2014	815700	-	-	-	-
2015	809600	-	-	-	-
2016	812800	-	-	-	-
2017	807200	-	-	-	-
2018	815800	-	-	-	-
2019	829000	-	-	-	-
2020	852900	-	-	-	-
2021	890600	-	-	-	-
2022	-	902430	899962,5	894857	868408,3
2023	-	915520	909325	899135	876250,0
2024	-	928799	918687,5	903433	884091,6
2025	-	942270	928050	907752	891933,3
2026	-	955938	937412,5	912092	899774,9
2027	-	969803	946775	916452	907616,6

Азбаски нишондиҳандаҳои ҳосилгардида гуногун мебошанд, барои баровардани ҳулосаи умумӣ бузургии миёнаро ҳисоб менамоем.

$$\bar{X} = \frac{\sum Y}{n} = \frac{969803 + 946775 + 916452 + 907616,6}{4} = 935161,65 \text{ нафар}$$

Аз рафти таҳлил маълум гардид, ки шумораи миёнаи қувваи корӣ дар соли 2027 ба 855470 нафар мерасад.

Дар асоси маълумотҳои ҷадвали 3.2.3. тағйирёбии шумораи қувваи кориро дар шакли диаграмма пешниҳод мекунем.

Диаграммаи 3.2.3. Ояндабинии шумораи қувваи корӣ дар вилояти Суғд, нафар

Аз рафти ояндабинӣ маълум гардид, ки фарқияти дараҷаи тағйирёбии шумораи қувваи корӣ то соли 2027 мутобиқи усулҳои истифодагардида назаррас мебошад. Ин ҳолат аз қатори вақтии шумораи қувваи корӣ вобастагӣ дорад, зеро дар қатори вақтӣ нишондиҳандаҳо на танҳо бо тартиби зиёдшавӣ, балки майл ба камшавӣ доранд. Бо мақсади дақиқ намудани ин андешаҳо нишондиҳандаи афзоиши мутлақи қувваи кориро пешниҳод менамоем.

Диаграммаи 3.2.4. - Афзоиши мутлақи қувваи корӣ дар вилояти Суғд барои солҳои 2014-2021 (нафар) (маълумотро дуруст кунед)

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд.

Дар асоси маълумотҳои замимаи 1 нишондиҳандаи шумораи қувваи кори истифоданашударо бо усулҳои экстраполятсия, функцияи хаттӣ, функцияи экспоненсиалӣ ва муодилаи хатти рост дар ҷадвали 3.2.4. ояндабинӣ мекунем.

Ҷадвали 3.2.4. - Ояндабинии шумораи қувваи кори истифоданашуда дар вилояти Суғд, (нафар)

Солҳо	Шумораи қувваи кори истифода нашуда	Усули экстраполятсия	Усули функцияи хаттӣ	Усули функцияи экспоненсионалӣ	Усули муодилаи хати рост
2014	675900	-	-	-	-
2015	711800	-	-	-	-
2016	756700	-	-	-	-
2017	791500	-	-	-	-
2018	799700	-	-	-	-
2019	840200	-	-	-	-
2020	777900	-	-	-	-
2021	761600	-	-	-	-
2022	-	770647	772312,5	802125	824103,7
2023	-	781825	783025	844808	836042,0
2024	-	793165	793737,5	889761	847980,3
2025	-	804369	804450	937107	859918,6
2026	-	816340	815162,5	986971	871857,0
2027	-	828181	825875	1039490	883795,3

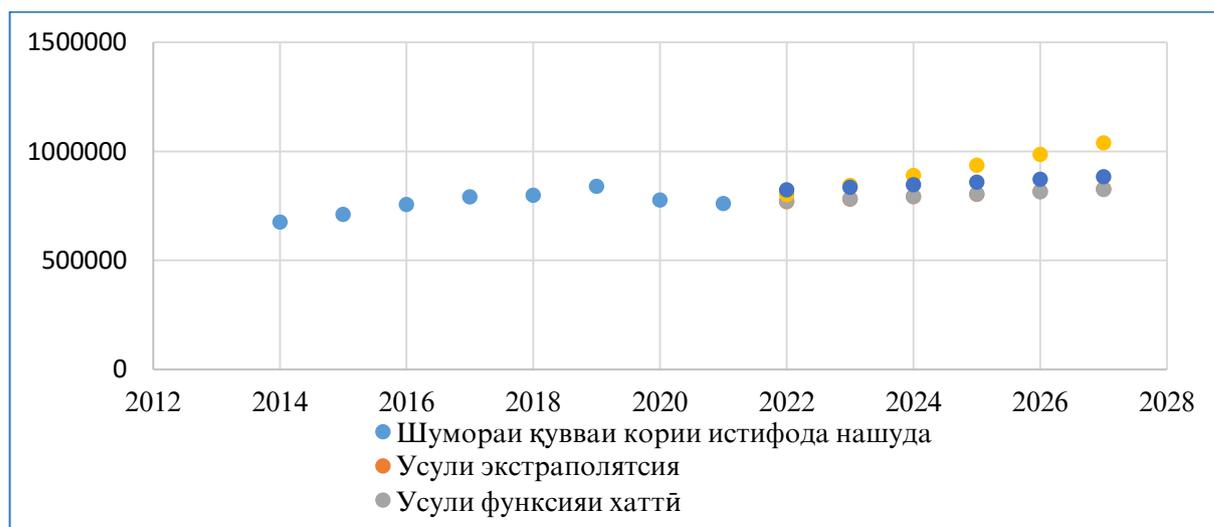
Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 24-94.

Аз маълумотҳои ҷадвали 3.2.4. бармеояд, ки сол то сол нишондиҳандаи қувваи кори истифоданашуда афзоиш ёфта, сатҳи он дар соли 2027 бо усули муодилаи хатти рост ба 883795,3 ва бо усули функсияи хаттӣ то 825875 нафар расиданаш дар назар аст. Бо мақсади баҳодиҳии умумии сатҳи ин нишондиҳанда бузургии миёнаи онро пешниҳод мекунем.

$$\bar{X} = \frac{\sum Y}{n} = \frac{828181 + 825875 + 1039490 + 883795,5}{4} = 894335,4 \text{ нафар}$$

Яъне, ба ҳисоби миёна дар соли 2027 нишондиҳандаи қувваи кори истифоданашуда ба 894335,4 нафар мерасад, ки ин ҳолат аз афзоиши донишҷӯёни шӯбаи рӯзона, занҳои хонашин, нафароне, ки дар хоҷагии деҳқонии худ шуғл меварзанд ва шуғл дар сектори ғайрирасмӣ ё мушоҳиданашаванда шаҳодат медиҳад.

Дар асоси маълумотҳои ҷадвали 3.2.4. тағйирёбии шумораи қувваи кори истифоданашударо дар шакли диаграмма пешниҳод мекунем.

Диаграммаи 3.2.5. - Ояндабинии шумораи қувваи кори дар иқтисодиёт истифоданашавандаи вилояти Суғд, нафар

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 24-94.

Нишондиҳандаи марказии бозори меҳнат, шуғли аҳоли ба шумор меравад, ки дар вилояти Суғд тибқи натиҷаи ояндабинӣҳо сол то сол афзоиш ёфта истодааст. Дар асоси маълумотҳои замимаи 1 нишондиҳандаи шумораи аҳолии машғулро бо усулҳои экстраполятсия, функсияи хаттӣ, функсияи экспоненсиалӣ ва муодилаи хатти рост ояндабинӣ мекунем (ҷадвали 3.2.5.).

Ҷадвали 3.2.5. Ояндабинии шумораи аҳолии машғул (нафар)

Солҳо	Шумораи аҳолии машғул	Усули экстраполятсия	Усули функцияи хаттӣ	Усули функцияи экспоненсионалӣ	Усули муодилаи хати рост
2014	804800	-	-	-	-
2015	798700	-	-	-	-
2016	802000	-	-	-	-
2017	797500	-	-	-	-
2018	807700	-	-	-	-
2019	820100	-	-	-	-
2020	845000	-	-	-	-
2021	882800	-	-	-	-
2022	-	893836	892550	887244	861267
2023	-	906800	902300	891711	869555
2024	-	919953	912050	896201	877843
2025	-	933296	921800	900713	886132
2026	-	946833	931550	905247	894420
2027	-	960566	941300	909805	902708

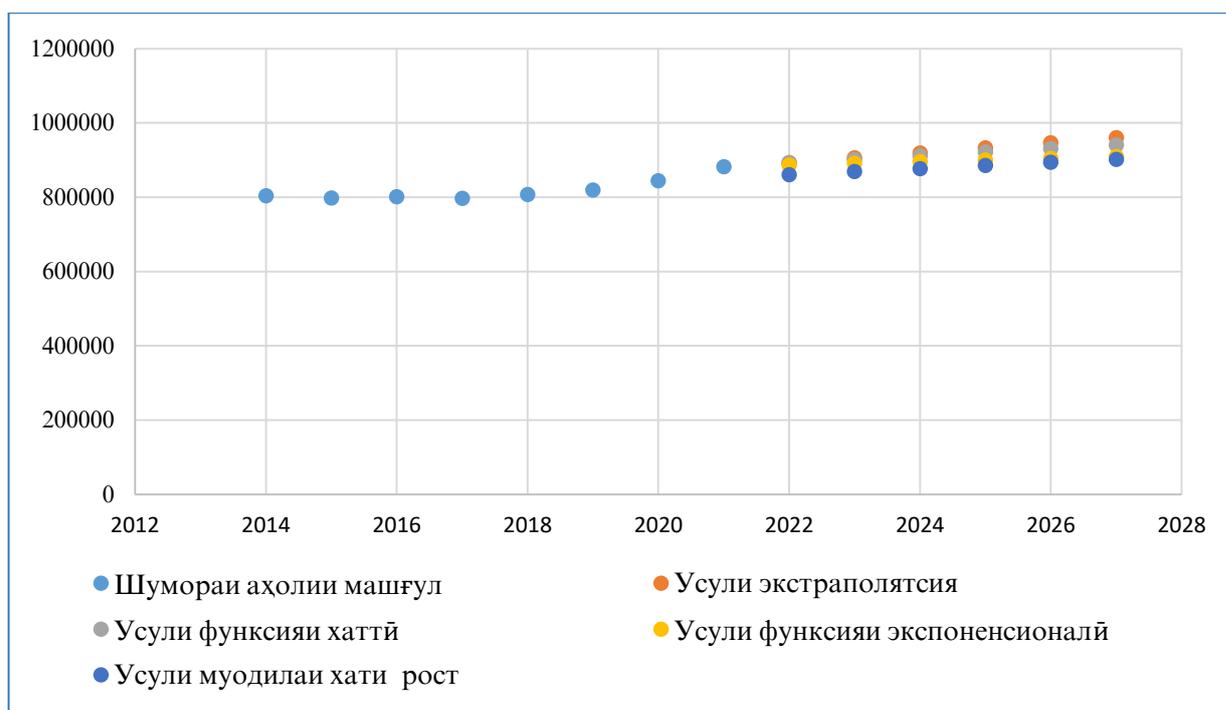
Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солонаи вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. 2022. – С. 24-94.

Дар рафти ояндабинӣ маълум гардид, ки шумораи аҳолии машғул дар вилояти Суғд тамоюли афзоишбӣ дошта, тибқи маълумотҳои усули экстраполятсионӣ шумораи он дар соли 2027 бо назардошти омилҳои баназаргирифташуда ба 960566 нафар ва тибқи усули муодилаи хатти рост ба 902708 нафар мерасад.

Бо мақсади муайян кардани қонуниятҳои миёнаи тағйирёбии шуғли аҳоли, аз натиҷаи ҳисоби усулҳои ояндабинӣ, бузургии миёнаро мебарорем.

$$\bar{X} = \frac{\sum Y}{n} = \frac{960566 + 941300 + 909805 + 902708}{4} = 928595 \text{ нафар}$$

Дар асоси маълумотҳои ҷадвали 3.2.5. тағйирёбии шумораи аҳолии машғулро дар шакли диаграмма пешниҳод мекунем.

Диаграммаи 3.2.6. - Ояндабинии шумораи аҳолии машғул дар вилояти Суғд, нафар

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 24-94.

Чунончи аз маълумотҳои диаграммаи 3.2.6. бармеояд, натиҷаи ҳисоби усулҳои ояндабинӣ аз афзоиши шуғли аҳоли дар вилояти Суғд далолат медиҳанд. Гарчанде ки суръати афзоиши шуғли аҳоли дар солҳои 2014-2021 (109,7%) нисбат ба нишондиҳандаи қувваи корӣ (109,2%) ва қувваи кори истифоданашуда (106,0%) бештар бошад, нисбати суръати афзоиши захираҳои меҳнатӣ (110,8%) кам аст.

Нишондиҳандаи суръати афзоиши бекорони расман эътирофшуда дар ин давра 71,6% ва суръати барзиёдшавии он -28,4%-ро ташкил мекунад.

Дар асоси маълумотҳои замиаи 1 нишондиҳандаи шумораи бекоронро бо усулҳои экстраполятсия, функцияи хаттӣ, функцияи экспоненсиалӣ ва муодилаи хатти рост ояндабинӣ менамоем (ҷадвали 3.2.6).

Чадвали 3.2.6. - Ояндабинии шумораи бекорони расмӣ (нафар)

Солҳо	Шумораи бекорони расмӣ	Усули экстраполятсия	Усули функцияи хаттӣ	Усули функцияи экспоненционалӣ	Усули муодилаи хати рост
2014	10900	-	-	-	-
2015	10900	-	-	-	-
2016	10800	-	-	-	-
2017	9700	-	-	-	-
2018	8100	-	-	-	-
2019	8900	-	-	-	-
2020	7900	-	-	-	-
2021	7800	-	-	-	-
2022	-	7735	7412,5	7696	7142
2023	-	7847	7025	6655	6695
2024	-	7961	6637,5	5755	6248
2025	-	8077	6250	4977	5801
2026	-	8194	5862,5	4303	5355
2027	-	8312	5475	3721	4908

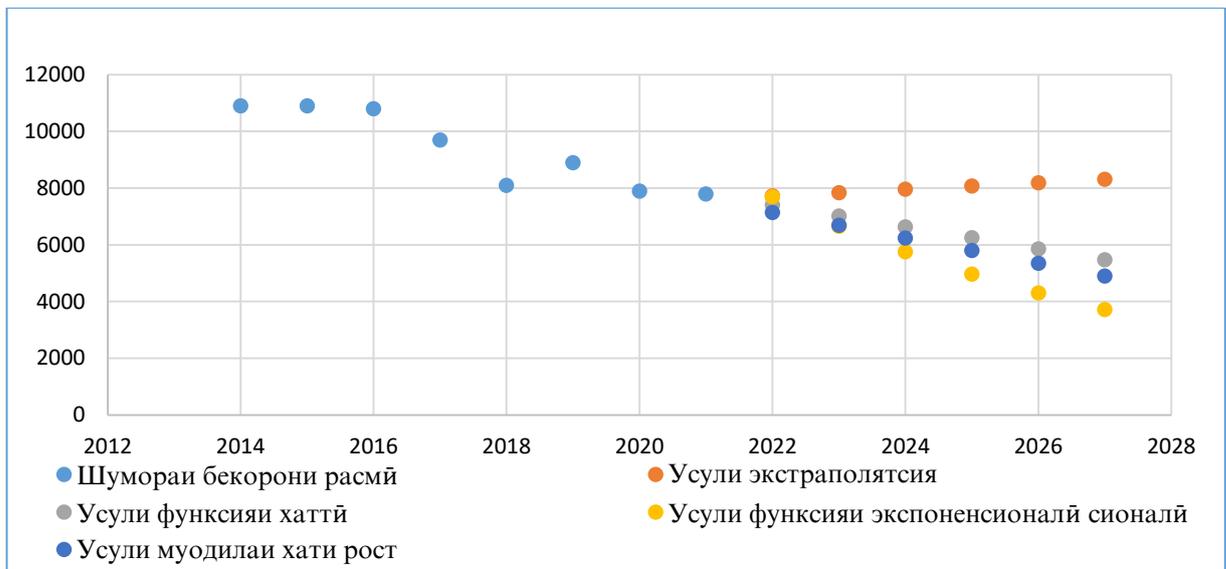
Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 24-94.

Ҳангоми гузаронидани ояндабинии шумораи бекорони расмӣ мо аз ҳамаи усулҳои номбурда истифода намуда дақиқ намудем, ки сатҳи коҳишҳои бекорони расмӣ аз натиҷаи ҳисоби ин усулҳо бармеояд.

Аз рафти ояндабинӣ маълум гардид, ки шумораи бекорон бо усулҳои ояндабинӣ тамоюли коҳишҳои дорад ва бо мақсади дар маҷмӯъ арзёбӣ намудан, аз бузургии миёна истифода менамоем.

$$\bar{X} = \frac{\sum Y}{n} = \frac{8312 + 5475 + 3721 + 4908}{4} = 5604 \text{ нафар}$$

Дар асоси маълумотҳои чадвали 3.2.6. тағйирҳои шумораи бекориро дар шакли диаграмма пешниҳод мекунем.

Диаграммаи 3.2.7. - Ояндабинии шумораи бекорони расмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, нафар

Дар ҷараёни тадқиқ маълум гардид, ки шумораи бекорони расмӣ дар соли 2027 то 5604 нафар имкони коҳишёбӣ дорад. Дар маънои тош ин нишондиҳанда пурра маънои онро надорад, ки сол то сол нишондоди корхонаҳо дар бораи талабот ба кормандон аз шумораи бекорон камтар мешавад, балки шумораи қувваи кории дар иқтисодиёт истифоданашаванда афзоиш ёфта истодааст.

ХУЛОСА

Таҳқиқи иқтисодӣ-омории бозори меҳнати минтақавӣ (дар мисоли вилояти Суғд) моро ба чунин хулосабарорӣ водор месозад:

1. Дар рафти таҳқиқоти диссертатсионӣ маълум гардид, ки бозори меҳнат фарогири муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва равонӣ мебошад, танҳо тавассути истифодаи усулҳои оморӣ, таҳқиқи нишондиҳандаҳои бозори меҳнат афзалиятнок буда, имконият медиҳад, ки бартариятҳо ва тафовути ҷойдоштаро ошкор намуда, муқоисаи минтақавии онҳоро ба роҳ монем.

Дар заминаи назарияҳои болозикр мо чунин мешуморем, ки мафҳуми омории «Бозори меҳнат» – яке аз ҷузъиёти мураккаби иқтисодиёт буда, дар худ як қатор нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, демографӣ ва ҳуқуқиро фароғир аст, ки бештари онҳо байни ҳамдигар алоқамандии зич доранд. Маҳз бозори меҳнат яке аз категорияҳои асосии тавсифкунандаи вазъияти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, хусусиятҳои рушди минтақаҳо аз ҷумлаи таркибдиҳандаҳои инноватсионӣ ба шумор меравад. [4-М].

Бозори меҳнати минтақа қисми ҷудонашавандаи бозори меҳнати миллӣ ба ҳисоб меравад, ки низоми муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодиро дар ҳудудҳои алоҳида инъикос мекунад. Мо чунин мешуморем, ки «Бозори меҳнати минтақа» ин воҳидҳои маъмурию ҳудудие мебошанд, ки бо хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатии равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодии заминаи хоҷагидорӣ, таҳассусӣ, соҳавӣ-функционалӣ, сохтори ҳудудии истехсолӣ ва иҷтимоӣ фарқ намуда, дар макон ва замон шарҳ дода мешавад [5-М].

2. Барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии фаъолият ва рушди бозори меҳнат дар сатҳи минтақавӣ маҷмуи вазифаҳои зерин: муайян намудани самтҳои рушди бозори меҳнати минтақавӣ ҳамчун низом; муайян кардани нақши хоси ҳар як унсур ва зернизом дар стратегияи рушди муназзами бозори меҳнат; муайян кардани ҳаҷм ва усули тақсими захираҳо дар байни унсурҳо ва зернизомҳои бозори меҳнати минтақавӣ; назорат аз болои фаъолият ва рушди бозори меҳнати минтақавӣ ҳамчун низом ва ҷораҳои зерин: тақмили

идоракунии фаъолият; тақсимои дақиқи вазифаҳо байни гурӯҳҳои алоҳидаи идоракунии тавассути таъсири пешрафти илмию техникӣ. бояд ба инобат гирифта шавад.

3. Тамоюли тағйирёбӣ ва ҳолати бозори меҳнат асосан аз ҳисоби сохтори захираҳои меҳнатӣ, сохтори даромади пулии хоҷагиҳои хонавода ва хусусиятҳои демографии минтақа, аз ҷумла сохтори ҷинсию синнусолии аҳоли, тақсимои он вобаста ба ҷойи зист, шиддатнокии равандҳои муҳоҷират ва ғайра муайян карда мешавад. Нишондиҳандаи захираҳои меҳнатӣ дар вилояти Суғд бештар зери таъсири омилҳои ҳаракати табиӣ ва механикии аҳоли тағйир меёбанд. Чунончи, дар вилояти Суғд соли 2021 афзоиши табиӣ аҳоли 41,8 ҳазор нафар ё 15,0 промилро ташкил намуд ва суръати барзиёдшавии аҳоли нисбати соли 2014 ва 2020 мутаносибан 15,0% ва 1,5% зиёд гардидааст. Бинобар ин, омӯзиши омории захираҳои меҳнатӣ, пеш аз ҳама дар омӯзиши равандҳои демографӣ, ки дар минтақа ё ноҳияи муайян асос ёфтааст. Дар таҳқиқи омории фаъолияти бозори меҳнати минтақа, нишондиҳандаҳое, ки аҳолиро аз рӯи синну сол тақсим ва шарҳ медиҳад, муҳим арзёбӣ мегардад. Бояд ёдовар шуд, ки сатҳи таваллуд, муҳоҷирати байнидавлатӣ (хусусан муҳоҷирати доимӣ) ва ғавти нобахангом ба захираҳои меҳнатӣ таъсир мерасонад [10-М].

Дар рафти таҳқиқоти диссертатсионӣ маълум гардид, ки нишондиҳандаи мутлақи қувваи корӣ ва шуғл сол то сол дар вилояти Суғд афзоиш ёфта, бекории расмӣ баръакс коҳиш меёбад. Аммо таҳлили нишондиҳандаҳои нисбӣ маълум намуд, ки коэффитсиенти қувваи корӣ баръакс сол то сол коҳиш меёбад. Агар дар соли 2014 дараҷаи он 54,7%-ро ташкил мекард, пас соли 2021 ба 53,9% расид. Ба андешаи мо, сабаби коҳишҳои ин нишондиҳанда, афзоиши ҳиссаи қувваи кории дар иқтисодиёт истифоданашуда мебошад, ки дар ин давра мутаносибан аз 45,3% ба 46,1% расида аст.

Таҳқиқоти диссертатсионӣ маълум намуд, ки сол то сол ҳиссаи қувваи корӣ дар шумораи захираҳои меҳнатӣ коҳиш ёфта, ҳиссаи қувваи кории дар иқтисодиёт истифоданашуда афзоиш меёбад. Ин ҳолат метавонад ба

камшавии шуғли аҳоли мусоидат карда дар рушди иқтисоди миллӣ бетаъсир намонад. Ба андешаи мо коҳишёбии ҳиссаи қувваи корӣ қисман аз ҳисоби нисбатан кам будани даромади миёнаи пулӣ ва пардохтҳои иҷтимоӣ вобаста мебошад. Яъне, дар сурати зиёд гардидани ин шакли пардохтҳо, ҳиссаи қувваи корӣ ва шуғли аҳоли афзоиш меёбад. Дар соли 2021 музди миёнаи меҳнати соҳаҳои кишоварзӣ, ҷангал ва моҳипарварӣ дар ҷумҳурӣ 633,91 сомонӣ ва дар вилояти Суғд 695,19 сомони ро ташкил мекард, ки 55,2%-и шумораи умумии аҳолии дар иқтисодиёти минтақа шуғлварзанда мегирад ва барои қонеъ гардонидани талаботҳои моддӣ ва маънавии шахс ин маблағ кифоягӣ намекунад.

Дар рафти таҳқиқот маълум гардид, ки бештари афзоишёбии шуғли аҳолии вилояти Суғд дар солҳои 2014-2021 ба моликияти хусусӣ 35,3% рост меояд. Агар аз рӯи шакли моликият арзёбӣ намоем, пас бештари шуғли аҳолии вилояти Суғд соли 2021 ба корхонаҳои хусусӣ 74,7%-и шуғли умумӣ рост меояд. Ба андешаи мо, омили асосии афзоиши шуғл дар моликияти хусусӣ ин дастгирии давлатӣ ба шумор меравад. Аз рафти таҳқиқоти диссертатсионӣ маълум гардид, ки қувваи корӣ бештар дар бахше шуғл меварзанд, ки музди меҳнати зиёд пардохт мекунад. Ҳиссаи бештари шуғли аҳоли дар вилояти Суғд ба соҳаҳои кишоварзӣ, ҷангал ва моҳипарварӣ 55,2% ва дар сатҳи ҷумҳурӣ 60,6% рост меояд. Ба андешаи мо, афзоиши шуғли аҳоли дар бахши хизматрасонӣ ба беҳдошти сатҳи зиндагии аҳоли бештар таъсир мерасонад, зеро аз таҷрибаи дигар мамлакатҳо маълум мешавад, ки дар ин бахш бештар шуғл меварзанд[11-М].

Таҳлили омори муайян кард, ки сатҳи музди миёнаи зиёдтарини 10%-и кормандони кирои вилояти Суғд дар соли 2021, нисбат ба 10%-и музди миёнаи камтарин, 2,4 маротиба бештар будааст, ки маънои зиёд будани тафовути сатҳи музди миёнаи меҳнатро дар байни кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳо аз рӯи соҳаҳои иқтисодиёт ифода мекунад. Сабаби асосии кам будани музди миёнаи бештари кормандони киро дар соли 2021 ин шуғли бештар дар соҳаи кишоварзӣ мебошад, ки ба 695,19 сомонӣ баробар буд.

Натиҷаи ҳисоби нишондиҳандаи ассиметрӣ, мавҷудияти нобаробариро байни музди миёнаи кормандони кироя нишон дод. Яъне ассиметрияи тарафи рост мавҷудбуда, нишон медиҳад, ки музди миёнаи кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳо аз рӯйи соҳаҳои иқтисодиёт дар вилояти Суғд аз музди меҳнате, ки 50%-и кормандон мегиранд ва музди меҳнати кормандоне, ки бештар такрор мешавад, зиёд мебошад. Сатҳи мавҷудияти тафрикаи зиёдро дар музди миёнаи кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳо аз рӯйи соҳаҳои иқтисодиёти вилояти Суғд коэффитсиенти Чинӣ ва қачхаттаи Лоренс дубора собит намуданд, ки сабаби асосиаш ба андешаи мо нобаробар ҷойгир шудани кормандони кироя дар соҳаҳо мебошад.

4. Аз натиҷаи ҳисоби нишондиҳандаҳои тафовути сохторӣ маълум гардид, ки дар сохтори шумораи кормандони кирояи ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он тағйиротҳои назаррас ба вуҷуд омадааст. Яъне коэффитсиенти квадратии тағйирёбии мутлақи сохторӣ ва индекси тафовути сохторӣ ба андозаи 2.58 б.ф. ва 2,88 б.ф. тағйир ёфтаанд. Афзоиши бештари шумораи миёнасолони кормандон барои давраи омӯхташаванда ба вилояти Хатлон 22,8% ва ш. Душанбе 20,0% рост меояд. Дар ВМКБ сатҳи ин нишондиҳанда ба 10,1%, дар вилояти Суғд 9,1% ва дар НТҚ бошад, баръакс ҳолати коҳиш 4,5% ба назар мерасад [5-М].

5. Ба андешаи мо омиле, ки ба нишондиҳандаҳои бозори меҳнат метавонад таъсири назаррас расонад, ҷараёни муҳоҷирати аҳоли ба шумор меравад. Рафти таҳқиқоти диссертатсионӣ маълум намуд, ки ҷараёни самаранокии муҳоҷират солҳои охир дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ба истисноии шаҳри Душанбе манфӣ аст. Ҳол он ки дар соли 2014 ин нишондиҳанда дар НТҚ мусбат арзёбӣ мегардид. Дар вилояти Суғд шумораи аҳолии кӯчидарафта сол то сол коҳиш ёфта истодааст. Яъне, нишондиҳандаи ККО аз 3,1%-и соли 2014 ба 2,7%-и соли 2021 баробар шуда, -0,4 б.ф коҳиш ёфтааст. Нишондиҳандаи ККР дар соли 2021 ба 3,3% баробар гардид, ки нисбати соли 2014 -ум -0,7 б.ф.

коҳиш ёфтааст.⁷⁶ Чунин ҳолат дар рушди бозори меҳнати минтақа таъсири манфӣ мегузорад, зеро ба 1000 нафар аҳолии кӯчидаомада 1200 кӯчидарафта рост меояд, ки нисбати соли 2014-ум 111 нафар кам мебошад. Ба андешаи мо, сабаби афзоиши ин нишондиҳанда дар набудани миқдори кифояи ҷойи кор ва сатҳи нисбатан ками даромадноқӣ мебошад. Чунинчӣ, соли 2021 нишондиҳандаи музди меҳнати номиналии ҳармоҳа, ки ба кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳои дар вилояти Суғд пардохтгардида 1418,81 сомони ро ташкил мекард, нисбати соли 2014-ум 773,1 сомонӣ ё 119,7% зиёд гардидааст, аммо дар шароити афзоиши нархҳо ва паст гардидани қобилияти асъори миллӣ наметавонад талаботи моддӣ ва маънавии кормандонро қонеъ гардонад ва ин ҳолат ба шиддатгирии муҳоҷирати меҳнатӣ мусоидат мекунад.

Дигар омили демографӣ сохтори ҷинсӣ синусолии аҳоли ба шумор меравад. Ба андешаи мо, коҳишҳои ҷинси зан ба нишондиҳандаҳои бозори меҳнат дар шакли сиклӣ (даврӣ) таъсир мерасонад. Яъне, пас аз 15-18 сол таъсири ҷиддии камшавии ҷинси зан ба нишондиҳандаҳои бозори меҳнат дар шакли: коҳишҳои таваллуд, захираҳои меҳнатӣ, қувваи корӣ ва дигарҳо, ки дар шароити имрӯза яке аз муаммоҳои мубрам дар ҷомеаи Аврупо гардидааст, вомехӯрад. Ин муаммо аллакай дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қисман ба назар мерасад. Тибқи маълумотҳои оморӣ дар соли 2021 аз шумораи умумии кӯдакони синни 0-4 сола 47,1%-и онро ҷинси зан ташкил мекунад. Аз рафти таҳқиқоти диссертатсионӣ маълум гардид, ки КСУ дар вилояти Суғд дар муддати 8 сол ба 10,6% ё 67 нафар ба 1000 нафар аҳолии қобили меҳнат зиёд шудааст.

Ба андешаи мо, яке аз омилҳои кам гардидани шумораи кормандони кироя дар иқтисодиёти мамлакат, нисбатан паст будани музди миёнаи меҳнат ба шумор меравад, зеро сол то сол ҳиссаи қувваи корӣ дар иқтисодиёт истифоданашаванда афзоиш ёфта истодааст [7-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

---

⁷⁶ Демографияи солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С. 243-244.

1. Таҳқиқоти омории бозори меҳнати минтақа бояд се марҳиларо дар бар гирад, ки марҳилаи аввал фарогири масъалаҳои зерин мебошад: ташаккули таъминоти иттилоотию таҳлилӣ; муайян кардани самтҳо ва усулҳои таҳлил; асоснокӣ ва ташаккули низоми нишондиҳандаҳо; муайян кардани омилҳои беруна ва дохилӣ; гурӯҳбандии хатарҳои иҷтимоӣ аз рӯйи натиҷаҳои таъсир.

Дар марҳилаи дувум: вазъи ҳозира ва сохтори аҳолии дар иқтисодиёт истифодашаванда аз ҷиҳати хусусиятҳои гуногуни иҷтимоӣ-демографӣ муайян мегардад; суръат ва шиддатнокии рушд ошкор мешавад; ба сатҳи фаъолият тақсим шудани ҳудудҳои (ноҳияҳои) якхела; гурӯҳбандии ноҳияҳо аз рӯйи нишондиҳандаҳои асосии бозори меҳнат гузаронида мешавад.

Дар марҳилаи ниҳой: тавсияҳо ва пешниҳодҳо оид ба роҳҳои баланд бардоштани самаранокии бозори меҳнат дар минтақа мувофиқи натиҷаҳои таҳқиқоти оморӣ гузаронида шуда, тавсияҳои амалӣ доир ба такмил додани таҳлили омории бозори меҳнат дар минтақа таҳия мегарданд.

2. Таҳлили оморӣ ва арзёбии ҳолатҳо ва равандҳо дар бозори меҳнати минтақаҳо имконият медиҳад, ки механизмҳои таъсири онҳо ошкор, омилҳои ба самаранокии фаъолияти бозори мазкур таъсиррасонро пайдо ва самтҳои асосии рушд муайян шавад. Бо мақсади ба танзим даровардани ин раванд, мо чунин мешуморем, ки баробари дар сатҳи ҷумҳурӣ баррасӣ намудани масъалаҳои бозори меҳнат аз қабилӣ ташкили ҷойҳои корӣ, бозомӯзӣ, омода намудани кадрҳо ва ғайра дар минтақаҳои алоҳидаи мамлакат вобаста ба имкониятҳои минтақа ҷиддӣ мавриди омӯзиш қарор дода шаванд.

3. Таҳлили оморӣ собит намуд, ки нишондиҳандаи қувваи кори вилояти Суғд сол то сол коҳиш ёфта истодааст. Гарчанде ки нишондиҳандаи суръати барзиёдшавии қувваи корӣ дар солҳои 2014-ум 1,6%, 2016-ум 0,4%, 2018-ум 1,06% , 2020-ум 2,9% ва 2021-ум 4,4% зиёд шуда бошад, дар солҳои 2015 ва 2017 дараҷаи коҳишҳои он муттаносибан дар ҳаҷми 0,8% ва 0,7% ба назар мерасад. Нишондиҳандаи банди фоизии ҳиссаи қувваи корӣ баръакс дар бештари солҳо 2015-ум -1,5 б.ф., 2016-ум -1,4 б.ф., 2017-ум -1,3 б.ф. ва 2019-ум

-0,8 б.ф. сатҳи коҳишёбии қувваи кориро нишон дода, дар соли 2018 бе тағйир ва соли 2021 ба миқдори 3,6 б.ф. зиёд гардид. Аз ин ҷо бармеояд, ки нишондиҳандаи суръати барзиёдшавӣ дар ҳама маврид сатҳи коҳишёбии қувваи кориро инъикос накарда, танҳо дараҷаи тағйирёбиро нисбат ба соли муқоисашаванда ифода мекунад. Тавсия мегардад, ки истифодаи нишондиҳандаи банди фоизи ҳиссаи қувваи корӣ ҳолати афзоишёбии қувваи кориро пурра инъикос намуда, аз афзоишёбии қувваи кори дар иқтисодиёт истифоданашавандаи вилояти Суғд дарак медиҳад. Ин ҳолат метавонад шуғли ғайрирасмиро дар минтақа зиёд намуда, бақайдгирии омории онҳоро мушкил созад.

4. Дар вобастагии мустақим аз таносуби талабот ба қувваи корӣ ва пешниҳоди он, инчунин аз вазъе, ки дар бозори меҳнати дохилӣ ба амал меояд, нишондиҳандаи музди меҳнат қарор дорад, зеро таъсири аввалиндараҷаро ба зудҳаракатии қувваи корӣ дар ҷанбаи ҷуғрофӣ, соҳавӣ ва касбӣ мерасонад. Мо чунин мешуморем, ки музди меҳнати мувофиқ қувваи кориро ба шуғл ҷалб намуда, ҳиссаи аҳолии шуғлварзандаро зиёд мегардонад, аммо дараҷаи баланди онро бе назардошти тақозо ва арзаи қувваи корӣ таъмин кардан номумкин аст.

5. Дар сохтори даромади пулии аҳолии вилояти Суғд соли 2021 нисбат ба соли 2014 тағйироти назаррас ҷой дорад, зеро натиҷаи ҳисоби коэффитсиенти Гатева ба 10,1% баробар гардид. Дар ин давра пардохтҳои иҷтимоӣ 3,5 б.ф. даромад аз моликият 4,29 б.ф. ва дигар даромадҳои пулӣ 1,6 б.ф. зиёд шудааст, ки хуб арзёбӣ мегардад. Аммо даромадҳои меҳнатӣ -3,5 б.ф. ва даромад аз хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ -5,9 б.ф. коҳиш ёфтаанд. Ба андешаи мо коҳишёбии интиқоли маблағ аз хориҷи кишвар боиси кам гардидани дигар даромадҳои пулӣ гашта, ҳиссаи даромад аз хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ бояд дар оянда баланд бардошта шавад. Зеро бо ин васила сатҳи афзоиши нархҳои истеъмолӣ нисбатан гирифта шуда, таъминоти худии аҳоли бо маҳсулоти кишоварзӣ ба роҳ монда шуда, аз дигар тараф сатҳи хароҷоти хоҷагиҳо кам карда мешавад.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ

Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ:

1. Закон Республики Таджикистан «О содействии занятости населения» [Электронный ресурс]. – URL: <https://medt.tj/documents/main/normativno-pravovie-akti/zakonodatelnie-akti/ru/02525-ru.pdf/> (санаи муроҷиат: 27.11.2019).

2. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ]. – URL: https://www.khf.tj/sites/default/files/pdf/kodeksi_mehnati_jumhuri_tojikiston.pdf/ (санаи муроҷиат: 10.10.2019).

3. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ]. – URL: https://base.mmk.tj/view_sanadhoview.php?showdetail=&sanadID=1/ (санаи муроҷиат: 07.01.2019).

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мусоидат ба шугли аҳоли» [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://majmilli.tj/> (санаи муроҷиат: 20.10.2020).

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи меҳнат» [Манбаи электронӣ]. – URL: https://advokatura.tj/dar_borai_hifzi_mehnat.doc/ (санаи муроҷиат: 10.10.2020).

6. Стратегия развития рынка труда в Таджикистана до 2020 года [Текст]. – Душанбе, 2011. – 231 с.

7. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [Матн]. – Душанбе: Шарқи озод. – 2016. – 121с.

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

8. Афанасьев В.С. Давид Рикардо [Текст] / В.С. Афанасьев. – М.: Экономика, 1988. – 128 с.

9. Бараник З.П. Статистика рынка труда. Метод. пособие. для самостоят. изуч. дисц. [Текст] / З.П. Бараник. – М.: Финансы, 2003. – 147 с.

10. Барномаи корҳои оморӣ барои соли 2021 [Матн] // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – 32 с.

11. Башина О.Э. Многомерные статистические группировки. Учеб. пособие по курсу «Статистика» [Текст] / О.Э. Башина. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та коммерции, 2001 – 24 с.

12. Блауг М. 100 великих экономистов до Кейнса – Great Economists before Keynes: An introduction to the lives & works of one hundred great economists of the past [Текст] / М. Блауг, Б.К. Джон. – СПб.: Экономикс, 2008. – 352 с.

13. Бобоева Р.М. Диагностика рынка труда: математико-статистическое моделирование. Монография [Текст] / Р.М. Бобоева, Х.А. Хофизов. – Душанбе: Русская литература, 2021. – 144 с. ISBN 978-99985-58-79-3.

14. Бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Маҷмуаи оморӣ – Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: АОПҶТ – 2016-2020. – № 3.

15. Боровик В.С. Занятость населения: Учеб. пособие для студентов, обучающихся по специальности «Социальная работа»: Учеб. пособие для студентов вузов и учреждений повышения квалификации, обучающихся по экон. и соц. Специальностям [Текст] / В.С. Боровик, Е.Е. Ермакова, В.А. Похвоцев. – Ростов н/д: Феникс, 2001. – 317 с.

16. Буйная Е.В. Экономическая оценка регионального рынка труда [Текст] / Е.В. Буйная, О.Я. Бияков. – Кемерово: Гу Куз Гту, 2003. – 154 с.

17. Вазъи бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҳисоботи таҳлилий, аз рӯи натиҷаҳои таҳқиқоти кувваҳои корӣ, ки аз 20 июл то 20 августи соли 2016 гузаронида шудааст) [Матн] // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2016. – 298 с.

18. Вазъи иҷтимою иқтисодии вилояти Суғд [Матн] // Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2019. – 243 с.

19. Васильченко В.С. Рынок труда. Учебно-метод. пособи. для самост. изуч. дисц. [Текст] / В.С. Васильченко, В.М. Петюх, Л.В. Щетинина. – Вид. 2-е, перераб. и доп. – М.: Финансы, 2006. – 228 с.

20. Васильченко В.С. Управление трудовым потенциалом. Учеб. пособие [Текст] / В.С. Васильченко, А.М. Гриненко, А.А. Гришнова, Л.П. Керб. – М.: Финансы, 2005. – 403 с.

21. Винокурова М.А. Экономика труда [Текст] / М.А. Винокурова, Н. Горелова. – СПб.: Питер, 2004. – 627 с.
22. Волгина Н.А. Рынок труда и доходы населения. Учебное пособие [Текст] / Под ред. Н.А. Волгина. – М.: Информационно-издательский дом «Филинь», 1999. – 280 с.
23. Государственная стратегия рынка труда в Республике Таджикистан до 2020 года [Текст]. – Душанбе, 2010. – 67 с.
24. Дашкова Е.С. Занятость населения в России: современные тенденции. Монография [Текст] / Е.С. Дашкова, Н.В. Дорохова. – Воронеж: Воронежский ЦНТИ – фил. ФГБУ «РЭА», 2013. – 88 с.
25. Демографияи солони Чумхурии Тоҷикистон [Матн] // Агентии омори назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон. – 2020. – 362 с.
26. Джабборов А.Д. Социальная защита населения. Монография / А.Д. Джабборов. – Душанбе: Авесто, 2014. – 278 с.
27. Дустбоев Ш.Д. Бедность и пути ее снижения [Текст] / Ш.Д. Дустбоев. – Душанбе: Изд-во «Санаввора», 2000. – 128 с.
28. Егорова Е.А. Экономика труда. Учебное пособие [Текст] / Е.А. Егорова, О.В. Кучмаева. – М.: Московская финансово-промышленная академия, 2004. – 80 с.
29. Ермолаева С.Г. Рынок труда [Текст] / С.Г. Ермолаева. – Екатеринбург: Изд-во урал. ун-та, 2015. – 108 с.
30. Жулина Е.Г. Экономика труда. Учеб. пособие [Текст] / Е.Г. Жулина. – М.: ЭКСМО, 2010. – 208 с.
31. Зарипов Э.Ш. Омори иҷтимоӣ-иқтисодӣ. Дастури таълимӣ [Матн] / Э.Ш. Зарипов, И.М. Муродова. – Душанбе, 2009. – 147 с.
32. Зубаревич Н.В. Регионы России: неравенство, кризис, модернизация [Текст] / Н.В. Зубаревич. – М.: Независимый институт социальной политики, 2010. – 160 с.
33. Кадыров Д.Б. Экономика рынка труда. Монография [Текст] / Д.Б. Кадыров, И.А. Ашмаров, С.Дж. Комилов. – Душанбе: Илм, 2010. – 480 с.

34. Карпушкина А.В. Институциональная среда социально-трудовых отношений (региональный аспект). Монография [Текст] / А.В. Карпушкина. – Челябинск: Издательский центр ЮУрГУ, 2011. – 234 с.
35. Кашепов А.В. Рынок труда: проблемы и решения. Монография [Текст] / А.В. Кашепов, С.С. Сулакшин, А.С. Малчинов. – М.: Научный эксперт, 2008. – 232 с.
36. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег [Текст] / Дж. Кейнс. – М., 1999. – 351 с.
37. Колесников И.И. Статистика [Текст] / И.И. Колесников. – М.: Новое знание, 2006. – 208 с.
38. Колосова Р.П. Занятость, рынок труда и социальнотрудовые отношения [Текст] / Р.П. Колосова, Г.Г. Меликьян. – М.: Издательство: Экономический факультет МГУ – ТЕИС, 2008. – 238 с.
39. Колот А.М. Социально-трудовые отношения: теория и практика регулирования. Монография [Текст] / А.М. Колот. – М.: Финансы, 2004. – 230 с.
40. Комилов С.Дж. Основы формирования и функционирования рынка труда в Республике Таджикистан. Монография [Текст] / С.Дж. Комилов, Ю.Р. Юсуфбеков. – Душанбе, 2010. – 154 с.
41. Комилов С.Дж. Теория инновационного развития. Монография [Текст] / С.Дж. Комилов. – Душанбе: Шарки озод, 2019. – 264 с.
42. Коровкин А.Г. Динамика занятости и рынка труда: Вопр. макроэкон. анализа и прогнозирования [Текст] / А.Г. Коровкин // Рос. акад. наук. Ин-т народнохоз. прогнозирования. – М.: МАКС-Пресс, 2001. – 319 с.
43. Костин Л.А. Международная организация труда [Текст] / Л.А. Костин. – М.: Экзамен, 2002. – 167 с.
44. Костюк Л.Д. Рынок труда. Учебное пособие для подготовки бакалавров по направлению «Экономика» [Текст] / Л.Д. Костюк. – М.: МИИТ, 2013. – 161 с.
45. Либанова Е.М. Рынок труда: монография [Текст] / Е.М. Либанова. – Киев: Центр учебной литературы, 2003. – 224 с.

46. Маркс К. Капитал. Т. 1. [Текст] / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Госполитиздат, 1960. – 907 с.
47. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. – Т.2. – Книга II [Текст] / К. Маркс. – М., 1978.
48. Международная организация труда: Конвенции, документы, материалы: Справочное пособие [Текст] / сост., предисл., вступ. ст. З.С. Богатыренко. – М.: Дело и сервис, 2007. – 752 с.
49. Мирзоев С.С. Омори иҷтимоӣ-иқтисодӣ. Васоити таълимӣ [Матн] / С.С. Мирзоев, Р.Ш. Холов. – Душанбе, 2016. – 320 с.
50. Михнева С.Г. Теория и методология системно-эволюционного исследования рынка труда [Текст] / С.Г. Михнева. – М.: Высшая школа, 2002. – 344 с.
51. Назаров Т.Н. Таджикистан: экономический рост, интеграция и региональное сотрудничество [Текст] / Т.Н. Назаров. – Душанбе, 2004. – 283 с.
52. Ниворожкина Л.И. Моделирование поведения населения на рынке труда крупного города: продолжительность регистрируемой безработицы [Текст] / Л.И. Ниворожкина, Е.М. Ниворожкин, А.Г. Шумхин. – М.: Рос. программа экон. исслед., 2001. – 55 с.
53. Низомова Т.Д. Реструктуризация промышленных предприятий переходной экономики. Монография [Текст] / Т.Д. Низомова. – Душанбе: Ирфон, 2005. – 299 с.
54. Нишондиҳандаҳои асосии тадқиқоти буҷети хонаводаҳо [Матн] // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – 84 с.
55. Одегов Ю.Г. Рынок труда и социальное партнерство [Текст] / Ю.Г. Одегов, Г.Г. Руденко, Н.Г. Митрофанов. – М.: Хронограф, 2012. – 234 с.
56. Омори солонаи вилояти Суғд [Матн] // Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2020. – 343 с.
57. Омори солонаи вилояти Хатлон [Матн] // Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. – 2020. – 183 с.

58. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – 495 с.
59. Ощепков А.Ю. Неравенство в заработках: роль профессий [Текст] / А.Ю. Ощепков. – М.: Высш. шк. экономики, 2011. – 81 с.
60. Петюх В.М. Рынок труда. Учеб. пособие [Текст] / В.М. Петюх. – М: Финансы, 1999. – 288 с.
61. Попцов А.Г. Государственное регулирование экономики за рубежом: аграрный аспект [Текст] / А.Г. Попцов. – М.: МИД, 2006. – 210 с.
62. Пристанева А.А. Рынок труда: занятость и безработица [Текст] / А.А. Пристанева. – Киев, 1993.
63. Проблемы управления трудовыми ресурсами Таджикистана. Коллективная монография / Под ред. С.Дж. Комилова. – Душанбе: ТоРус, 2012. – 320 с.
64. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Текст] / А. Смит. – М., 1962. – 387 с.
65. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Текст] / А. Смит. – М.: Соцэгиз, 2007. – 684 с.
66. Социально-экономический механизм регулирования рынка труда и заработной платы [Текст] / Кол. монография // Институт экономики НАНУ. – М., 2001. – 300 с.
67. Сэй Ж.Б. Начальные основания политической экономии, или Дружеские беседы о производстве, разделении и потреблении богатств в обществе [Текст] / Ж.Б. Сэй. – М., 1828.
68. Ульмасов Р.У. Миграция и рынок труда России и Таджикистана: проблемы и перспективы [Текст] / Р.У. Ульмасов и др. – Душанбе: Фонд им. Ф. Эберта – 2010. – 160 с.
69. Усманова Т.Д. Формирование и развитие рынка труда в переходной экономике Таджикистана [Текст] / Т.Д. Усманова. – Душанбе, 2005. – 184 с.
70. Хушвахтзода Қ.Х. Арзёбии омории сатҳи зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, Ф.М. Аҳмадов, Ф.М. Ашуров. – Душанбе, 2021. – 187 с.

71. Хушвахтзода Қ.Х. Сатҳи зиндагии аҳолии деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, Ф.М. Ашуров, Ф.М. Аҳмадов, О.Ҷ. Раҷабов– Душанбе, 2021. – 199 с.

72. Экономика труда. Социально-трудовые отношения [Текст] / Абдурахманов К.Х. и др.; под общ. ред. Н.А. Волгина, Ю.Г. Одегова. – М.: Экзамен, Н.Новгород: Нижполиграф, 2006. – 735 с.

73. Robinson A. International Encyclopedia of the Social Sciences [Text] / A. Robinson, Pigou, Arthur Cecil. – 12, ed.

74. Dunlop, J. Industrial Relations Systems [Text] / J. Dunlop. – N.Y.: Holt, 1958. – 331 p.

Мақолаҳо ва маърузаҳо:

75. Амонова Д.С. Занятость населения – элемент социальной политики [Текст] / Д.С. Амонова // Труд и социальное развитие. – РТСУ: Душанбе, 2012. – № 3 (14). – С. 48- 53.

76. Амонова Д.С. Особенности управления социально-экономическими условиями труда в трансформационной экономике» [Текст] / Д.С. Амонова // Вестник РТСУ. – Душанбе, РТСУ. – 2013. – № 5 (26). – С. 78-82.

77. Ахмадов Ф.М. Статистический анализ трудовых ресурсов Республики Таджикистан [Текст] / Ф.М. Ахмадов, М.А Эргашева // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – 2019. – № 4. (Ч. 1). – С.164-167.

78. Ахмадов Ф.М. Таҳқиқоти масъалаҳои гендерии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир [Матн] / Ф.М. Ахмадов, М.С. Давлятова // Паёми Донишгоҳи давлатии тибқорати Тоҷикистон. Илмҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва соҳибқорӣ. – 2021. – №1 (35). – С. 141-148.

79. Ахметова Ф.Н. Анализ и прогнозирование количественных показателей формирования трудовых ресурсов в Ивановской области [Текст] / Ф.Н. Ахметова, А.В. Ноговицына, П.В. Симонин // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ». – 2015. – Том 7.–№ 2.

80. Ахметова Ф.Н. Проблемы регионального воспроизводства трудовых ресурсов [Текст] / Ф.Н. Ахметова // Многоуровневое общественное воспроизводство: вопросы теории и практики. Журнал «Вестник». – 2013.

81. Ахметова Ф.Н. Эмпирические предпосылки совершенствования системы управления трудовыми ресурсами на основании оценки структурных аспектов сбалансированности регионального рынка труда [Текст] / Ф.Н. Ахметова // Современные наукоемкие технологии (региональное приложение). – 2014. – № 2. – С. 35-42.

82. Ахметшина В.Р. Трудовая занятость населения: понятие, сущность, структура [Текст] / В.Р. Ахметшина // Научные труды Центра перспективных экономических исследований. – 2011. – № 4. – С. 145-152.

83. Аҳоли ва индикаторҳои иҷтимоии мамлакатҳои ИДМ ва мамлактҳои алоҳидаи ҷаҳон 2016-2019. Кумитаи омили байнидавлатии Иттиҳоди давлатҳои мустақил. С. 22.

84. Бандур С.И. Стратегические направления регулирования рынка труда и занятости населения [Текст] / С.И. Бандур, А.А. Кучинская // Государственное управления в сфере рынка труда и занятости населения: Материалы междунар. научно-практической. конф. (Москва, ИПК ДЗСУ, 2005). – 2005. – С. 135-138.

85. Барфиев Қ.Х. Таҳқиқи омории таъсири равандии муҳоҷирати меҳнатӣ ба сатҳи зиндагии аҳоли [Матн] / Қ.Х. Барфиев, С.С. Мирзоев, Ф.М. Аҳмадов // Кишоварз. – 2019. – № 3. – С. 131-137.

86. Бобоева Р.М. Вопросы моделирования рынка труда Республики Таджикистан на региональном уровне [Текст] / Р.М. Бобоева // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе. – 2015. – № 2 (5). – С. 63-65.

87. Богиня Д.П. Актуальные проблемы регулирования доходов и организации оплаты на этапе трансформации [Текст] / Д.П. Богиня // Украина: аспекты труда. – 2000. – № 6. – С. 3-10.

88. Громыко Г.Л. Корреляционно-детерминированные связи экономических показателей [Текст] / Г.Л. Громыко, Г.Н. Корнев // Вопросы статистики. – 2013. – № 1. – С. 54-56.

89. Громыко Г.Л. Социальная дифференциация населения региона [Текст] / Г.Л. Громыко, Е.М. Спиридонова // Вопросы статистики. – 2010. – № 4. – С. 49-51.

90. Ефимова Е.А. Рынок труда моногородов: состояние и перспективы [Текст] / Е.А. Ефимова // Пространственная экономика. – 2011. – № 1. – С. 119-130.

91. Зарипов Э.Ш. Проблемы, влияние внутренних и внешних факторов на рынок труда и его субъекты [Текст] / Э.Ш. Зарипов, О.Дж. Раджабов // Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита: Материалы VII международной научно-практической конференции (г. Душанбе, 21-22 сентября 2018 г.). – Душанбе: ОИПБА ТР, 2018. – 217 с.

92. Зарипов Э.Ш. Таҳлили хусусиятҳои бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Э.Ш. Зарипов, О.Ҷ. Раҷабов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2018. – № 9. – С. 144-147.

93. Зарова Е.В. Проблемы использования статистических данных при построении динамических моделей развития экономики и рынка труда [Текст] / Е.В. Зарова // Вопросы статистики. – 2013. – № 1. – С. 51-53.

94. Кадыров Д.Б. Региональные особенности функционирования рынка труда в Республике Таджикистан [Текст] / Д.Б. Кадыров // Вестник Таджикистан и современный мир. – 2015. – 4 (47). – С. 70-75.

95. Кадыров Д.Б. Региональные особенности функционирования рынка труда в Республике Таджикистан [Текст] / Д.Б. Кадыров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2015. – № 4. – С. 70-75.

96. Кадыров Д.Б. Роль рынка труда в решении социальных проблем общества [Текст] / Д.Б. Кадыров // Инновационные доминанты социально-трудовой сферы: Экономика и управление: материалы ежегодной международной научно-практической конференции по проблемам социально-

трудовых отношений (г. Воронеж, 16 заседание, 20 мая 2016 г.). – Воронеж, 2016.

97. Кичко И. Элементы системного подхода к управлению и финансированию социальной сферы [Текст] / И. Кичко // Украина: аспекты труда. – 2006. – № 2. – С. 17-20.

98. Ковальский В. Региональный рынок труда и особенности его формирования и регулирования [Текст] / В. Ковальский, А. Коверзнев // Украина: аспекты труда. – 2003. – № 4. – С. 3-7.

99. Ковтун Н. Использование системного подхода в статистическом исследовании инвестиционного процесса и инвестиционной деятельности [Текст] / Н. Ковтун // Научные записки Тернопольского национального педагогического университета им. В. Гнатюка. Серия: экономика. – 2004. – № 17. – С. 24-29.

100. Кодирзода Д.Б. Внутренний рынок Республики Таджикистан: современное состояние и меры его защиты [Текст] / Д.Б. Кодирзода, Р.Х. Бобохонзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе. – 2019. – № 6. – С. 5-10.

101. Колесникова О.А. О некоторых подходах к оценке напряженности на рынке труда и определению уровня естественной безработицы [Текст] / О.А. Колесникова // Вестник ВГУ. Серия: экономика и управление. – 2013. – № 1. – С. 101-104.

102. Комилов С.Дж. Необходимость и задачи регулирования регионального рынка труда в условиях инновационного развития [Текст] / С.Дж. Комилов // Сборник научных статей. – Душанбе: РТСУ. – 2017. – С. 60-65.

103. Мирзоалиев А.А. Доходы трудовых мигрантов и их роль в повышении уровня жизни населения в республике Таджикистан [Текст] / А.А. Мирзоалиев, Г.М. Рахимов // Паёми ДДТТ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва соҳибкорӣ. – 2018. – № 4/25. – С. 28-36.

104. Мирзоев С.З Таърих ва тамоюли муҳоҷирати зехнҳо, сабаб ва оқибатҳои фирори мағзҳо [Матн] / С.З. Мирзоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе. – 2017. – № 2/8. – С. 41-46.

105. Набиева Д.М. Вазъи бозори меҳнат ва шугли аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Д.М. Набиева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ. – 2015. – № 2 (8).

106. Набиева Д.М. Влияние неформальной занятости на рынок труда Республики Таджикистан [Текст] / Д.М. Набиева // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе, 2014. – № 2/3 (135). – С. 275-280.

107. Набиева Д.М. Зависимость состояния рынка труда от инвестиций в человеческий капитал [Текст] / Д.М. Набиева // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе, 2013. – № 2/4 (114). – С. 169-173.

108. Набиева Д.М. Особенности и перспективы развития рынка труда в Республике Таджикистан [Текст] / Д.М. Набиева // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе, 2015. – № 2.

109. Набиева Д.М. Развитие трудовых ресурсов и регулирование рынка труда в Таджикистане [Текст] / Д.М. Набиева // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе, 2010. – № 8 (64). – С. 107-111.

110. Набиева Д.М. Состояние рынка труда и занятости населения в Республике Таджикистан [Текст] / Д.М. Набиева // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе. – 2015. – № 2/8 (181). – С. 297-300.

111. Низомова Т.Д. Некоторые вопросы совершенствования системы подготовки кадров предприятий в условиях перехода к рынку [Текст] / Т.Д. Низомова // Таджикистан и современный мир. – 2010. – С. 14-25.

112. Низомова Т.Д. Некоторые теоретические и практические вопросы подготовки специалистов рыночной экономики в Республике Таджикистан [Текст] / Т.Д. Низомова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – № 2/9 (218). – С. 18-22.

113. Ноговицына А.В. Управление трудовыми ресурсами сельскохозяйственной сферы АПК региона на основе экономико-математического моделирования [Текст] / А.В. Ноговицына, М.Е. Бреус, Т.А. Стоянова // Современные наукоемкие технологии (региональное приложение). – 2010. – № 4. – С. 26-32.

114. Одинаев М.А. Вопросы моделирование зависимости роста ВВП страны от состояния рынка труда [Текст] / М.А. Одинаев // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе. – 2019. – № 6. – С. 27-33.

115. Одинаев М.А. Таҳлили омории инкишофи равандҳои демографӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / М.А. Одинаев, М.А., М.И. Ҳайдарзода, О.С. Табарзода, Ф.М. Аҳмадов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2022. – № 2. – С. 122-128.

116. Петрунина О.Е. Методологические проблемы оценки состояния регионального рынка труда [Текст] / О.Е. Петрунина // Современные наукоемкие технологии. – 2005. – № 5. – С. 81-82.

117. Раджабов Р.К. Качественный сравнительный анализ основных макроэкономических показателей, влияющих на занятость населения в пространстве Содружества независимых государств и в некоторых странах европейского союза [Текст] / Р.К. Раджабов, Д.З. Мухиддинова // Вестник Таджикского национального университета. Серия естественных наук. – Душанбе. – 2013. – № 1-2 (106). – С. 33-35.

118. Раджабов Р.К. Теоретические основы исследования занятости населения в условиях переходной экономики [Текст] / Р.К. Раджабов, Д.

Муҳиддинова // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе. – 2013. – № 3. – С. 67-72.

119. Рахимов Р.К. Развитие человеческого капитала – важнейшее условие формирования инновационно-индустриальной экономики [Текст] / Р.К. Рахимов // Таджикистан: экономика и управление. – 2020. – № 1. – С. 11-24.

120. Рахимов Р.К. Внешняя трудовая миграция и политика занятости [Текст] / Р.К. Рахимов, М. Нурмахмадов // Общество и экономика. – 2002. – № 2. – С. 131-137.

121. Раҷабов О.Ҷ. Динамикаи таҳлили захираҳои меҳнатӣ ва сатҳи бекорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / О.Ҷ. Раҷабов, Қ.Х. Барфиев, Э.Ш. Зарипов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ. – Душанбе. – 2019. – № 8 (Қ. 1). – С. 77-82.

122. Раҷабов О.Ҷ. Таҳлили омории тағйирёбии нишондиҳандаҳои асосии бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / О.Ҷ. Раҷабов, Ф.М. Аҳмадов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. Илмҳои иқтисодӣ, соҳибкорӣ ва соҳаи иҷтимоӣ. – 2021. – № 1 (35). – С. 88-95.

123. Раҷабов О.Ҷ. Усулҳои таҳқиқот ва таҳлили нишондиҳандаҳои бозори меҳнат [Матн] / О.Ҷ. Раҷабов // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2018. – № 3 (253). – С. 99-102.

124. Римашевская Н.М. Бедность и маргинализация населения [Текст] / Н.М. Римашевская // Социологические исследования. – 2004. – № 4. – С. 33-43.

125. Саидова М.Х. Особенности и проблемы безработицы и пути их снижения в Хатлонской области [Текст] / М.Х. Саидова, А.Р. Курбонов., Р.М. Холов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. Социальные науки, экономика и бизнес. – 2019. – № 1 (26). – С. 74-79.

126. Умаров Х.У. Влияние рыночных реформ на развитие отраслей социальной сферы в Таджикистане [Текст] / Х.У. Умаров, К.Г. Якубова // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе. – 2015. – № 2 (Ч. 6). – С. 18-25.

127. Умаров Х.У. Экономический рост и решение проблемы безработицы [Текст] / Х.У. Умаров // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2006. – № 2. – С. 38-45.

128. Усманова Т.Д. Интернационализация рынка труда в условиях рыночной экономики Республики Таджикистан [Текст] / Т.Д. Усманова, М.Т. Азимова // Социально-экономические явления и процессы. – Тамбовский государственный университет им. Г.Р. Державина. – 2017. – Т. 12. – № 3. – С. 177-182.

129. Усманова Т.Д. Особенности рынка труда в современном Таджикистане [Текст] Т.Д. Усманова, М.Т. Азимова // В сборнике: Инновационные доминанты социально-трудовой сферы: экономика и управление материалы ежегодной международной научно-практической конференции по проблемам социально-трудовых отношений (17 заседание). – ФГБОУ ВО «Воронежский государственный университет»; Академия труда и занятости (Воронежское региональное отделение). – 2017. – С. 17-22.

130. Харченко Л.П. Статистика [Текст] / Л.П. Харченко. – М.: Инфра-М, 2010. – 474 с.

131. Ходжаев П.Д. Анализ методик оценки инновационного потенциала региона [Текст] / П.Д. Ходжаев, Б.Х. Нурдинов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе. – 2015. – № 2/2 (161). – С. 278-285.

132. Ходжаев П.Д. Заработная плата – важный фактор мотивации труда в банках на современном этапе [Текст] / П.Д. Ходжаев, Б.Р. Мирзоев // Вестник Российско-Таджикский (славянский) университет. – Душанбе. – 2019. – № 2 (66). – С. 73-83.

133. Ходжаев П.Д. Формирование эффективной системы материального стимулирования труда работников потребительской кооперации Республики Таджикистан [Текст] / П.Д. Ходжаев, И.А. Субхонкулов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/4-1. – С. 115-120.

134. Ходжаева Л. Развитие трудовых ресурсов и регулирование рынка труда в Таджикистане [Текст] Л. Ходжаева // «Кадровик. Кадровый менеджмент». – 2008. – № 4. – С. 23-29.

135. Ходиев Д.А. Моделирование и прогнозирование привлечения инвестиций для освоения природно-ресурсного потенциала региона [Текст] / Д.А. Ходиев Х.А. Хофизов, О.С. Табаров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2018. – № 6. – С. 30-36.

136. Ходиев Д.А. Развитие человеческого капитала и формирование национальной идеи [Текст] / Д.А. Ходиев // Таджикистан и современный мир. – № 4 (47). – 2015. – С. 26-30.

137. Хушвахтзода Қ.Х. Сабабҳои воридшавии қувваи корӣ ба бозори ғайрирасмии меҳнат [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, Ш.Р. Гаибназаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе. – 2020. – № 10-1. – С. 5-9.

138. Хушвахтзода Қ.Х. Самтҳои методологии таҳқиқоти омории шуғл ва бекорӣ дар бозори меҳнат [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, О.Ҷ. Раҷабов // Паёми Донишгоҳи давлатии тибқорати Тоҷикистон. – Душанбе. – 2020. – № 2 (31) – С. 172-178.

139. Хушвахтзода К.Х. Сущность рынка труда и особенности его классификации [Текст] / К.Х. Хушвахтзода, С.М. Гоибназарзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе. – 2021. – № 1. – С. 5-16.

140. Шамсов И.С. Взаимодействия рынка труда и системы подготовки кадров в условиях цифровизации экономики [Текст] / И.С. Шамсов // Таджикистан: экономика и управление. – 2020. – № 1. – С. 67-75.

141. Шамсов И.С. Взаимосвязь информационных технологий и рынка труда в условиях перехода к цифровой экономике [Текст] / И.С. Шамсов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе. – 2020. – №1. – С. 24-28.

142. Шамсов И.С. Особенности функционирования рынка труда в Таджикистане [Текст] / И.С. Шамсов, Ш.Н. Юсупов // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе. – 2015. – № 2 (К. 6) – С. 18-25.

143. Юсуфбеков Ю.Р. Трудовая миграция в структуре социально-трудовых отношений в Республике Таджикистан. Коллективная монография [Текст] / Ю.Р. Юсуфбеков / Ответственный редактор Мутиева С.Дж. – Душанбе, 2016. – С. 11-37.

144. Simonin P. Institutional features of national personnel and labor relations in higher education establishments [Text] P. Simonin // Mediterranean Journal of Social Sciences. – 2015. – Vol. 6. – № 3. – P. 283-294.

Захираҳои электронӣ аз сомонаҳои интернетӣ:

145. Вклад Джон Бейтс Кларк (1847-1938) в экономическую теорию [Электронный ресурс]. – URL: <https://studbooks.net/> (дата обращения: 02.08.2021).

146. Международная конференция «Трудовые ресурсы и трудовой потенциал: Средняя Азия-Россия», Москва, 11.05.05 [Электронный ресурс]. – URL: www.regnum.ru/ (дата обращения: 11.10.2020).

147. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 26 декабри 2018 [Захираи электронӣ]. – URL: [https:// www.president.tj/](https://www.president.tj/) (санаи муроҷиат: 13.03 2019).

148. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», аз 26.01.2021 [Захираи электронӣ]. – URL: <https://www.president.tj/> (санаи муроҷиат: 04.02.2021).

149. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.12.2022 [Захираи электронӣ]. – URL: <https://www.president.tj> (санаи муроҷиат: 04.02.2023).

150. Сомонаи расмии Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. – URL: <https://stat.tj/> (санаи муроҷиат: 05.05.2021).

151. Сомонаи расмии Сарраёсати Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд [Захираи электронӣ]. – URL: <https://stat-sugd.tj/> (санаи муроҷиат: 25.10.2019).

152. Сомонаи расмии Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. – URL: <https://maorif.tj/> (санаи муроҷиат: 5.12.2020).

153. Сомонаи расмии Кумитаи омери ИДМ [Захираи электронӣ]. – URL: <https://www.cisstat.com/> (санаи муроҷиат: 04.10.2020).

154. Clark J.M. Economic Institutions and Human Welfare. – New York: [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/canadian-journal-of-economics-and-political-science-revue-canadienne-de-economiques-et-science-politique/article/abs/economic-institutions-and-human-welfare-by-john-maurice-clark-new-york-alfred-a-knopf-1957/> (дата обращения: 02.08.2021).

155. Сравнение размера пенсии и пенсионного возраста в России и в разных странах мира.[Захираи электронӣ]. – URL: <https://opensii.info/razmer/v-gossii-i-v-mire/> (санаи муроҷиат: 4.10.2022).

Диссертатсия ва авторефератҳо:

156. Агабекян Р.Л. Рыночные модели занятости и их формирование в российской переходной экономике [Текст]: автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.01 / Р.Л. Агабекян. – М., 2001. – 48 с.

157. Агапова Т.Н. Статистические методы изучения структуры [Текст]: дисс. ... доктора экономических наук: 08.00.11 / Т.Н. Агапова. – Санкт-Петербург, 1996. – 215 с.

158. Амонова Д.С. Реформирование социально-трудовых отношений в условиях перехода к рыночной экономике (На примере Республики Таджикистан) [Текст]: автореф. дисс. ... д-ра экон. наук: 08.00.05 / Д. С. Амонова. – М., 2008. – 52 с.

159. Амонова Д.С. Реформирование социально-трудовых отношений в условиях перехода к рыночной экономике (На примере Республики Таджикистан) [Текст]: дисс. ... док. экон. наук: 08.00.05 / Д. С. Амонова. – М., 2007. – 274 с.

160. Ананьев А.Н. Новые процессы в занятости населения в условиях перехода к рыночной экономике: вопросы методологии анализа и прогноза [Текст]: автореферат дисс. ... д-ра экон. наук: 08.00.05 / А.Н. Ананьев. – М., 1994. – 46 с.

161. Ахмедов К.А. Развитие рынка труда Республики Таджикистан в условиях формирования индустриальной экономики [Текст]: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / К.А. Ахмедов. – Душанбе, 2020. – 162 с.

162. Аҳмадов Ф.М. Таҳлили иқтисодӣ-омории сатҳи зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: автореферати дисс. ... ном. илм. иқт.: 08.00.12 / Ф.М. Аҳмадов. – Душанбе, 2020. – 27 с.

163. Ваховский Е.В. Трансформация занятости в условиях инновационного развития экономики [Текст]: автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Е.В. Ваховский. – Саратов, 2016. – 30 с.

164. Глинская М.И. Организационно-экономический механизм регулирования неформальной занятости на Российском рынке труда [Текст]: дисс.. канд. экон. наук: 08.00.05 / М.И. Глинская. – М., 2020. – 222 с.

165. Гоибназаров С.М. Регулирование аграрного рынка труда Республики Таджикистан [Текст]: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / С.М. Гоибназаров. – Душанбе, 2015. – 127 с.

166. Горбачева Г.П. Организационно-методические аспекты регулирования рынка труда [Текст]: автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Г.П. Горбачева. – М, 2016. – 222с.

167. Кириченко И.С. Управление формированием трудовых ресурсов в сельском хозяйстве [Текст]: автореф. дисс. канд. экон. наук: 08.00.05 / И.С. Кириченко. – М., 2016. – 24 с.

168. Мутиева С.Ж. Совершенствование системы оказания услуг служб занятости в Республике Таджикистан [Текст]: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / С.Ж. Мутиева. – Душанбе, 2011. – 149 с.

169. Мухитдинова Ш.С. Формирование и развитие национального рынка труда в условиях глобализации (На материалах Республики Таджикистан) [Текст]: автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Шоирахон Саидюсуфовна Мухитдинова. – Худжанд, 2017. – 26 с.

170. Набиева Л.М. Основные направления государственного регулирования рынка труда [Текст]: автореф. дисс. ... д-ра экон. наук: 08.00.01 / Л.М. Набиева. – М., 2010. – 31 с.

171. Низомова Т.Д. Реструктуризация промышленных предприятий Таджикистана в условиях переходной экономики [Текст]: автореф. дисс. ... д-ра экон. наук: 08.00.05 / Т.Д. Низомова. – Душанбе, 2007. – 49 с.

172. Ноговицына А.В. Формирование и эффективность использования трудовых ресурсов в сельскохозяйственных предприятиях Ивановской области [Текст]: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / А.В. Ноговицына. – Ивановской области, 2010. – 256 с.

173. Рустамов Р.У Механизми истифодаи иқтидори меҳнатии аҳоли дар бозори меҳнат (Дар мисоли корхонаҳои сохтмони Чумхурии Тоҷикистон) [Матн]: дисс. ... номзади илмҳои иқтисодӣ / Р.У. Рустамов. – Душанбе, 2021. – С.11.

174. Саломова Г.Г. Институциональные основы формирования и развития рынка труда в Республике Таджикистан [Текст]: автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.01 / Гульнора Гулямовна Саломова. – Душанбе, 2006. – 26 с.

175. Усманова Т.Дж. Теоретические вопросы функционирования и особенности рынка труда в условиях переходной экономики (На примере Республики Таджикистан) [Текст]: автореф. дисс. ... д-ра экон. наук: 08.00.01 / Туфа Джумаевна Усманова. – Душанбе, 2006. – 38 с.

176. Усманова Т.Дж. Теоретические вопросы и особенности функционирования рынка труда в условиях переходной экономики (На

примере Республики Таджикистан) [Текст]: дисс. ... д-ра экон. наук: 08.00.01 / Туфа Джумаевна Усманова. – Душанбе, 2006. – 318 с.

177. Факеров Х.Н. Формирование и развитие рынка потребительских товаров в условиях переходной экономики [Текст]: автореф. дисс. ... д-ра экон. наук: 08.00.05 / Х.Н. Факеров. – Новосибирск. – 2004. – 48 с.

178. Ходиев Д.А. Особенности развития человеческого капитала в условиях переходного периода (На примере Республики Таджикистан) [Текст]: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Дадахон Абдуллоевич Ходиев. – Душанбе, 2011. – 160 с.

ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

1. Мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои тақризшавандаи тавсиянамудаи

Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон

[1-М] Маджидов А.А. Старение население в Республике Таджикистан / М.А. Эргашева, А.А. Маджидов // Вестник таджикского национального университета (Научный журнал). Серия экономических наук. – 2012. – № 2/5 (92). – С. 15-19.

[2-М] Маджидов А.А. Основные факторы влияющие на здоровье населения / М.А. Эргашева, А.А. Маджидов // Вестник таджикского национального университета (Научный журнал). Серия экономических наук. – 2014. – № 2/10 (152). – С. 286-290.

[3-М] Маджидов А.А. Динамика основных факторов воспроизводственных процессов населения в республике Таджикистан / А.А. Маджидов // Вестник таджикского национального университета (Научный журнал). Серия экономических наук. – 2017. – № 2/1 (217). – С. 60-63.

[4-М] Маджидов А.А. Ҷанбаҳои назариявии таҳқиқоти омории бозори меҳнат / А.А. Маджидов, Ф.М. Аҳмадов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2018. – № 4 (25). – С. 127-133.

[5-М] Маҷидов А.А. Таҳқиқи иқтисодӣ-омории таркиб ва шумораи захираҳои меҳнатӣ ва пешгӯии онҳо / С.С. Мирзоев, А.А. Маҷидов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2020. – № 2 (31). – С. 81-84.

[6-М] Маҷидов А.А. Татбиқи усули индекси таҳлил дар омӯзиши таркиби бозори меҳнат / А.А. Маҷидов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – № 4/1 (43). – С. 138-142.

[7-М] Маҷидов А.А. Истифодаи моделҳои иқтисодӣ-оморӣ дар таҳқиқи нишондиҳандаҳои бозори меҳнати вилояти Суғд / Н.М. Собирзода, А.А. Маҷидов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – № 1. – С. 11-19.

2. Мақола ва фишурдаи интишорот дар маҷмуаи маводи конференсияҳо

[8-М]. Маджидов А.А. Стратегической план развития информационной системы медицинской статистики в Республики Таджикистан / А.А. Маджидов // Материалы республиканской научно-практической конференции (Душанбе, 2019). – Душанбе. – С. 204-209.

[9-М] Маҷидов А.А. Особенности расчета ИРЧП в современных условиях Республики Таджикистан / Ф.М. Ахмадов, А.А. Маджидов // Проблемы перехода к системе национальных счетов и совершенствование методологии расчета статистических показателей: материалы республиканской научно-практической конференции (10 апреля 2019 г., г. Душанбе). – Душанбе, 2019. – С. 66-70.

[10-М] Маҷидов А.А. Арзёбии омории нишондиҳандаҳои асосии бозори меҳнати вилояти Суғд / Ф.М. Ахмадов, А.А. Маҷидов // Иқтисоди рақамӣ ва зарурияти ҷорӣ намудани низоми нави ҳисобҳои миллии: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ (ш. Душанбе, 17 феввали соли 2021.) – Душанбе, 2021. – С. 82-90.

[11-М] Маҷидов А.А. Таҳлили омории тағйирёбии нишондиҳандаҳои бозори меҳнат дар вилояти Суғд / Н.М. Собирзода, А.А. Маҷидов // Муаммоҳои ташаккулёбӣ ва рушди иқтисоди рақамӣ дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ (ш. Душанбе, 18 ноябри соли 2022.). – Душанбе, 2022. – С. 204-211.

ЗАМИМАҶО

Замимаи 1

Тақсироти шумораи миёнаи солонаи шугли кормандони кироа аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар вилояти Суғд (ҳазор нафар)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Суръати барзиёдшавӣ 2021 нисбати соли 2014
Ҳамагӣ дар иқтисодиёт машғул	401,5	402,0	401,9	402,7	408,2	421,5	432,4	438,0	8,0%
Бахши воқеӣ аз он ҷумла:	261,7	256,5	254,5	255,4	258,8	271,4	281,7	283,6	8,4%
-бо ҳисоби %	65,2	63,8	63,3	63,4	63,4	63,6	65,1	64,7	-0,5 бф
Кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ	220,3	216,2	215,7	217,0	219,6	229,5	239,5	241,6	8,7%
-бо ҳисоби %	54,9	53,8	53,7	53,9	53,8	54,4	55,4	55,2	0,3 бф
Саноати истихроҷи маъданҳои куҳӣ	5,5	7,6	6,9	7,6	8,8	8,9	9,1	9,3	69,1%
-бо ҳисоби %	1,4	1,9	1,7	1,9	2,2	2,1	2,1	2,1	0,7 бф
Саноати коркард	26,7	23,3	23,1	22,1	21,6	22,0	22,4	22,3	-16,5%
-бо ҳисоби %	6,7	5,8	5,8	5,5	5,3	5,2	5,2	5,1	-1,6 бф
Нерӯи барқ, газ ва таъминоти об	4,9	4,8	4,6	4,3	4,2	3,1	3,1	3,0	38,8%
-бо ҳисоби %	1,2	1,2	1,1	1,0	1,0	0,7	0,7	0,7	-0,5 бф
Соҳтмон	4,3	4,5	4,1	4,4	4,5	4,4	4,0	4,2	-2,3%
-бо ҳисоби %	1,1	1,1	1,0	1,1	1,1	1,0	0,9	1,0	-0,1 бф
Бахши хизматра-сонӣ аз он ҷумла:	139,8	145,5	147,4	147,3	149,4	150,1	150,7	154,4	10,4%
-бо ҳисоби %	34,8	36,2	36,7	36,6	36,6	35,6	34,9	35,3	0,5 бф
Маориф	65,2	68,0	70,2	70,0	71,3	73,2	73,6	75,1	12,9%
-бо ҳисоби %	16,2	16,9	17,5	17,4	17,5	17,4	17,0	17,1	0,9 бф
Тандурустӣ	31,0	32,3	33,5	34,5	35,0	34,2	34,5	35,1	11,3%
-бо ҳисоби %	7,7	8,0	8,3	8,6	8,6	8,1	8,0	8,0	0,3 бф
Дигар соҳаҳо	10,8	11,2	11,4	8,6	8,7	3,0	3,3	3,1	-69,4%
-бо ҳисоби %	2,7	2,9	2,8	2,1	2,1	0,7	0,8	0,7	-2 бф

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солонаи вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 97-98.

Замимаи 2

Тағйирёбии нишондиҳандаҳои асосии бозори меҳнати вилояти Суғд (бо ҳисоби миёна дар як сол) ҳазор нафар

Солҳо	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Соли 2021 нисбат и 2014
Захираҳои меҳнати, ҳамагӣ	1491,6	1521,4	1569,5	1598,7	1615,5	1669,2	1630,8	1652,2	10,8 %
- бо ҳисоби фоиз	60,7	60,6	61,3	61,3	60,8	61,7	58,6	58,5	-2,2 б.ф.
Қувваи корӣ	815,7	809,6	812,8	807,2	815,8	829,0	852,9	890,6	9,2 %
- бо ҳисоби фоиз	54,7	53,2	51,8	50,5	50,5	49,7	50,3	53,9	-0,8 б.ф.
Аҳолии машғул	804,8	798,7	802	797,5	807,7	820,1	845,0	882,8	9,7 %
- бо ҳисоби фоиз	98,7	98,7	98,7	98,8	99,0	98,9	99,1	99,1	0,4 б.ф.
Бекорони расман эътирофшуда	10,9	10,9	10,8	9,7	8,1	8,9	7,9	7,8	-28,4 %
- бо ҳисоби фоиз	1,3	1,3	1,3	1,2	1,0	1,1	0,9	0,9	-0,4 б.ф.
Қувваи кори истифодана-шуда	675,9	711,8	756,7	791,5	799,7	840,2	777,9	761,6	12,7 %
- бо ҳисоби фоиз	45,3	46,8	48,2	49,5	49,5	50,3	47,7	46,1	0,8 б.ф.
Ҳонандагон	144,7	145	152,2	152,9	134,5	159,6	161,6	160,4	10,9 %
- бо ҳисоби фоиз	21,4	20,4	20,1	19,3	16,8	19,0	20,8	18,2	-3,2 б.ф.

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солонаи вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С. 94.

Замимаи 3

Тақсимои шумораи миёнаи кормандони кироа аз рӯи чинс дар соҳаҳои иқтисодиёти вилояти Суғд, барои соли 2021, ҳазор нафар

Соҳаҳои иқтисодиёт	Соли 2014				Соли 2022				Афзоиши шумораи миёнаи кормандони кироа аз рӯи чинс	
	Мардон		Занон		Мардон		Занон		Мардон	Занон
	Мутлақ	Нисбӣ	Мутлақ	Нисбӣ	Мутлақ	Нисбӣ	Мутлақ	Нисбӣ		
Бахши воқеӣ	165,9	63,4	95,8	36,6	169,1	59,6	114,5	40,4	101,9	119,5
аз он ҷумла:										
Кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ	134,8	81,2	85,3	89,3	137,0	56,7	104,6	43,3	101,6	122,6
Саноати истихроҷи маъданҳои куҳӣ	4,6	2,8	0,9	0,9	8,3	89,2	1,0	10,8	180,4	111,1
Саноати коркард	18,6	11,2	8,1	8,5	15,2	68,2	7,1	31,8	81,7	87,7
Нерӯи барқ, газ ва таъминоти об	4,0	2,4	0,9	0,9	4,8	77,4	1,4	22,6	120	155,5
Сохтмон	3,9	2,4	0,4	0,4	3,8	90,5	0,4	9,5	97,4	100
Хизматрасонӣ	65,2	46,6	74,6	53,4	64,5	41,8	89,9	58,2	98,9	120,5
аз он ҷумла:										
Савдои яклухт ва ҷакана	6,5	10,0	2,2	2,9	5,6	77,8	1,6	22,3	86,2	72,7
Фаъолияти молиявӣ	4,7	7,2	2,8	3,8	3,5	61,4	2,2	38,6	74,5	78,6
Мақомоти давлатӣ ва мудофия, сугурта	4,2	6,4	2,0	2,7	7,1	61,2	4,5	38,8	169	225
Маориф	25,6	39,3	39,6	53,1	24,8	33,0	50,5	67,0	96,9	127,5
Тандурустӣ	10,1	15,5	20,9	28,0	9,8	27,9	25,3	72,1	97	121,1
Дигар соҳаҳо	14,1	21,6	7,1	9,5	13,7	70,3	5,8	29,7	97,2	81,7

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2022. – С.97-98, 104-105.

Замимаи 4

Қувваи корӣ дар баъзе мамлакатҳои ИДМ дар соли 2021 (ҳазор нафар)

Мамлакат	Қувваи корӣ	Аз он ҷумла	
		Шуғл	Бекорӣ
Тоҷикистон	2587	2534	53,0
Арманистон	1296,3	1096,8	199,5
Беларусия	5047,5	4850,6	196,9
Қазоқистон	9256,8	8807,1	449,7
Қирғизистон	2680,5	2537,9	142,6
Русия	75349,9	71719,4	3630,5

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С. 84 ва омили солонаи Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё. – М., 2022. – С. 48-54.

Замимаи 5

Сатҳи шуғлнокии барои баъзе мамлакатҳои ИДМ (бо %)

	2017	2018	2019	2020	2021
Тоҷикистон*		44,7	44,6	44,6	
Арманистон	50,1	47,7	48,9	47,8	48,9
Беларусия	67,2	67,5	67,7	67,5	67,3
Қазоқистон	66,3	66,6	66,7	65,9	66,0
Қирғизистон	55,9	56,2	57,0	56,6	57,1
Россия	59,5	59,8	59,4	58,4	59,4

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – С. 92 ва омили солонаи Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё. – М., 2022. – С. 49.

*Маълумотҳои бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2020. – С. 307. Маводҳои ТҶК-2016.